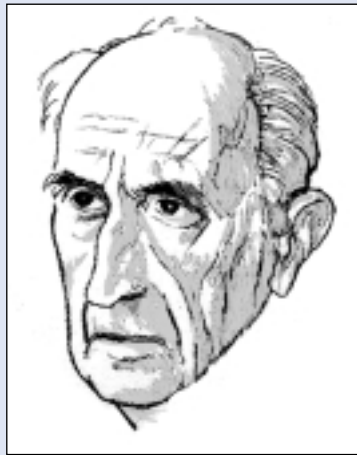

Yon Etxaide

JOSEBA ETXARRI

JAVIER ROJO

JUAN SAN MARTIN

JOAN MARI TORREALDAI

Gaiak

Terrorista en poza

MARKOS ZAPIAIN

Egunen gurpilean

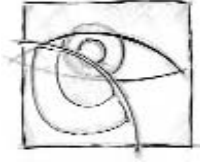
ALBERTO BARANDIARAN • XABIER MENDIGUREN ELIZEGI
• IMANOL AGIRRE • ERRAMUN BAXOK • LUIS FERNANDEZ

JAKiN

110

urtarrila
otsaila
1999

Aurkibidea

Zenbaki honetan

► 7

Gai nagusia

Yon Etxaide

Yon Etxaideri elkarrizketa ► 11

JOSEBA ETXARRI

Yon Etxaideren idazlanak: historiatik literaturara ► 37

JAVIER ROJO

Yon Etxaide, idazle bikain eta adiskide minaren oroitzapenez ► 49

JUAN SAN MARTIN

Yon Etxaide, barne exilioan euskaltzale ► 59

JOAN MARI TORREALDAI

Gaiak

Terroristaren poza ► 77

MARKOS ZAPIAIN

Egunen gurpilean

ALBERTO BARANDIARAN • XABIER MENDIGUREN ELIZEGI ► 97

• IMANOL AGIRRE • ERRAMUN BAXOK • LUIS FERNANDEZ

© JAKIN

JAKINeko idazlanez inon baliatzerakoan
aipá bedi, mesedez, iturria

JAKIN

aldizkari irekia da eta ez dator nahitaez
idazleen iritziekin bat

ZUZENDARIA

Joan Mari Torrealdai

ERREDAKZIO-ARDURADUNA

Xabier Eizagirre

KONTSEILU EDITORIALA

Paulo Agirrebaltzategi, Joxe Azurmendi, Joseba Intxausti

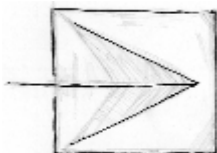
IDAZKARITZA ETA ADMINISTRAZIOA

Tolosa Hiribidea, 103-1.C / 20018 Donostia
Tel. 943 21 80 92 / Fax 943 21 82 07
jakin@jalgi.com

1999ko PREZIOAK

BARRUAN	HARPIDEDUNA	EZ HARPIDEDUNA
Harpidetza	6.000 pzta. (36,06 euro)	—
Ale arrunta	1.000 pzta. (6,01 euro)	1.350 pzta. (8,11 euro)
KANPOAN		
Harpidetza	6.500 pzta. (257 FF / 39,07 euro)	—
Ale arrunta	1.100 pzta. (43,5 FF / 6,61 euro)	1.550 pzta. (61,29 FF / 9,32 euro)

Summary

Yon Etxaide

• *Interview with Jon Etxaide*

The journalist Joseba Etxarri recovers the last interview granted by Yon Etxaide prior to his voluntary retirement from public life. In this interview, published in the weekly *Eguna* in 1987, Etxaide provides us with the key moments of his life; his first contacts with the Basque language in family and school, the figure of his father, the civil war, the review of his literary work, his literary perfectionism, his relationship with the Catholic Church, the deep pessimism in his life and his complex political ideas: Christian, communist and democrat. ► JOSEBA ETXARRI

• *The works of Yon Etxaide: from history to literature*

The professor Javier Rojo provides us with a general analysis of the complete literary works of Yon Etxaide. This study shows us the innovative nature of Etxaide's style of novel in relation to that of his predecessors, given that it represents the transition from the «costumbrista» novel (i.e. that belonging to a literary genre dealing with local customs) (Domingo Agirre) to the historical novel which, in casting aside all idyllic visions of the world, offers us characters who find themselves in constant conflict with their surroundings. In order for one to understand Etxaide's work, the author considers the key element as being his (Etxaide's) continuing search for the causes of the Basque tragedy which, according to Etxaide, might be explained by internal struggles and the endemic divisions maintained by the Basques throughout history. ► JAVIER ROJO

• *In memory of Yon Etxaide, great writer and friend*

Juan San Martin, writer and academic of Euskaltzaindia (the Basque Language Academic), here gives a heartfelt testimony to the friendship he maintained with Yon Etxaide dating from the time they first met in their youth through their love of mountains. From then on, a deep friendship was cemented by means of which San Martin would keep in contact with Etxaide's journeys through life, his love literary work, his extreme perfectionism in said work, his deeprooted nationalist ideas, his constant bouts of depression and the loyalty and honest he showed to his friends. ► JUAN SAN MARTIN

• *Yon Etxaide, euskaltzale (lover of all things Basque) in internal exile*

Joan Mari Torrealdai, the editor of *Jakin*, focuses his testimony on the figure of Yon Etxaide in the difficult and tense relationship he sustained with control and censorship during the Franco era. The author of the article provides us with some examples of the politico-administrative hardships faced by Etxaide in the course of his immense work in favour of the Basque language, giving Basque classes, distributing clandestine magazines from exile and recovering the history of the Basques in his books, etc. ▶ JOAN MARI TORREALDAI

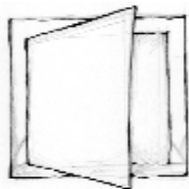
The happiness of the terrorist

Markos Zapiain, professor of Philosophy, here introduces us into the so-called «terrorist» philosophy of Clément Rosset, a perspective which does not seek illusory wisdom or the delight of the optimist, but rather the complete opposite: controlled madness and happiness. The author focuses his gaze on Rosset's analysis of happiness. Happiness is, thus, essentially paradoxical, tragical and consequently irrational, cruel and, at the same time, an assertion of life an existence. ▶ MARKOS ZAPIAIN

News today

This gathers together cultural information focusing on the present from various areas and perspectives. This year we shall be closely following culture, entertainments, sociolinguistic, communication and literary-related matters. This section draws on various specialists: Alberto Barandiaran, Imanol Agirre, Erramun Baxok, Luis Fernandez and Xabier Mendiguren Elizegi. ▶ *Various Authors*

eskuetan duzun hau bigarren aldiko 110. zenbakia da eta 1999. urteko lehenengoa.

Zenbaki honetako *Gai nagusia* saila Yon Etxaideri eskaini nahi izan diogu. Izan ere, 1998ko ekainaren 30ean utzi gintuen idazle eta euskaltzale handi honek, eta haren oroienez eta omenez, euskal kulturak zor dion esker onaren eta miresmenaren adierazle izan nahi luke dossier honek.

Lehenik eta behin, Yon Etxaidek, bizitza publikotik aldentu aurretik, *Eguna* astekariari eskaini zion bere azken elkarrizketa berreskuratu dugu Joseba Etxarri kazetariaren eskutik. «Oso-osorik eta hitzez hitz berak izkiriatu legez» argitaratutako elkarrizketa honetan, bere ibilbide pertsonalari «behin-betirako» gainbegirada ematen dio Yon Etxaidek: euskararekin izandako lehenengo harremanak, bere aitaren irudia, gerra zibila, bere literaturgintza, erlijio katolikoarekin izandako harremanak, bere pentsamolde ezkorra eta bizitzarekiko aldentzea, eta bere pentsakera politiko konplexua, kristautasuna, komunismoa eta demokrazia elkartuz.

Javier Rojo irakasleak Yon Etxaideren literaturgintza gerra ondoko euskal literaturaren testuinguruan aztertu du: «Yon Etxaideri zor zaio Espainiako Gerra Zibilaren ostean, Euskal Herrian bertan agertu zen lehenengo euskal nobelaren idazlea izana». Rojok ondorioztatzen duenez, euskaldunok historian zehar elkarren artean bizi izandako gatazka eta banaketen bidez azaldu nahi luke Yon Etxaidek Euskal Herriak egun bizi duen tragedia.

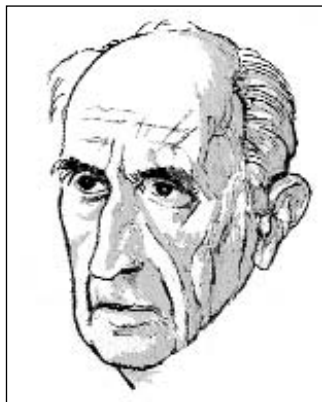
Yon Etxaide lagun minaren oroitzapena ekarri nahi digu Juan San Martin idazle eta euskaltzainak esker onez idatzitako testigantza sentikor honetan: «Eta aitortu beharra dut euskal kulturaz inori ezer zor badiot, lehen lehenik Yon Etxaideri zor diodala». Bion euskaltzaletasunean eta mendi-zaletasunean oinarritutako adiskidetasunak bide ematen dio San Martini Yon Etxaideren bizitzaren hainbat alderdi ekartzeko: bere literaturgintzaren perfekzionismoa, bere abertzaletasun irmoa, bere etsipenezko jaitzialdiak, eta, oroz gainetik, lagunekiko zintzotasuna.

Dossieraren azken lanean, Yon Etxaidek zentsura frankistarekin izandako harreman gogor eta tirabiratsuen berri ematen digu Joan Mari Torrealdai *Jakin*-eko zuzendariak. «Desgiroko euskaltzale militante» izandako Yon Etxaideren euskaltzaletasunaren froga gisa, berak jasandako zaurien testigantza dugu artikulu hau.

Gaiak sailean, Markos Zapiain filosofia irakasleak Clément Rosset pentsalari frantsesari buruzko lan bat dakarkigu. Bertan ikus dezakegunez, filosofia pesimistaren aurka, filosofia «terrorista», tragikoa proposatzen du Rossetek: «Pozaren ganorazko gorazarreak, hortaz, ikuspuntu terrorista eskatzen du; eta terroristak ez du lilurazko jakinduriaren bat xede, ez baikorraren zoriona; guztiz bestelakoa den zerbaiten bila dabil: alegia, eromen kontrolatua eta poza».

Egunen Gurplean saila sinadura berri batekin dator: Xabier Mendiguren Elizegi arituko da hemendik aurrera literaturari buruzko gora-beherez. Kultura, ikuskizunak, soziolinguistika eta komunikazioaren inguruko berriak, iaz bezala, Alberto Barandiaranek, Imanol Agirrek, Erramun Baxokek eta Luis Fernandezek izango dituzte aztergai. ¶

Yon Etxaide

Yon Etxaideri elkar rizketa

JOSEBA ETXARRI ▶ 11

Yon Etxaiden en idazlanak: historiatik
literaturara

JAVIER ROJO ▶ 37

Yon Etxaide , idazle bikain eta adiskide
minaren oroitzapenez

JUAN SAN MARTIN ▶ 49

Yon Etxaide , berne exilioan euskaltzale

JOAN MARI TORREALDAI ▶ 59

Yon Etxaideri elkar rizk eta

*

JOSEBA ETXARRI

*

Ez da gizon erraza, ez, Yon Etxaide», iratzi genuen orain dela hamabi bat urte iskribari donostiarraren elkarrizketa Eguna astekarian argitara eman genuenean. Kazetari gaztetxo eta hasiberri ginen orduan, eta gure amak haren emaztearekin daukan adiskidetasuna baliatu genuen Etxaiderekin harremandu eta bere etxean har gintzan, ezaguna baita ez zituela berak kazetariak batere maitte eta hartua zuela ordurako sekula santa kazetari gehiago ez errezibitzeko erabakia (aukera probetxatuz, beraz, mila esker Pilartxori eta amari).

Hitzordua erdietsi eta agertu ginen Etxaideren etxean, Donostiako Colon pasealekuan. Agertu orduko ohartu ginen elkarrizketa hura aurretik beste inorekin egindakoengandik diferentea izango zela. Gu koaderno eta grabagailuz agertu eta hainbat minutuz solastu ostean —eta, nonbait, solasean zehar bere onspena lortu ostean— konpreniarazi zigun Etxaidek elkarrizketak zernahi gisaz idatzia behar zuela izan eta aski genuela galderak uztea eta deituko zigula haiek idatziz erantzundakoan. Beste baldintzarik ere bazen: oso-osorik eta hitzez hitz berak izkiriatu legez behar genuen argitaratu, koma bat emendatu edo kendu gabe, azpimarratu zigunez. Guk halaxe agindu. Handik aste batzuetara telefonatu eta helarazi zigun galdetegia, bere erantzunekin.

▮ Joseba Etxarri kazetaria da.

Tabloide tankerakoa zen Eguna-ren erdiko orrialdeak geneuzkan pentsatuta elkarrizketaren emateko, kazeta bateko bi orrialde oso alegia. Gure bozkario, bere erantzunek makinaz idatzitako hogeita bi orrialde hartu zituzten. Sorpresa polita, agindutakotik haratago bere burua biluztu eta bera ulertzeko barne-gako guztiak bildu baitzituen solasaldira, emendatu zigularik «behin-betirakoa» zela eta ondotik ez zuela elkarrizketa gehiagorik emanen. Hori pagotxa guretzat! Berehala, kazetari elkarrizketatzaileak negoziatzen hasi behar izan zuen Eguna-ko zuzendaritzarekin argitaratzeko moduari buruz, elkarrizketak argazkiak eta guzti egunkariko sei-zazpi orrialde har baitzitzakeen eta, beraz, plazaratzeko une eta modu egokiena atxeman behar baitzen.

Aste batzuk joan ziren horretan, aski Yon Etxaidek bere erantzunak berrirakurtzeko eta zenbait gauza moldatu eta emendatu behar zirela deliberatzeko. Izan ere, hori zen Etxaideren ezaugarrietako bat: ez zen idatzitakoarekin sekula asebetetzen: berrirakurri, eta beti topatzen zuen molda edo bere ustez hobe zitekeen zerbait. Aukera emanez gero, hori behin, birritan, lau, hamar, hogeit aldiz gerta zitekeen, eta beti atxematen zuen, argitaratu ondoren ere, zer alda eta zer molda. Esan ohi da idazleak obra bat argitaratu ondoren, obra publikoarena, irakurleena bilakatzen dela eta bizitza propioa hartzen duela autorearengandik aparte. Etxaide perfekzionista zinez amorratua izanik, halakorik ez zen posible bere kasuan, bere liburuen edizio desberdinak hala izan baitira, desberdinak, aldaketak medio izenburu bereko bertsio berriak bilakatu arte.

Berezia izanik, pertsona onesta zen Etxaide, jatorra, eta hala portatu ohi zen gurekin bederen. Pentsamolde ezkorrak arras baldintzapetutako pertsona, giristino eta aber-tzalea zen, sutsua, hori ere ezaugarri baitzeukan, berak aitortzen zuen inferioritate konplexuak eraginik beharbada. Ez zuen bizitzea maite eta presondegitzat zeukan bizia, kastigu eta infernutzat. Giristino izateak ekarri zion argiprintzik iluntasun horretan, eta ameslari eta erromantikotzat ere jotzen zuen bere burua, aberri eta gizarte gaiei zegokienean. Bere barruko edo buruko muga egiazko edo ale-

giazkoen torturapean bizi izan zen txiki-txikitandik, eta aitaren figurak marka handia utzi zion zenbait arlotan. Yon Etxaideren (kostata, baina ikasi genuen, Yon, halaxe izkiri-riatua nahi zenuela zure izena), bere barne mundua eta pentsamoldea ezagutzeko berebiziko dokumentua da honakoa, idazleak berak gure eskuetan ipinia. Bere eta gure hitza errespetatuz plazaratzen dugu Jakin-en, leku arazoak zirela-eta aurreko argitaraldian bera ados argitara eman ez ziren bi galderatxo ere barne.

Nola eta zergatik ekin zenion idazteari? Zergatik euskaraz?

Begira, enebaitan fenomenu bitxi samar bat gertatu zen. Neure lehen mintzaira euskara izan nuen eta zazpi urte bete arte hutsaren urrengoa nekien gaztelaniaz. Neure senideek nik baino gehiago zekiten, saiatu egiten baitziren ikasten. Baina nik ez nuen ikasi nahi. Txipitandik hizkuntza bat ikasi nuen eta hori zen neurea. Gero etorri zen gaztelera, baina hori ez zen neurea eta higuina hartu nion. Artean ez zen euskaraganako amodiorik sortu enebaitan. Baina euskara neurea zen, ezaguera nuenetik hitz egin bainuen. Zertarako behar nuen besterik? Ene ama gaixoa desesperatzen zen erdararen aurrerapenik egiten ez nuelako. Jakina, nola ikasiko nuen? Nik ez nuen ahalegirik egiten eta aitak ez zuen ametitzen hitzik ere erdaraz esatea familian. Aita ez zen kezkatzen gaztelaniaz gaizki egiten nuelako, sobra baitzekien erdara igarri gabe ikasiko nuela ikastetxera joan bezain laster. Problema euskarari eustea zen eta aitak nahiko lana bazuen euskaraz hobetoxeago eginarazten, zeren amagandik ikasi genuen euskara oso txarra baitzen, aita bezala euskaldun berria zelako, euskararentzako amodio bereizirik ez zuena eta batere saiatzen ez zena ongi ikasten. Beraz, egia hauxe da: nik txipitan euskaraz oso gaizki egiten nuen (amaren euskara) eta erdaraz ez nuen ikasi nahi. Adibide bezala esanen dizut, aditz bat bakarra pluralizatzen ez genekiela ama-senideok; indikatiboaz eta inperatiboaz kanpo ia aditz jokorik ezagutzen ez genuela. Esaterako: ninteke, zintezke, liteke, gintezke, zintezkete, litezke esateko, «liteke» aski genuen. Horrek mirari guztiak egiteko balio zigun. Orobat transiti-boan: «lezake» erabiltzen genuen denetarako eta kitto. Horrekin moldatzen ginen. Gero, jakina, «nik ekar dezadan» eta abar esateko, betiko formula: nik ekartzeko. Baina hau bezain okerra gure amaren erdal-mentalitatea ires-tea izan zen. Beraz, azalez euskaraz egiten genuen, baina mamiz erdara genuen egiten. Hauxe nahaste-borrastea! Baina, aita euskal-problema kezkatzen zuen bezala, ama erdal-problema kezkatzen zuen, nirekiko bederen. Or-

duan, nirekin karrerarik ezin atera zuela-ta, amak, aitaren ezkutuan, argazki-makina bat agindu zidan oparitzat, baldin-eta hilabete batean berarekin bakarka gazteleraz egiten banuen. Eta kontu gero aitari ezer esan, honek ez baitzuen ametituko amarekiko tratua. Nik, makinaren gutiziaz, onartu nuen tratua, baina ez nuen astebetetik gora asko iraun. Nire amari ezin egin gaztelaniaz! Makinaren oparia zakurraren ipurdira bota nuen eta ez nion gehiago amari hitzik egin erdaraz bizi izan zen artean. Bainan, aitak igarri zion bezala, marianistetan eta jesuitetan euskaraz baino hobeki ikasi nuen erdaraz. Horixe bai, euskaldunekin euskaraz egiten nuen eskuarki bi ikastetxe hauetan.

Euskaltzaletzen noiz hasi nintzen? Esango nuke Agiñagako Galardi-Azpia baserri maitagarrian. Aitak, udak pasatzeko erosi zuen baserri hau, hiru asmo nagusi zituelarik buruan: guri kanpoa eta natura maitarazten erakutsi, gure euskara jatortu eta hobetu, eta Donostiako hondartza madarikatuari ihes egin, deabruak, emakume gutxi-jantzien antz-irudipean, gal ez gindezaten. Horra ba, ni Galardi-Azpian konturatzen hasi nintzen, guk eta auzoko baserritar maizterrek egiten zuten euskara ez zela berdina eta hango haur gazteenakin jostatzen eta eurekin sorora, belar ebatera, ukuilura (behiak jaitsi, azpiak egin edo jate-nak eman garaian), Lasaoko erredera edo etxe hurbileko askara (behiak edanaraztera) gogotsu joaten nintzelarik, euren hizketa moduaz kutsatzen hasi nintzen eta beren gisa egiten. Orduan konturatzen hasi nintzen euskara jatorra zer zen eta, esango nuke, zinez euskaltzaletzen. Handik aurrera, ohartuz, gure neskameek ere baserrikoen gisa hitzegiten zutela (baserritarrak baitziren, izan ere), hauen-gandik ikasten saiatu nintzen eta ikasi ere asko ikasi nuen, batez ere euskal-mentalitate baten jabe egiten. Horra, beraz, neure euskaltzaletasuna martxan. Aitak igarri zion nire euskal-gogo sutsuari, zeren ongi hitzegiteko gogoaz gainera, harrapatzen nituen euskal-liburu guztiak iresten hasi bainintzen, *Poxpolin* haur-aldizkariak, *Argia* asterokoak eta *El Día* egunerokoaren euskal-atalaz gainera, gure aita hiru publikazio hauetara harpidetua baitzegoen hala nola *La Constancia* eta *El Siglo Futuro* integrista-

tradizionalistetara eta *El Debate* Gil-Roblestar delakora. Baina *Argia*-k eta *El Día*-k, euskaltzaletu ez-ezik abertzaletu egin ninduten hezurretaraino. Gogoratzen naiz gure «Aitzol» ahantzi-ezinaren artikulua txoraturik irakurtzen nituela, nahiz gartzelaniaz izan. Horra, bada, nondik eta nola, berez bazetorren ere, neure aita integristari zor diodan parte batean, neure bizitza guztiko abertzale izatea. Baina, goazen gurera: Aitak hain euskaltzale somatzen ninduelarik (uste dut urtebeteko epean hiru aldiz irakurri nuela *Garoa*), neure hamabost urtetan euskaraz izkiriatzera animatu ninduen. Baina nola? —erantzun nion nik—, ez baldin badakit izkiriitzen eta ez baldin badakit zertaz izkiria! Berak lagunduko zidala eta zertaz iskriba ez banekien, itzultzen has nintekeela. Eta halako batean esan zidan: badut zuretzako itzulgaia (gure etxean ez zen sekula hiketarik egin. Guk gurasoei beorika eta gurasoek guri zuka. Hiketa oinarriak Agiñagako baserritarrei entzunaz ikasi nituen): *Las aventuras de Till Eulenspiegel* eta *La Cruz aseteroko* (katolikoan) argitaratzen hasiko zara. *Till Eulenspiegelen biurrikeriak* ezarri genion izenburutzat eta hasi nintzen neure itzultzaile lanean, izerdi ederrak kostata, zeren joskera dela-ta, zeharo alderantzizkoa gartzelaratik euskarara, buruauste ikaragarriak sortzen baitzitzaizkidan. Korapilorik gogorrenetan aitarengana jotzen nuen eta azken zuzenketa berak egiten zidan. Eta, horrelaxe, poliki-poliki, erreztasuna eta gustoa hartu nion eta pozik niarduen neure lanean. Eta argitaratua ikustean, zer poza neurea! Laster, pozoitzeraino zaletu nintzen eta ez nengoen nire lana uztekotan.

Baina, utzi behar izan nuen amaitu gabe, gure gerla madarikatua sortu zelarik. Neure euskal-irazole bokazioa gauetik goizera abortatua izan zen. Noiz arte? Urteak joan ziren, baina neure gogoan martxan zegoen eta inon ezin argitaratu banuen ere, hasi nintzen gerla amaitu baino lehen Campiónen *Narraciones Baskas* delakoak eta beste itzultzen. Beraz, «zergatik euskaraz»? Euskara jazarria, ostikopetua eta mespretxatua maitatu nuen bezala, gartzelania menperatzailea gorrotatu nuelako neure abertzale suaren eraginaz.

Zein eragin izan zuen gerlak zugaran? Bildurtu egin al zintuen?

Gerlak gure amets, ilusio eta itxaropen guztiak moztu zituen. Adio euskara, adio eskurabidean genuen Araudia (Estatutua), adio eusko-abertzaletasuna. Ikaragarriko kolpea izan zen euskaltzale eta abertzale sentitzen ginentzat. Nik hamasei urte nituen eta hortxe ari nintzen arrastaka batxileratua ezin menderatuz. Adimenduz motz nintzen (eta naiz) eta ez nuen balio estudianteko. Hala ere neurebiziko ahaleginak egin nituen batxileratua bukatzeko. Baina neure aitak ez zuen horrela uste. Ez zitzaion buruan kabitzen bere seme bat adimen-urriko izan zitekeenik —bera ikaragarri intelijentea baitzen— eta estudiantariko neure frakasoaren kausa nire interesik ezan eta alferkerian bilatzen zuen. Beraz, gerla aurreko udan erabaki zuen, onean nahi ez banuen, txarrean estudiaraztea. Hau delata, ikaragarriko neurriak hartu zituen nirekiko 1935-eko udaldian, bere ustean, nire onez. Goizean, beti bezala, Donostiara joango nintzen trenez (gogoan har Agiñagako Galardi-Azpia baserrian bizi ginela udako partez) ekainean suspenditutako asignaturen (denak edo ia denak) klaseak ematera Mari Paz Otegi (ez naiz ziur Otegi ala Otaegi otezen) andereñoarekin. Baina arratsaldean lezio guztiak nire anaia zaharrenari eman beharko nizkion eta ikasten ez nuen artean ez nintzen neure logelatik aterako, eta lotara joaterako lezioak ikasiak ez banituen, ez nuen nire ohean lo egingo, jangelako lur-zolako baldosa hotzen gainean baizik. Ez zen niretzat errukirik eta barkapenik izan uda ikaragarri hartan. Zenbat negar egin nuen! Nahi nuen estudiantu, baina ezin, nire buru gogorrean ez baitziren lezioak sartzen. Uste dut —enaiz oroitzen— manta bat ematen zidatela biltzeko, baina horixe zen guztia. Hala ere, lurrean lo egiten baino gehiago sufritzen nuen estudiantzen, nire senide guztiak baserri atarian eta inguruetan jostatzen ari egualdi zoragarriekin eta ni neure gelan preso egun bat eta beste, negar eta negar eginaz. Galardi-Azpiko uda dohakabe hura ez zait sekula ahaztuko. Heldu ziren Iraileko azterketak Institutoan eta betiko frakaso.

Ekaina eta Iraila artean bizpahiru edo hiruzpalau asignatura aprobaten banituen, pozik. Horrela, urtetan atzeratuz nihoan eta ezin nituen ikastetxe batean jarraitu klaseak. Mari Paz Otegi (Jaungoikoak betiko atsedenean dezala) izan zen nire irakasle martirea. Bere pazientzia izugarriaz lortu zuen, asignaturaz-asignatura, batxileratoa buka nezala 19 urtekin, 16-kin amaitu behar nuenean normalki. Nire aita, ordea, uste dut konbentzitu zela ez nuela estudiantzeko balio, zeren, aurrerakoan ez baitzuen gehiago horrelako sistemarik erabili nirekin. Baina, horixe bai, enpeñatu zen karrera estudiatu behar nuela, eta berak erabaki zuen zer estudiatu behar nuen (nik ez bainuen ezertarako joerarik eta gogorik): Perito Agrícola, alegia, zeren-eta, baserritarrekin tratatzea zenez neure gustua, hau bainuen karrerarik egokiena. Baina, baserritarrekin tratatzeko Aritmetika, Geometria, Algebra, Trigonometria, Fisika, Kimika goi-mailakoak eta abar estudiatu behar nituen. Total, bi urte galdu nituen eta dibujoa besterik ez nuen aprobatu. Ni etsia eta jota nengoen; nahiago nuen akabatuko banindute, eta ez nuen gehiago estudiatu beharrik eta mundu triste honetan sufritu beharrik izango. Gurasoek ere ez zekiten nirekin zer egin eta, etsirik, erabaki zuten delineante ikas nezala.

Horrela, bada, 1936-ko udan ere, goizetan klaseak ematera etortzen nintzen Donostiara, eta gogoratzen naiz, bonbardeo abisuko sirenek jotzen zutenean (bonbardeoak ontzizkoak izaten ziren; *España* eta *Almirante Cervera* kruzeroak jarduten ziren lan kriminal honetan) bere etxe-bizitzatik sotanura jaisten ginela, baina, egia esan, nire hamasei urtekin ez nuen bildurrik pasatzen. Horixe bai, politikaz suelto diskutitzen genuen Mari Paz eta biok orduan eta gero. Bera, karlista baitzen, «nazionalen» alde eta ni haien kontra eta abertzaleen alde. Gogoratzen naiz, «nazionalak» Donostian sartu eta laster esan zidala: «El nacionalismo no volverá a levantar cabeza». Gaixoak ez zekien eusko abertzaletasuna zer den. Baina Mari Paz txit emakume ona zen, ez ginen behinere haseurretzen ideia liferentetakoak ginelako eta asko maite genuen elkar. Batxileratoa berari zor diot. Horixe bai, nire-

tzat Institutura esaminatzera joatea mataderura joatea bezala zen. Nik pasatzen nituen larrikarak eta axanpak Jaungoikoak bakarrik dakizki!

Gainerakoan, milizianoak, hiru bider izan genituen gure baserrian: bitan patatak errekiatzera joanda eta hirugarrenez Arratzaingo erretiradan Galardi-Azpiko baserri-lurretan sartu ziren eta tiroak ez ziren urruti ibili. Hauxe da nik Espainiako gerla zibilaz edo «inzibilaz», gure Unamuno ospetsuak deitu zion bezala, ezagutu nuen guztia. Nire bi anaia zaharrenak gerlan ibili ziren, baina ni juxtu-juxtuan libratu nintzen. Ebroko gudaldira joateko zorian egon nintzen, baina ez nintzen joan, zeren 1941-eko kintakoa nintzenez —mobilizatueta gazteenak, 18 urtekoak—, gerlara joan beharra bainuen. «Guarda rural» delakoen bitartez etorri zitzaidan inkorporazio agindua. «Guarda rural»-ok ez zekarten berri onik guretzat, zeren frankistak Donostian sartu eta laster, etxearen izena kentzeko aginduz heldu baitziren. Bai horixe! *Aldatzain* baitzuen izena gure Donostiako xaletak eta «tz» «separatista» zenez gero, Orden berriak ezin zuen onartu. Beraz, euskal-izena zuten xalet guziek izenez edo ortografiaz bederen aldatu behar zuten. Gure aitak ez zuen obeditu lehendabiziko aginduan eta bigarrenez etorri ziren mehatxuka. Orduan aitak niri letrerua kentzeko esan zidan. Hamar-hamabi urte barru, ikaraldia pasa zenean, neronek jarri nuen berriro aitarren aginduz. Honetaz eta gerlako beste mila kontuz, atera berri den *Etxaide jauna* ene liburuan hitzegiten da zabalki. Baina, goazen gurera; ni gerlara joatetik libratu egin nintzen. Izan ere, lege bat eman baitzen bi anaia frentean zeuzkanak, hirugarrena, mobilizatuz gero, libro gelditzen zela. Nik bi anaia nituen frentean: bat, zaharrena erreketekin bolontari joana, eta «Tercio de Oriamendi»-n ibili zena, karlista baitzen. Bigarrena ez zen karlista, baina gure aitak bazuen Burgosen adiskide integrista handi bat, Aldekoa deituraz, gudalburu zena (ez naiz oroitzen komandante, koronel edo general zen), Guadalajarako frentean zegoena erreketen buru eta berehalaxe pentsatu zuen, mutilaren pausoak zaintzeko eta arima ez galtzeko, haren agindupean jartzea zela onena, eta horrela, nire anaiaren

kinta mobilizatu baino lehentxeago, bolontari sartu zen Aldekoa delakoarekin. Beraz, ni libro nintzen gerlara joate-tik Jaungoikoari eskerrak. Baina paperak egin eta librantza agiria etorri bitartean inkorporatu egin behar izan nuen eta Lizarrarako (Estellako) gudaletxera eramán ninduten. Han hamar-hamabost egun egin nituen gudaletxean eta librantza agiria etorri zelarik, etxera igorri ninduten, neure kinta-lagunak «Ebroko mataderora» eramán zituzten artean. Badut, beraz, zertaz Jaungoikoari eskerrak eman, zeren gerla berez txarra baldin bada, gogo-kontra egiten dena, norbere etsaien alde borrokatu beharraz, are txarragoa baita.

Zergatik nobela giristinoak? Zer pisu izan du erlijioak zure bizitzan?

Jesukristo Gure Jaunaren miresle haundi bat naizelako. Jesus Jaunak eman zigun bizimodu etsenplua eta Berak erakutsi zigun dotrina harrigarrikoak dira. Gizonetan inor ez zaio hurbiltzen. Honetxek bakarrik frogatzen du bere Jaungoikotasuna. Nik Jaungoikoaren misterioan problema izugarri bat izan dut eta daukat. Alegia, Aita-Jaungoikoa sentitzen den baina ikusten ez den izaki misterio-tsu bat da. Mundua egin zuen Bera goza zedin munduaz eta —itxurak salatzen duenez— munduak sufri zezan. Bera Zeruko erresuman dago, goxo-goxo, zorionez beterik eta gizadia eta abeldia sufrimentuz eta oinazez mukurú mundu triste honetan, pobrearentzat, zapalduarentzat eta baztertuarentzat baitipat infernua besterik ez den negar-herri honetan. Pentsamendu honek izaki egoista baten ideia dakarkizu gogora eta Aita-Jaungoikoa ezin maitatuzkoa edo bederen maitagaitza egiten zaigu. Jesus Jaunarekin, ordez, alderantziz gertatzen da: munduan sufritzen duen gizonaz errukitzen da eta gizonen artera jaisten, gizonekin batera sufritzera eta sufrimendua nola eramán behar den erakustera, beti etsenpluarekin predikatuz eta hitz eder eta gardenen (sublimeen) bitartez gizonari itxaropena emanaz eta bere bizitza zoragarria gizadiaren alde eskainiz. Hau guzizkoa da. Gehiago ezin daiteke. Jesusen gizardiaganako amodioa neurritz gainekoa da eta hainbeste

maite gaituen Jesus Jauna, guk ere ezin dezakegu maitatu, maitatu eta maitatu baizik, Jesus da gizadiaren itxaropen bakarra, gure zerurako giltza, gure zorionaren bide bakarra. Beraz, maita dezagun Jesus Jauna eta otoi egin diezaiozun datorrela lehenbailehen mundu zital hau gobernatzera bere aingeru taldeekin, txiroa, ahula, dohakabea, zapaldua eta baztertua salbatzera gizon boteretsuen eta handikien hatzaparretatik. Hauxe da ene erlijioa: Jesus eta bere Ebanjelioa. Ez dut besterik.

Nolatan zure adiskidetasun sakona hain heterodoxoa zen jendearekin, zu hain ortodoxo izanik? Zergatik miresten dituzu Mirande eta Etxahun?

Aurrena argi jarri behar dena zure galderan ni «hain ortodoxo» ote naizen, katoliko ortodoxo alegia. Zu ohar-tuko zinen noski nik ez darabildala inoiz «katoliku» hitza neure buruaz mintzatzean edo neure elaberrien ezaugarri. *Joanak-Joan*-ek eta *Gorrotoa Lege*-k «Elaberri giristinoa» dakarte, ez, ordea, «Elaberri katolikua». Nik esango nuke «hereje samarra» ere banaizela puntu honetan. Ez dotri-naren aldetik, eta horretxegatik Eliza Katolikuaren baitan jarraitzen dut, Eliza Katolikuak giristinotasunaz jaso duen guztian. Beste eliza giristinoekin ere ados nago giristinotasunaz jaso duten guztian. Baina, kristau eliza guztiek ez ote dute beren gisa interpretatzen zenbait gauza? Hemen-dik dator bereiztasuna eta horrela, oker ez baldin banaiz, sortu dira mila edo bi mila (bi informazioak jaso baititut) giristino eliza baino gehiago munduan zehar. Beraz, giristino guztien batasunera iristeko, ez al litzateke konbeni-garri Eliza bakoitzak «giristino» izenari erasten dion «titu-lotxo» baztertzea, batasunaren kaltegarri direlako? Nik horixe egin dut. Eliza katolikuaren barne egonarren, ez dut sekula neure buruaz «katoliku» izena erabiltzen, kris-tautasunarentzat kaltegarri delakoan. Egin bezate giristi-no guziok nik egin dudana eta izenez bederen batuak gel-dituko gara Jesus Jaunaren seme-alaba guztiak. Pauso bat da eta ez txipia. Gero pauso berriak etorriko dira eta eme-ki-emeki giristino Eliza bakarrera helduko. Baina denok geure bereizitasunei eusten saiatzen bagara, batasuna ez

da sekula helduko. Eta gaurdaino horixe egiten dugu: makur dezatela burua besteek, egiaren jabe neu bainaiz. Bide txarretik gabiltza giristinoak (eta halaber eusko-abertzaleak) seta horrek gidaturik. Horrela, batasunaren bila joan beharrean, geroago eta zatitzenago ari gara. Eta guztihorren sustrai ezkutua harrokeria eta agindunahia besterik ez da.

Baina, Eliza Katolikuaren barne baldin banago ere, ez nago akort Batikanoarekin, hots, Eliza Ofizialak daraman politikarekin. Joan XXIII-garrenarekin esperantzaz bete nintzen Eliza Katolikuak aldaketa serio bat ekarriko ote zuen Ebanjelioaren izpirituan oso-osorik murgilduz eta beldurrik gabe eskubidegabetuen postura hartuz. Hau hasi zen bide berriak idekitzen, Batikanoko II-garren Konzilioa aldarrikatuz, baina bere Aita Saindutzak gutxi iraun zuen. Paulo VI-garrenak amaitu zuen Konzilioa, baina hainbestean aingura bota zuen eta ez zion jarraitu guk espero genuen aurrerabideari. Batzuek itxaropena zuten Joan Paulo I-goak Batikanoa irauliko zuela, Joan XXIII-garrenak hasera eman dako lanari jarraipena emanaz, baina, oker ez banaiz, hamabost egun besterik egin gabe zendu zen edo —batzuek diotenez— zendu zuten. Joan Paulo II-garrenarekin, berriz, Pio XII-garrenaren garaietara edo atzerago iritxi gara. Beraz, ez dago dudarik gaur-gaurkoz elementu kontserbadoreek gehiago dezaketela Batikanoan aurrerazaleek baino eta gauzak horrela, gure belaunaldiak ez dezake itxaropenik egin Jesus Jaunaren izpiritu ebanjelikua Batikano materializatuan sar dadin. Izpiritu hau, nire ustez, «Teología de la Liberación»-en dago. Baina Batikanoak ez du begi onez ikusten Jesusen arnasa, izpiritua eta obrak aldarrikatzen dituen mugimendu berri hau. Guztihau dela-ta, ez ote naiz nerau ere hereje samarra Batikanoaren ikuspegian? Baina nik ez dut zalantzarik egiten Kristoren eta lehenengo giristinoen izpiritua «Teología»-ko sailean dagoela eta Batikanoak hauen postura hartu behar duela lehenbailehen.

Adiskidetasun sakona berriz bi heterodoxoekin izan dut: Jon Mirande (jentila edo paganoa) eta Txomin Peillen (ateoa). Eta zergatik ez? Guztiz naturala iruditzen zait edozein giristinok (katolikuak barne) heterodoxoekin

adiskidetasuna edukitzea, heterodoxoek giristinoekin (katoliku eta ez katolikuekin) edukitzea bezala. Jesus Jaunak ere ideia guztitako jendearekin zituen adiskidetasunak, fariseoekin (orduko ortodoxoak) eta publikanoekin. Adiskidetasun minena berriz jende apalarekin, zapalduarekin, ahularekin, baztertuarekin. Gogoan har arrantzale bat, Jaun-doni-Petri, hautatu zuela bere ordeiz Elizaren buruzagi izateko. Izan ere, denok baikara Jaungoikoaren semeak, eta inor baztertzekotan, Jesus Jaunak baztertuko ditu Judizio egunean.

Beharbada zuk pentsatuko duzu: Jon Mirande biraoti bat zen, Jesukristo Gure Jauna madarikatu baitzuen harako hitz ikaragarri haietan: «Gaur, Judu-seme, gutartera itzul bazinde, gurutzifika zindezaket nik oster!» (*Ohiko Jainkoari*). Hau ikaragarria da eta gure har-emanak ia hautsi ziren giristinoentzat birao huts den poesia honegatik. Are gehiago: Jon Mirandek bere poesi bilduma igorri zidan, Euskalerrian argitaratzen saiatzeko eske eginaz. Euren artean *Ohiko Jainkoari* zegoen. Nik berehalaxe gutun bat egin nion bere olerki-liburua argitaratzen saiatzea nahi baldin bazuen, otoi, erretira zezala bere bildumatik *Ohiko Jainkoari*, zeren-eta giristino batentzat ezinezkoa zela halako lan batean parte hartzea. Jon Mirandek ez zuen nahi izan eta nik orijinala itzuli nion. Orduan pentsatu nuen honekin dena amaitu zela gure artean, zeren bera niri mesedeak egin eta egin ari zen bitartean, *Etxahunen bertsoak gipuzkeraz* argitaratzeko behar nituen argitasun eta xehetasun guziak emanaz Zuberoako euskarari buruz, nik, ezinbesteko eskergabekeriaz, bere lehenengo eskabideari uko egin nion. Baina, halakoan, bere eskutitz bat jasotzen nuen, nire postura ulertzen zuela aditzera emanaz eta lasai jarrai nezakeela Etxahuni buruzko galderak egiten lehenago bezala, atsegin handiz lagunduko ninduela eta. Horrelaxe, nire lan luzea amaitu arte bere laguntza osoa izan nuen. Jokabide honek bihotz-ukitu ninduen eta konaturatu nintzen zeinen bihotz handia zuen Jon Mirandek. Bera jentila eta antikristaua zelarik, giristino asko baino hobeki portatu zen nirekin. Geroztik, egunoro-egunoro hasi nintzen Jesus Jaunari bere alde eskatzen (eta oraindik

ere eskatzen diot eta bizi naizen arte eskatuko diot bere arimaren alde). Alegia, Bere hiltzaileei bezala, barka diezaiola Jon Miranderi ere, zeren haiek bezala, ez baitzekien zer egiten edo zer esaten zuen. Eta espero dut, Jesus Jau-nak bere hiltzaileentzat barkapena eskatu zion bezala bere Aitari, Jon Miranderentzat ere halaber eskatuko diola eta lortuko. Horra ba, zergatik miresten dudan Jon Mirande: bere bihotz handiagatik eta bere lagun-hurkoaganako amodioagatik. Aski zen zernahi gauza eskatzea, bere par-tetik ahal zuena egiten saiatzeko. Egia esan, zerbitzari de-sinteresatuagorik ez dut ezagutu. *Etxahunen bertsoak gipuz-keraz* argitaratuta gero, irabazpide batzuk izan zirela eta, dirua eskaini nionean, ez zuen hartu gura izan, eta bor-txatu behar izan nuen hortara.

Etxahun, ostera, dohakabe bat eta oso nortasun be-reiziko gizona zelako miresten dut eta mundu honetan sufritzen duten pertsona guziak, baitipat behartsuak, za-palduak eta baztertuak neure bihotz justiziaz egarritua urratzen eta erdibitzen dutelako. Jesus Jaunak esan zuen bezalatsu, horientzat izan bedi bereiziki Zeruko Erresuma. Gainerakoan, Etxahun ez zen heterodoxoa. Gehieneko ere antiklerikala kaso batzurretan, apezek, bere ustez, gaiz-ki jokatzeko zutenean. Baina Musde Tiraz eta Musde Zen-martzo (Schmarsow) kritikatu eta jorratu zituen bezala, Sarrantzeko fraideei «aphez saintik» (apez sainduak) dei-tzen die eta bere zahartzarora oso jaierratsa izan zen «amust oroz» (hamabostoro) Jaunartuz eta haurrei dotri-na erakutsiz, nahiz eta politikan ezkertiar izan. Beraz, nor-tasun handiko pertsona genuen gure Etxahun.

Egindakoak berregin eta behin eta berriro zuzen-tzen dituzu. Zergatik perfekzio gogo areagotu hori?

Ni sekula ez naiz asebetetzen egindako lanarekin. Be-harbada barruan daramadan inferioritate konplexuak era-giten dit horretara. Ni sobra konturatzen naiz ez naizela gizon argia, beste erdi mailakoen azpitik nagoela (gogoan har marianistetan eta jesuitetan beti azkenetakoa nintze-la) eta horretxegatik nire lanak itxurazkoak izateko biz-pahiru edo hiruzpalau aldiz izkiriatu behar ditudala. Eta

arrazoirik ez zait falta, zeren *Joanak-Joan* iratzi nuenean lehendabizikoz, esate baterako, iruditu zitzaidan lan polita egin nuela, batez ere aldi hartako kritikaren arabera (liburua Euskaltzaindiak saritua izan zen). Baina urte mordoska pasata gero irakurri nuelarik, nire obra txarra zela iruditu zitzaidan eta zegoen hartan ezin zitekeela bigarren ediziorik atera, obra agortua egonarren. Beraz, sakonki estudiatu nuen nire langaia eta hiruzpalau urte jo eta ke saiatu ondoren, bigarren edizioa atera zen. Lehendabiziko edizioa ona zela uste zutenek, aski dute bigarrenarekin konpara eta baitipat hirugarrenarekin eta ikusiko dute zeinen txarra, eskasa eta pobrea den lehendabiziko edizioa. Baina bigarrenarekin ere ez nuen etsi, hutsegite nabarmenak aurkitu nizkiolako eta hirugarren aldiz izkiriatu nuen. Horrela, nire obra guziak edizio batetik bestera hobe ditut eta ez zait behin ere damutu eraberritzen galdu edo erabili dudan denboragatik. Badakit, eraberritzen denbora pasa beharrean obra berriak egiten jardun izan banintz franko obra gehiago iratziko nuela, baina denak txarrak eta kaskarrak lirateke eta euskaraz edo beste edozein hizkuntzatan hobe da obra gutxi eta onak eta ez asko eta txarrak. Iratzi gehiegi egiten da munduan eta batez ere Euskalerrian irakurlegoarekin konparatuta, baina erdia baino gehiago lastoa da, eta euskaraz bederen, hainbeste libururen emanaz, jendeak ez ditu irakurtzen. Gutxi eta ona argitaratuko balitz, ostera, jendeak gehiago irakurriko luke eta probetxu gehiago atera. Beraz, nire aholkua eta gomendapena da iskribari bakoitzak gauza gutxi eta haiek onak iskriba ditzala. Iskribariak erruz datoz gure atzetik, Jainkoari esker (gure belaunaldiko bategatik hamar, hogeit edo gehiago berri) eta guk egiten ez duguna haiek eginen dute. Honegatik eta ene zahartzaro kaskarrak (depresio jota) alimorik ematen ez didalako, ez dut ezer berririk iratzi asmo. Ni baino hobeak badatoz. Zertarako behar nau iadanik euskal-literaturak? Paso gazteei. Bestalde, nahikoa eta gehiegi badut BRSBAPen egiten ari naizen Etxahuni buruzko lan luze eta nekagarria amaitzen. Jaungoikoak emanen al dit osasuna, kemena eta argitasuna (lan zaila baita) burutu ahal izateko.

Zer deritzozu gaurko literaturak hartu duen ildoari?

Euskal-poesian, herrikoian eta landuan uste dut beste herrialdetako hizkuntzekin berdindu samarrik gaudela kalitatean. Hala ere ez dut uste gerla aitzinetik gai honetan aurrerapen handirik egin dugunik. Esaterako, gerla osteko, Aresti, Gandiaga edo Iratzeder, ez dira Lizardi, Lauaxeta, Orixe, Elizanburu edo Etxepare baino hobeak. Denak dira oso onak, baina oso liferenteak. Nobelan berriz, lehengo pobretasunetik poliki-poliki atera nahian ari gara, baina salbuespen bat edo beste izan ezik, ez dugu nobela onik eta are gutxiago lehendabiziko kategoriakorik. Elaberrian, beste hizkuntzekin konparatuz, poesian baino askoz beherago gaude. Konparaketak eman diezaguke ideia bat gai honetan. Arestian *Joanak-Joan*-en hiru ediziokin egin dugu beroien balioak neurtzeko. Konpara dezagun orain beste euskal-nobela bat erdal-nobela batekin. Konparaketa hobeki egiteko, biak gai beretsuak darabiltenak hautatuko ditugu, biak Erdi Garaiko giroa oinarritzat dutenak. Euskarazkoa nire *Gorrotoa Lege* da, hau ere bi aldiz iskribatua, 1962-garren urtean Domingo Agirre nobela-saria irabazitakoa, euskal-nobelagintzan onenen artean sailkatua dagoena kritikaren arabera. Horra ba, konpara dezagun Zoé Oldenbourg-en *La pierre angulaire*-ekin (La piedra angular), lehendabiziko mailako obra bikainarekin. Non gelditzen da *Gorrotoa Lege*? Oso gibelean, oso atzean, nire ustez. Nik *Gorrotoa Lege* izkiriatu nuenean, edo berregin nuenean bederen, ezagutzen nuen obra hau eta bere sailean obrarik gailenena bezala iritzi nion eta haren goi-maila iritxi nahi izan nuen. Baina nahi eta ezin! Nire elaberria Zoé Oldenbourg-en obraren aldean enanu bat da. Eta honetara noa: *Gorrotoa Lege* elaberri ona izan daiteke euskal-alorrean (*Joanak Joan* bezala), baina ezin daiteke konpara, inondik ere, literatura unibertsaleko lehen mailako elaberri batekin. Eta hau gure edozein euskal-nobelez esan dezakegu: ez dugu literatura unibertsaleko lehenen mailako, lehendabiziko kategoriako elaberriekin konparatzekorik. Hauxe da egia.

Gure literaturaren eta batez ere nobelagintzaren pobretasun honek neure onetik ateratzen ninduen gaztetan

eta lehenbiziko mailako elaberririk ez genuela ikusirik eta ni horretarako gai ez izanik, esan nuen neure artean: bada, lehendabiziko mailako elaberri bat izango dik euskarak. Euskalerriko seme batek iskribatua eta euskal-gaiduna. Gaztelaniatik itzuliko diat, eta euskal-nobela jator baten itxura hartu arte landuko. Pentsatua neukan: egilea Pio Baroja eta elaberria *Las Inquietudes de Shanti Andía*. Nobela hau ikaragarri gustatzen zitzaidan edukinaren humanismoagatik eta XIX-garren mendeko geure kostaldeko marinelgoaren euskal-giroagatik. Itzuli nuen, beraz, eta nolabait ere konforme geratu nintzen neure lanarekin. *Itxaropena*-k bere «Kuliska Sorta»-n argitaratu zuen 1959-gn. urtean. Baina, handik urte mordoska batera bir-irakurri nuen, eta nire itzulpenak nik nahi nuen mailara heltzeko asko falta zuela iruditu zitzaidan. Beraz, nik nahi nuen bezala, euskal-nobela jatorraren itxura hartzeko (eta ez itzulpen usainekoa) berriz itzuli beharra zegoen. Eta ekin nion berriro itzulpen lanari. *Hordago*-k argitaratu zidan 1984-gn. urtean. Orain nire galdera hauxe da: Euskarak ba'al du azkenean bere lehendabiziko kategoriako elaberria? Lortu ote dut itzulpen kutsua erabat deuseztea? *Xanti Andiaren kezka* euskal-nobela jatorren artean sailkatu ote dezakegu? Kritikak esan behar. Dena den, badugu Baroja euskaraz eta ez da gutxi. Baina noiz sortuko ote da Baroja euskalduna?

Bizitzea merezi al du? Zer zentzu dauka zuretzat?

Oraintxe ikutu didazu trijeminoa, Etxarri adiskidea, hauxe baita nire puntu ahula. Ni neu, beti bizitzeko gogorik eta alimorik gabeko gizona izan naiz. Sekula ez dut bizia maite izan. Bizitza kastigu izugarri bat bezala kontsideratu izan dut beti eta gorrotatu izan dut. Ni zeharozko gizon inadaptatu bat naiz eta hala ere bizi egin behar. Izpiritu praktiko bat izan baneza, segurki aisago adaptatuko nintzateke bizi beharrera. Baina, ameslari bat izanik, delinente eta saltzaile bezala atera behar izan nuen bizia, nire denboretan ez baitzegoen euskararen lepotik bizitzerik. Hogeitamar urte lan egin behar izan nuen Agente Comercial bezala eta ofizio honek gorakoak ematen zizkidan.

Ateraldi bakoitza, probintzian zehar, axanpa izugarri bat zen niretzat eta horrela bizi-beharrera ezin nintzen ohitu. Baina gaitz hau txipitandik zetorkidan, zeren marianisten eta jesuiten ikastetxetara joatea ere tortura bat baitzen niretzat eta Institutoko azterpenaldiak axanpa batean pasatzen nituen. Areago: ezaguera nuen ordutik ez nuen bizia maite, zeren etxean beti kastigatua bainengoen, hau dela edo hura dela. Lurrean belauniko kastigatua noiz-nahi, belauniko eta hitzik egin gabe bazkaldu beharra otorduan, gela ilunean preso... Nik ez dut aita juzgatu nahi berari beharrezkoa zerizkion edukazio espartar honetaz —Jaungoikoak libra nazala inor juzgatzez eta are gutxiago ene gurasoak—, baina, esan bezala, bizia hain zen garratza niretzat, txipi-txipitandik tristura ikaragarri batean murgildu ninduela. Ikastetxean ere, jolas-garaian txoko batean baztertuturik egoten nintzen, bakar-bakarrik, nire inferioritate konplexuak eraginda, zeren estudiatzen ez-ezik, jolasean ere, nire burua besteak baino gutxiagotzat baineukan. Jesuitetan izan nuen ikaskide bat beti farre eta burla ari zitzaidana eta deitura burlagin bat ezarri zidana, nire moztasunaz baliatuz. Eta maiz gertatzen denez, halako horrek bazituen jarraitzaileak berarekin bat egiten zutenak. Baina banituen ere erruki ninduten eta maite ninduten lagunak. Beti izanen dira mundu honetan bihotz onekoak eta bihotz txarrekoak. Ni beti triste nengoen eta neure amak, arrazoiz, «el caballero de la triste figura» deitzen ninduen. Bizitza guzia depresiopean bizi izan naiz eta Jaungoikoari beti egiten nion galdera hauxe zen: zergatik eman zidan bizia. Ezerezean primeran nengoen batere sufritu gabe eta jaioz geroztik sufritu besterik ez dut egin. Hamar senide izan gara eta ene aurrekoa bizpahiru hilabetez eraman zuen Berarengana. Eta nik galdetzen diot beti: zergatik hura eta ez ni? Hura, segurki, gizon argi eta bizkor bat izango zen eta zoriontsu biziko zen munduan, eta ni berri hemen nago sufrimendutan, bizitzeko balio ez dudalako. Beste mundurik ez bada, gizon ahulak hobe dizu ez jaio, zeren denetan azkena izatea izugarri triste eta umilagarria baita. Gure aitak, ez-izen askoren artean erabiltzen zuen bat «El último de todos» zen, baina mundu honetan

«el primero de todos» izatea tokatu zitzaion. Niri, berriz, «el último de todos» izatea tokatu zait eta ez nuke neure gogoz hautatuko horrela izatea. Gauza bat baita esatea eta bestea izatea.

Beraz, goizetan, ohetik jaikitzerakoan, depresioak gogorrenik astintzen nauenean, sarritan esaten dut: «Jauna, sekula ez dizut barkatuko bizia niri baimenik eskatu gabe eman didazulako. Ez zenuen horretarako eskubiderik. Hori ez da zuzena!». Birao izugarria! Jaunak barkatuko ahal dit! Oheratzekoan, ordea, edo beste momentu batez, ene izpiritua sosegaturik dagoenean, honela esaten diot: «Jauna, nik ez dut zuk emandako bizia maite; ezin dut! Baina, zure borondatea horrela baldin bada, onartzen dut zuk emandako bizia. Egin bedi zure borondatea eta ez nirea». Ni, aitaren erakuspideari jarraiki —beti erakutsi baitzigun esker-onekoak izaten, zeren esker txarreko gizona baino monstu handiagorik ez omen da—, beti saiatu izan naiz esker onekoa izaten Jaungoikoarekin eta gizonekin, baina, hala ere, oraindik ez dut lortu Jaungoikoari eskerrak ematea bizia eman zidalako. Ene heriotzeko orduan edo ahal bada lehenago, iritxiko ahal dit garazia hau!

Beraz, merezi ote du bizitzea? Beste mundurik ez badago: ez! Beste mundu bat baldin bada, edo hobeki esan, bi mundu, zerua eta infernua eta 100-eko 99-a baino askoz gehiago kondentatzen baldin bada —gure gaztetan jesuitek gogo-jardunetan erakusten ziguten bezala, katoliku zuzenak bakarrik salbatzen baitira eta beste gizadi guztia infernurako baita, zeren katoliku ez direnak ezin baitira salbatu pertsonarik onenak izanarren—, ez du ere jaiotzea merezi.

Lerro hauek izkiriatu ondoren, Etienne Lapeyre (1840-1893) Azkaingar jaun apezaren *Kredo edo sinhesten dut esplikaturia* liburu zoragarria irakurri dut eta beronek dioenez seigarren kapituluan («Elizaz kanpo ez da salbamendurik»), katolikoak bakarrik salba daitezkeela ez da egia osoa Eliz-Ama-Saindu Katolikoaren iritzian. Hona xeheki nola den auzi hau: Eliza Katolikoaz kanpo salbamedurik ez dela sustengatzeko, San Jeronimoren hitz hauek aipatzen ditu, besteak beste: «Ez dezazuela uste izan, Jain-

koa Aitatzat izanen duzuela, ez baduzue Eliza Amatzat», eta «Hola nola, urholdean hondatuak izan baitziren, Noeren untzian ez ziren guziak, gisa berean dire galtzen Eliza egiazkoan ez diren guziak».

Ondoren dio, jendeak pentsa dezakeela erakuspen hori gogorra eta ikaragarria dela. Nola izan daiteke ona horrela obratzen duen Jainkoa? Zer? Kondenatuak, infernurat joatekoak direla, Eliza Katolikoan sortuak eta baitaiatuak ez diren guziak? Kondenatuak ere Protestanteen eta Zismatikoen artean haziak, erakutsia izan zaioten Erlesioari fede onez lotu zaiotenak?

Bainan, ez; ez du sekulan Elizak holakorik erakutsi. Horrela mintzo direnak, gezurrez ari dira, edo ez dute Elizaren erakuspenera ezagutzen. Jainkoa justua bezain ona da eta ez da inor galdua izanen, norbere faltaz ez bada. Hona zer dioen Elizak: Norbait baldin badago Elizak kanpo bere faltaz, dakielarik gezurrean dagoela, edo bederen seriooki dudatzen duelarik, nagitasun eta axolakabetasun errudun batez, egia bilatzeko lehia eskasez, berak hala nahi duela-ko Eliza katolikoaz kanpo, gauza premiatsu horretaz argitua nahi izan gabe, *hura ez daitekeela izan salbatua*. Hone-raino Aita Lapeyre.

Beste mundu bat bakarra baldin bada, hots, «Jaunaren Erresuma» eta denok salbatzen baldin bagara, nik espero dudana bezala, zeren Jesus Jaunaren errukia azkengabea baita eta dena dezake bekataria salba dadin, orduan, bai, merezi du jaiotzea, zeren gure neke eta oinaze guztiak gozaperen eta zorion bihurtuko baitira hiltzen garen momentutik. Jose Artetxe ene adiskide on eta girstino handiak ere nik bezala uste zuen, alegia, gizaseme-emakumeak oro salbatuko direla, zeren mundu honetan bada nahiko infernu eta Jaungoikoak gizona zerurako egin zuen. Horregatik jaitsi zen Jesukristo Gure Jauna mundura: bere odol amodiozkoaren bitartez mundu guzia salbatzeko. Horrek ez du esan gura, ordea, garbitoki bat ez dagoenik gure bekatuak ordaintzeko. Baina, dudarik ez da, infernuko bildurra sartzeko, jesuitek beren gogo-jardunetan kon-tatzen zizkiguten arima kondenatuen agerpenak, fede oneko asmamenak zirela. Ipuin hauek, ordea, ez zebiltzen

jesuiten artean bakarrik, aldi hartako katolikutasun-integristan zeharo normala baitzen. Adigarri bezala konta dezagun 8 urteko haur kondenatuaren historia edo «ixtorioa», bekatu larri bat bakarra egin zuelako bere bizian. Kontaera hau buruan josita eraman dut nire bizitza guttian, halako zirrara egin baitzidan. Eta horra, nondik eta nola inprentako letretan aurkitu ipuin hau euskaraz. Aita Frantzisko Ondarrak *Fontes* aldizkarian argitaratu zuen izenburu honekintxe: «Escritos en vascuence del P. Esteban de Adoain (1808-1880)». Bazekiten, bai, garai haietako apezek infernuko bildurra nola sar jendeari. Eta segurki, federik onenaz kontatzen zuten, egiarik handiena baitlitzten. Hona, bada, Aita Esteban Adoaingoaren kontaera bere euskaran, kanonizatu zain dagoen Aita Kaputxino nafarra: «Maria Saindua agertu zitzaion —Benita zeritzan Florenziako bekatari ohiari—, eta erran zion barkatuak zirela bekatu guziak; baina beti oroitzeko bekatuez, Jaungoikoaren miserikordiaz, pasione sainduaz, eta oroitzeko ezen anitz bekatu gutiangoekin infernura joan zirela, eta erran zion egun artan berean zortzi urteko aur batek infernura joan bear zuela bekatu baten gatik».

Eta buka dezagun Jaun doni Pauloren hitz esperantzagarri eta zoragarri hauekin: «Ez du, ez begik ikusi, ez belarrik entzun, ez bihotzek sumatu, Jainkoak prestatu rik daukana Bera maite dutenentzat». Honela bakarrik uste dut biziak merezi duela bizitzea.

Zer garrantzi dauka itzulpengintzak zuretzat?

Izugarria, lehendabiziko mailako obrez barautan gaudelako. Beraz, ez duguna euskaratu egin behar dugu. Saia gaitetzen, beraz, literatura unibertsaleko obrarik onenak itzultzen eta euskal-tankera jatorra ematen.

Zein lani ekiten ari zatzazkio orain? Hitz egiguzu eskuartean daukazun lanari buruz.

Bizi nadin artean ez dut asmorik lan berri bati ekiteko. Aspertu eta nekatu naiz eta ez dut ezertarako ilusiorik. Aski dut neure depresioekin. Gazteek lan egin dezatela. Orain euskarak ez du nire beharrik, denborak aldatu baiti-

ra. Horixe bai, Etxahuni buruz egiten ari naizen lan izugarria (ezagutzen duzue *Amigos del País*-en Buletinetik) amaitu nahi nuke, baina ez dakit kemenik izango ote duan. Gainerakoan, neure obra agortuen edizio berriak ateratzen saiatuko naiz, inprentako hutsegite bildurgarriak zuzenduz ahal hainbat. Ez dakizu nolako mina egiten daten inprentako hutsek, baitipat handiak direnean. Honetxegatik bakarrik ez nuke euskal-irazole izan gura. Nire obra bat bakarra ez dago sano. Horregatik Euskaltzaindiari eskatu nahi diot nire obra nagusien orijinalak gorde ditzala ni hildakoan, horrela, gerora bir-inprimatzen badira, nora jo eduki dezatela editorialek, zeren orain inprimaturik daudenak ez baidute balio edizio berriak egiteko. Bestela, badakigu: oraingo edizioen hutsen gain besteak. Gero ta okerrago.

Zein eragin izan du aitak zugan? Asko eragin al zintuen?

Esan bezala, berak animatu eta bultzatu ninduen aurreneko pausoak ematen. Baina ez nuen aitaren biderik jarraitu. Hark gramatika lanari ekin zion, intelektuala baitzen, bere obrak gaztelaniaz izkiriatur, eta nik berriz, erromantiko samarra nintzen aldetik, euskal literaturari jo nion. Gure aitak obra bat bakarra iskribatu zuen euskaraz: *Telefonoaren sortze ta aurrerapena*. Beraz, obra teknikoa, ez literarioa. Nik berriz obra bakar bat gramatika gaiaz: «(E)za» *aditz erroa datiboko aditz-jokoetan autoretan zehar*. Alabaina, Etxahunen bertsoetan ere badira gramatika-gaiak.

Zure ideia politikoez zerbait esango al diguzu? Aditza dugu oso abertzalea zarela, baina partidu politiko abertzaleekin ez zarela ezkontzen. Egia al da?

Bai, zerorrek esan bezala, egia borobila. Zer nahi duzu? Ez baita partidu politiku bat bakarra nire ideiak biltzen dituenik. Ni pertsona konplikatu samarra bainaiz eta zaku batean sartzen ditut abertzaletasuna, kristautasuna, komunismoa eta demokrazia. Abertzale osoa naiz. Beraz, ezin dezaket onartu foralismoan oinarritutako nazionalismoa, PNV-ek egiten duen bezala. Gure gaitzen oinarria ez

da bilatu behar 1839-ko, 1841-eko edo 1876-ko (Iparraldean 1789) lege zentralistetan. Postura hau partidu regionalista batentzat ongi da baina ez partidu nazionalista batentzat. «Jaungoikoa eta Lege zarrak» deritzan PNV-ren lema, zeharo regionalista da, aintzinako karlistek eta integristek erabiltzen zuten berbera: Dios y Fueros. Sabino Aranak hizkuntzaz aldatu zuen lema, baina gainerakoan aintzinako foruzaleen bideari jarraitu besterik ez zuen egin eta foruzaletasunean ezin daiteke nazionalismo sano bat oinarritu, zeren sekula ez baikara geure buruaren jabe oso izango eta Euskalerrriak zatiturik jarraituko baitu, eskualde bakoitza bere aldetik dabilelarik. Horrela ez dugu Euskadi sekula egingo, hots, euskaldunen batasuna nazio askatu batean.

Ez, gure gaitz guztien iturria ez dago aipatu aldi-mugetan, 1200-garren urtean baizik, Euskalerrriaren zatiketa edo desmenbrazioa hasi zen urte madarikatuan. Orduraino gure sei eskualdeek (Nafarroa, Lapurdi, Zuberoa, Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa) batasunean iraun zuten, Iruñeko Erregetzaren babesean eta agintaritzapean, eta berriz ere egoera zahar honetara itzuli behar dugu, Nafarroaren inguruan biltzea beste bost probintziak, Madrilekin eta Parisekin zer ikusirik eduki gabe. Hauxe da abertzaletasun sanoa eta gaur, nire ustez, Herri-Batasunak bakarrik jarraitzen duena. Nik erregu egingo nioke Karlos Garaikoetxeari, abertzaletasun sano hau har dezatela «Eusko Alkartasuna»-rentzat, bera, nafar bezala, iruditzen baitzait pertsonarik egokiena mugimendu honen buru jartzeko. Baina Foruei eta Sabino Aranari lotuak jarraitzen baldin badute, alderdi berri hau alfer-alferrikakoa dugu. Euskalerrriarentzat ongarri izan beharrean kaltegarri izan daitekeena.

Besterik ere badago txit inportantea eusko-abertzaletasunarentzat. Larrioja (badirudi aintzina Larriolha zela) Euskadi da eta gureganatu behar dugu lehenbailehen. Aspaldi zaharrean euskal-lurraldea izan zen eta Nafarroako Erresumaren parte handi bat Larrioja zehar hedatzen zen, Nafarroako bigarren hiriburua Naxaran (Nájera) zegoelarik. Beraz, Larriojan partidu anexionista bat sortu behar da gure komunitate autonomoan sartzea lehiatuko dena.

Interes ekonomikoen aldetik ere Larriojari eta «Vascongadas»-i (Nafarroarekin batean) komeni zaie batasun hau. Beraz, Hegoaldeko bost probintzien hiriburua Iruñea izango litzateke. Baina ez da hori bakarrik: Herri-Batasunak, Euskadiko Ezkerrak eta Eusko Alkartasunak, beren alderdiak Larriojan eratzten hasi behar lukete, eskualde honetan eusko-abertzale taldeak osatuz. Euskal-deiturak eta toponimia oparo dauden lurraldetan, adibidez, Luguñu, Haro, Naxara, Larreiuri (Casalarreina), Ezkarai, Ozkabarte (Santo Domingo de la Calzada) eta abarretan abertzale sail politak egin daitezkeela uste dut. PNV-ri ez diot ezer esaten gai honetan, zeren uste baitut Sabino Aranak markatutako bidetatik ezin atera daitekeela, eta Larriojaren anexioa Abandoko Maisuaren buruan ez zegoenez, nire proposapenari baztergarri deritzaioke. Beraz, nire «Zazpiak Bat» Nafarroa, Lapurdi, Zuberoa, Larrioja, Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa dira.

Bestalde, giristinoa, komunista eta demokrata naiz. Alegia, gizonen berdintasun osoa gura dut, hots, soldata bakarraren aldekoa naiz. Gizon guztiek berdin irabazi behar dute eta berdin bizi. Baina, komunismo marxista sasi-komunismoa besterik ez da. Gainera, libertatea eta demokrazia ukatzen duen komunismo diktatoriala baztergarri da niretzat. Libertatea oinarritzkoa da ene pentsamoldean. Badakit, herrialde sozialistetan dirua askoz hobeto zabaldua dagoela eskualde kapitalistetan baino. Hala ere, ez da aski. Ez dute politikoez eta militarrek, obreruek baino gehiago irabazteko eskubiderik, Rusian eta bere satelitetan gertatzen den bezala. Gizonen komunitateak, txingorrien eta erleen komunitateak hartu behar ditu eredu-tzat. Bakoitzak bere lanarekin eta eginbideekin kunpli dezala mundu honetan eta saria, bakoitzak merezi duena, beste munduan emanen zaio, Jaungoikoaren neurriaren arabera. Ez da morala nire ustez gizon intelijente baten lana gehiago baloratzea dirutan, ez-jakin batena baino. Biak dira beharrekoak eta Jaungoikoak bakoitzari bere lanbidea jarri dio. Gizon jakitunak, iaioak, argiak eta saiatuak aski satisfazio, ordain eta sari badu bere kategoriarekin eta jendearen mirespenarekin langile jende arruntek eta alferrek

ez dutena. Eta atsegin izpiritualaz gainera materiala ere eman behar al zaio halakoari? Eta behartsuari berriz deus ez? Ez atsegin izpiritualik eta ez ez materialik? Hori ez da bidezkoa! Hori ez da Jaungoikoaren legea! Hori gizonaren egoismo nazkagarri bat besterik ez da! Ohoreak eta agintea aski dute halakook, diruak eta ondasunak oro eraman gabe. Utz bezate zerbait akaparadore handinahiok besterentzat eta adimendutan ezin denez gero, dirutan behintzat berdinduak izan daitezela gizonak, eta horretarako gobernaritza komunista sendo bat behar da gizartea berdintzeko, zeren gizonak ezer gutxi ematen baitu bere borondatez. Horregatik kendu egin behar zaio legearen indarrez. Bai! diot berriz ere, komunismorik radikalena behar dugu baldin munduan justiziarik ezagutuko baldin bada eta gizonen artean bakea eta zoriona izango bada. Denok pobre, bego!, baina denok beharrekoa osatzen dugularik eta inor ez miserian. Zoriontsuak izateko ez da aberastasunik behar. Zoriona izpirituan dago eta ez materian. Horregatik ez dut kapitalismorik nahi, baina ez eta ere libertatea eta demokrazia ukatzen dituen sasi-komunismo marxista, atea, eta materialista, beroiek aitortzen, errespetatzen eta sustengatzen dituen komunismo giristino berdinzalea baizik. Lehendabiziko giristinoak komunistak ziren. Dena eskuratzen zioten kristau-komunitateari eta honek denon artean berdín-zurrian zabaltzen zuen dirua, bakoitzak bizitzekoa eduki zezan. Giristino izpiritu horrek —heriotza beti gainean zutelarik— jazarpen aroan sendo iraun zuen, baina Constantino Handia enperadoreaz geroztik, 300 urtetako jazarpenen ondoren, triumfalismoaren ondorioz, galdu eta usteldu zen, zeren gizona mundu honetako ondasunei lotuegi baitago. Beraz, gizona emateko kapaz ez bada, legeak egin beza gizonak egin gura ez duen justizia. ♣

Yon Etxaider en idazlanak: historiatik literaturara

*

JAVIER ROJO

*

Yon Etxaideri zor zaio Espainiako Gerra Zibilaren ostean, Euskal Herrian bertan agertu zen lehenengo euskal nobelaren idazlea izana¹. Izan ere, 1950.ean *Alos-Torre* izeneko idazlana (hurrengo argitalpenean eta zenbait puntutan aldatuta *Usoa Alostorreko* deituko zena) argitaratu zuen, gerra amaitu zenetik hil zorian zegoen literatura honi iraunbidea emanaz. Yon Etxaide dugu, beraz, gerra ondoko literaturari hasiera eman zion hirukotearen partaideetako bat, Salvatore Mitxelena eta Orixerekin batera².

Yon Etxaide gerra ondoko literaturan

Baina Yon Etxaidek euskal literaturan duen garrantzia ez dagokio data arazo huts bati, zeren idazle honek gerra ondoko nobelari hasiera eman zionean, genero honen ordura arte gure artean ezagutu zituen eruedetatik askatzen hasi baitzen, urte batzuk geroxeago etorriko zen iraultzari (hots, Txillardegiren eta Saizarbitoriaren nobelagintzei) bidea erraztuz.

Ordura arteko euskal nobelei erreparatzen badiegu, ezaugarri hauek dituztela kontura gaitzke³: hasieran no-

● Javier Rojo Euskal Filologian lizentziatua eta EHUko Bilboko

bela historiko bat (*Auñemendiko Lorea*) egon arren, gerora Domingo Agirrek erabilitako ohiturazko ereduak nagusi izango dira. Nobela mota hau oso mundu konkretu batean gertatzen da, baserriko edo itsas herriko bizitza kontatzen du-eta. Mundu honetan ez da borroka edo konfliktu handirik gertatzen; hala ere, noizean behin gatazka txikiren bat agertzen bada, arazo larriegirik gabe konponduko da, betiko bizitzaren lasaitasuna nagusi geratuz. Aipatutako toki horietan euskaltasunaren sustraiak aurkitu ahal ditugu, bi zutabe nagusiren gainean bermatuta: euskara eta kristau fedea.

Konta teknikari oihartzen bagatzaizkio, narratzailea orojakilea izanda bere iritziak emateko askotan kontaktuzunean parte hartzen duela ikusiko dugu. Bestaldetik, ohiturazko nobelak diren aldetik, deskripzioek pisu handia izaten dute, ekintzen kaltetan, konfliktorik gabeko bizitza kontatzen baita.

Gerra aurrean, ezaugarri hauek dituzten ohiturazko nobelez gain, batzuetan abentura nobelak edo Ameriketara gertatzen diren kontakizun batzuk ere argitaratzen dira; baina, funtsean, ez dira ohiturazko ereduotatik ezertan ere bereizten. Eta berdin esan daiteke gerra zibilaren ostean Hegoamerikako erbestean sortzen diren euskal nobelei buruz, Gotzon Garatek⁴ «eleberri errealistak» izeneko sailean sartu baditu ere, zeren, Lasagabasterrek azpimarratzen duen bezala⁵, gaietan eta problematikan ez baitzaio aldaketa handirik antzematen. Dena dela, goian esandakoa gorabehera, aipatzekoa litzateke Eizagirrek, *Ekaitzpean* izeneko nobelan, gerrari ematen dion tratamendua.

Euskal Herrian bertan, lehen aipatutako literatur iraultza hori alde batera utzita, ohiturazko ereduak luze jarraitzen dute Anabitartek edo Erkiagak egiten dituzten idazlan batzuek (gogora dezagun, esate baterako, *Arranegi*) erakusten duten bezala.

Gauzak horrela, Yon Etxaidek, berriz, ez dio ohiturazko nobelaren ereduari eusten, eta nobela historikoa auke-ratzen du bere kontakizunak garatzeko.

Nobela-genero hau dela-eta, Juan Ignacio Ferrerasesk, XIX. mendean Espainian egindako nobela historikoen

ikerketa batean⁶, «episodio nazionalak» alde batera utzita, hiru mota bereizten ditu. Erdarazko izenak hauexek dira:

- Novela histórica de origen romántico.
- Novela histórica de aventuras.
- Novela de aventuras históricas.

Lehenengo eredia Walter Scott-ek modan jarritakoa da. Ferrerasek mota horretakotzat hartzen ditu, adibidez, Navarro Villosladaren nobelak.

Batzuetan seinالاتu izan den bezala (adibidez, *Jakin* aldizkarian bertan, 1966.eko 21. zenbakian, izengabeko kritiko batek haxe idazten zuen: «Euskaldunen Walter Scott deitu genezaioke ta *Gorrotoa lege* eleberriari *Ivanhoe*'n tankera ematen diot») Walter Scotten jarraitzailea dela esan genezake, zenbait arrazoiengatik baieztapen hau absolututzat hartu behar ez bada ere⁷. Hala ere, hemen esango denerako balio dezake erkatze horrek.

Walter Scotten eraginagatik sortzen den nobela historiko erromantiko hori heroi baten inguruan eraikita dago eta heroi horren eta beronen unibertsoaren arteko banaketan oinarritzen da⁸. Banaketa honi, ordea, irtenbidea bilatzen saiatuko da, baina normalean ez du lortuko eta suizidioa, edo honen ordezkia izan daitekeen bestelako jokaeraren bat, besterik ez zaio geratuko.

Beharbada, Yon Etxaidek euskal nobelari eskaintzen diona horixe bera da: munduarekin gatazkan dagoen pertsonaia. Mundu hau ez da (ezin da izan) aurreko nobeletan bezala amodio idilikoen neurrira egindako mundua, baizik eta pertsonaia nagusiaren asmoekin eta helburuekin konfliktoan dagoena, Yon Etxaideren nobelen kasuan gordinkeriaren eta gorrotoaren mundua.

Hala ere, Yon Etxaide ez da guztiz libratzen Domingo Agirrek ezarritako eruedetatik eta bere idazlanetan nekazari mundua (eta teatro lan batean, itsas herri bateko bizitza) eta, aurreko nobeletan bezala, kontakizunean parte hartzen duen narratzaile orojakilea ere agertzen dira.

Bestaldetik, haren obretan pertsonaiek beren konfliktuei irtenbidea eman behar dietenean, primitibismo handikoa dirudien kristau fedea besterik ez dute aurkitzen: pertsonaiek kristau etsipenez jokatzuz eramango dituzte

arazoak, sufrimenduz baina egonarriz heriotza itxaroten. Beharbada, honetan oinarritzen da I. Sarasola Yon Etxaideren obretan agertzen diren gordinkeriak itxurazkoak direla esateko⁹.

Yon Etxaideren literaturgintzaren faseak

Ipuin- eta saio-liburuak kontuan hartzen ez baditugu, haren produkzio osoa nahiko txikia dela esan dezakegu; guztira lau nobelaz (agian bost, baina honetaz zerbait esango dut geroxeago) eta hiru teatro lanez (dramak bere hitzetan) osaturik dago. Produkzio txiki hau, ordea, ez zaio arazorik gabe aurkezten ikertzaileari. Bere idazlanak behin eta berriro zuzentzen zituen Etxaidek, obsesibo bihurtu zitzaion perfekzio baten bila, eta batzuetan obra baten edizio berriak benetan idazlan berria dirudi, hainbeste dira aldaketak.

«Corpus» horri gainbegirada bat ematen badiogu, plangintza zehatzaren ondorioa dela esan dezakegu, koherentzia handikoa da-eta. Nire ustez, literatur produkzio honetan lau fase desberdin ikus daitezke, lehenengoa ez beste guztiak nobela eta teatro lan banaz osaturik daudelarik. Fase hauei ez diet «aldia» izena ematen, ez baitute nobelak agertzen direneko kronologiarekin zerikusirik, baizik eta idazlanetan aurkezten duten problematikarekin.

Elezahar berritua: leiendatik nobelara

Lehenengo fasean, 1950.ean argitaratutako *Alos-Torre*a dugu, gerra ostean Euskal Herriko nobelagintzari hasiera eman zion lana, alegia.

Hemen, Juan Venancio de Araquistáin-en leienda batean oinarrituta (*Gau-illa* deitzen da leienda hori), Usoa izeneko emakume baten zorigaitzak kontatzen zaizkigu, umezurtz geratuta, bere aita, Beltran Alostorreko jauna, bigarrenez ezkondu ondoren.

Idazleak kontakizun honetan leienda baten gainean nobela bat eraiki nahi izan du eta honetarako, erromanti-

zismoarekin hain erlazionatuta dagoen kontakizun mota honek edukitzen dituen ezaugarriak baztertzen saiatu da¹⁰.

Honelako lanetan gehienetan agertzen den kronologia zehatzaren faltaren aurrean, Yon Etxaidek oso zehazki kokatzen du bere istorioa denboran, honetan ere zerbait jakingarria egon arren: lehenengo edizioan 1085. urte inguruan gertatzen da ekintza, Catalañazor-eko gudaldia nobelaren ardatz historikotzat harturik; bigarren edizioan (1981.ean *Usoa Alostorreko* izenarekin agertu zen hartan) egiantza handiagoa emateko Navas de Tolosa-ko gudaldira arte atzeratzen du gertaera, hau da 1212. urte ingurura arte.

Honez gain, leiendek edukitzen dituzten elementu fantastikoei itzurtzen saiatzen da, oharren bidezko adierazpen zientifikoak-edo emanek batzutan. Horrela, mirarizko berpizte baten itxura osoa daukana katalepsia baten ondorioa dela azalduko zaigu nobelaren amaieran.

Orain arte esandakoari gaineratu behar zaio nobela honetan pertsonaien bizitza pribatua historiaren gorabehera handiekin uztartzen saiatzen dela (adibidez, Usoaren aita gerrara joan eta alaba amaorde doilorraren eskuetan uzten duelarik, honela tragediari ateak zabalik utzita), baina, gertaera handietako historiari dagokion atala nahiko autonomo gertatzen da eta ez dago oso ondo integrituta kontakizunean, batzuetan istorioaren haria eteten duen kapitulu oso batean azaltzen zaigulako.

Nobela hau idazlearen ikaste prozesuan ia-ia egin beharreko ariketatzat hartu behar dela uste dut.

Askatasunaren jatorria eta galera

Bigarren fasean, lehen esan bezala, bi literatur lan aurki ditzakegu, nobela bat (*Eneko Agerroa*) eta hiru ekitaldiko drama bat (*Amaiur*). Bi lan hauetan Euskal Herriaren historiari buruzko lehenengo hausnarketak, geroago beste lan batzuetan sakonduko direnak, agertzen zaizkigu, Euskal Herri aske baten hasiera eta amaiera kontaktzen baitute.

Eneko Agerroa 1981.ean lehenengoz argitaratu bazen ere, Yon Etxaideren lehenengo proiektu narratiboa izan zen, *Alos-Torrea* baino lehenagokoa, baina gai handi honi

zegokion forma gorena aurkitzerik lortzen ez zuenez, poliki-poliki haren argitalpena atzeratuz joan zen 1981. urte horretara arte hain zuzen¹¹.

Proiektua handia zen: Estornés Lasaren eta Agustin Xahoren idazlan batzuetan oinarrituta, VI. eta VII. mendeetako Euskal Herriaren egoera berreraikitzen saiatzen da, eta gai hau azaltzeko, interes pertsonalak sakrifikatuz bere herriaren alde borrokatzera doan pertsonaia bat (Eneko Agerroa) aurkezten dio irakurleari.

Nobela honen tesia argia da eta Etxaidek berak azaltzen du bere liburuaren amaieran ematen dituen ohar batzuetan: Euskal Herria salbatzeko euskaldunak elkartu behar dira, nork bere interesak sakrifikatuz, beharrezkoa bada; honetarako, horixe bera egin zuen Eneko Agerroa bezalako pertsonaia aukeratu du eredutzat.

Hau ikusita, eta Etxaidek honetaz ezer esaten ez badu ere, nobela hau Villosladaren *Amaya* eta Domingo Agirre-*ren Auñemendiko Lorea* idazlanetan agertzen diren tesien kontra eginda dagoela dirudi: hauetan euskaldun batzuk godoekin edo frankoekin elkartzen dira, Euskal Herriaren onerako, egileen ikuspegian; *Eneko Agerroa*-n horiexek dira euskaldunen etsairik handienak eta arrotzekin elkartu beharrean, euskaldunen beraien arteko batasuna proposatzen da.

Dena dela, aitortu behar da, proiektu handia bazen ere, nahiko ahul geratu eta abenturetako nobela politizatuaren itxura hartu duela, ez baitu historiaren, pertsonaien eta tesiaren oreka mantentzerik lortu, dena tesi horren menpean dagoelarik.

Amaiur-en Carlos V.aren gudarosteen azpian gertatzen den Nafarroako erresumaren suntsipena kontatzen da, eta lehenengoz 1951.ean agertu zen arren, daten arazoa alde batera utzita, *Eneko Agerroa*-ren konplementutzat har daiteke.

Drama honetan Etxaideren iritzi nagusienetako bat agertzen da, argi eta garbi azalduta: euskaldunek elkartuta zeudelako lortu zuten askatasuna, baina elkarturik egon beharrean, batzuk frantsesen alde (agramontesak, kasu honetan) eta beste batzuk espainolen alde (beamontesak) le-

rratu ziren, honela anaien arteko borrokak sortuz. Euskaldunen arazo guztiak banaketa honetatik etorriko lirateke. Hala ere, Yon Etxaide ez da egoera honen aurrean inpartzial geratzen eta agramontesen aldeko jarrera hartzen du.

Ohiturazko literaturatik haraindi

Hirugarren fasea ere nobela batez eta drama batez osatuta dago: nobela, *Joanak joan* da, hau da, Etxahunen bizitzan oinarrituta 1955.ean argitaratu zuen idazlana. Dramak *Markesaren alaba* (edo *Markes baten alaba*, edizioaren arabera) du izena.

Fase honek ez dauka zerikusi handirik besteekin, hau da, idazlan historikoekin, XIX. mendean gertatzen diren istorioak kontatzen ditu-eta. Historiak idazlan hauetan zeharkako garrantzia besterik ez du. Gauzak honela, badi-rudi ohiturazko euskal literaturan agertzen ziren giroekin (baserriarekin eta itsas herriarekin) erlazionatu behar ditugula bi idazlan hauek eta Domingo Agirreri egindako halako omenaldi modua osatuko lukete¹². Baina ohiturazko nobeletan idilikoa zen mundu hori Etxaideren obretan gatazka eta samin handien mundua, normalean betetzen ez diren desioen mundua bihurturik agertuko zaigu. Pertsonaiek inguru triste honetan irtenbide bakarra dute: kristau etsipena, etsipenez sufritzea, heriotza askatzailea noiz etorriko zain.

Joanak joan Ibon Sarasolaren ustez¹³ bere garaiko nobelarik hoberena izan zen, nahiz eta L. Mitxelenak adierazi zuen bezala¹⁴, atzerriko erdi mailako nobelarekin konparatuz gero, nahiko eskas gelditzen den. Hala ere, hemen agertzen zaigu Yon Etxaidek hain ondo menperatzen duen literatur hizkuntzaren froga handienetako bat.

Nobela honek ohiturazkoekin dituen harremanak kontuan harturik, Jon Kortazarren iritzia irraituz¹⁵, nobela errealistaren hasieran edo mugan dagoela esan daiteke, baina noski, garai hartan Espainian nagusi zen errealismoarekin zerikusirik izan gabe.

Markes baten alaba-n Mutrikuko markesaren alabaren eta marinel baten arteko amodiozko istorio ezina konta-

tzen zaigu. Neskaren familiak debekatutako amodio hau tragikoki amaituko da mutilaren heriotzarekin.

Argi dago, beraz, ohiturazko idazlanekin dagoen aldea: *Kresala* gogora ekartzen badugu, denek protagonista itsasoan betiko galdu zela pentsatzen dutenean, agertzen zaigu bizirik nobelari amaiera zoriontsua emanaz. Teatro honetan, ordea, tragedia da nagusi.

Laburtzeko, esan daiteke fase honek alderdi bi dituela: alde batetik Domingo Agirrerri egindako omenalditzat har daiteke, bai; baina, bestaldetik, gerra ondoko literaturan ohiturazko ereduak baliagarriak ez zirelako frogara ere egon daiteke hemen.

Tragediaren kausak

Laugarren eta azken fasean, aurreko bietan bezala, bi obra aurkitzen ditugu, nobela eta drama. Gaia, berriz ere, historikoa da eta idazlan hauetan Erdi Aroko banderizoen arteko gerrak kontatzen ditu.

Gorrotoa lege (1964.ean argitaratua, oker ez banago) dugu fase honetako nobela; eta, beharbada, euskal nobela historiko hoberena eta W. Scotten erduei gehien hurbiltzen zaiena dela esan daiteke: J. Juaristik nobela mota hau aztertzean ematen dituen ezaugarriak¹⁶ kontuan hartuz gero, konturatu ahalko gara ezaugarriok arazo handirik gabe nobela honi egoki dakizkiokela. Gaia, bestaldetik, XIX. mendean erdaraz idatzitako Euskal Herriari buruzko nobela historikoetan erabilienetakoa da¹⁷.

Gorrotoa lege-n kontatzen diren gertaerak Mondragoeko erreketaren inguruan kokatzen dira, baina alderdi historiko honekin batera eta kontakizunean integratuta, pertsonaia batzuen bizitza kontatzen zaigu. Honetan oso nabarmena da *Alos-Torrea*-tik hona dagoen aldea, *Gorrotoa lege*-n ez baitago bi parte hauen artean lehenengoan ikus zitekeen desoreka, biak batera, elkarren eraginpean, ematen dira-eta.

Aipamen berezia merezi du protagonistaren jarrerak, bi bandoetako pertsonaiekin harremanak eduki eta beraien arteko bakegile gisa agertzen baita. Pertsonaia hau

nobela historikoetan hain maiz agertzen den «heroi mediokrearen» euskal bertsioa dateke¹⁸.

Fase honetako teatro lanak *Begia begi truk* (1962) du izena. Hemen ere banderizoen guduak dira gertaeren ardatz historikoa, baina kasu honetan Ipar Euskal Herrian gertatutako ekintza baten inguruan aritzen da: drama honetan *Bereterretxeren Khantoria* izeneko kantut ederrak oinarritzat hartu zituen gertaerak kontatzen dira, Leringo konteak Bereterretxe jauna mendekuz hil zueneko gertaerak, alegia.

Idazlan hauetan berriro agertzen da Etxaideren ustez hain garrantzitsua den euskaldunen arteko banaketa, euskal arazo guztien gunean dagoena eta Euskal Herriko askatasun politikoaren galera ekarriko zuena. Nire ustez, laugarren fase honek bigarrena osatzen du, *Amaiur*-en kontatzen den suntsipenaren azalpena perspektiba historiko zabalagotik emanez.

Nagusitatz hartu ditudan obra hauez gain, Yon Etxaidetik beste lan batzuk ere argitaratu ditu. Ipuin liburuak: *Pernando Plaentxiarra* (1957) eta *Purra! Purra!* (1953). Azken hau berriro argitaratu da sei liburukitan (1987-1989), lehenengo edizioan ezin ager zitezkeen ipuinez eta bestelako lanez osaturik. Testu berri hauen artean aipagarriena, gerra zibilar buruzko nobela labur bat da (*Ez dira, ez, sartuko...* izenekoa). Dena dela, nobelatxo honek ia-ia erreportaia edo kronika baten itxura dauka eta, nire ustez, literaturaren aldetik behintzat, ez du gaiaz aparteko ezer berririk eskaintzen haren produkzioan.

Saio liburuak ere idatzi ditu. Inportanteena, dudarik gabe, *Etxaide jauna*, aitari buruz idatzi duen liburu miresgarria eta gerra aurreko integristen giroa ezagutzeko, behar-beharrezkoa.

Egin dituen itzulpenetan *Las inquietudes de Shanti Andia*-rena eta Arturo Kanpionen zenbait lanena azpimarratuko nituzke.

Edonola ere, obra hauek guztiak, batzuk oso garrantzitsuak badira ere (berriro *Etxaide jauna*-ren balioak gogoratu nahi nituzke), gaurko gaitik kanpoan daude eta ez dut hauetaz gehiagorik esango.

K labe batzuk Etxaideren literatura ulertzeko

Uste dut Yon Etxaideren obrak interpretatzeko momentua ailegatu dela, hau da, bere obrak azalduko lituzketen zenbait klabe emateko garaia.

Nire ustez, Yon Etxaideren literatura gehienez bilaketa bat ikusi behar dugu, Espainiako gerra zibilak Euskal Herrira ekarri zuen tragediaren kausa sakonen bilaketa, hain zuzen. Zeren kontuan hartu behar baitugu, euskaldun askok gerra hau okupaziozko gerratzat hartu bazuten ere, Yon Etxaidek beronen familiaren izaera bereziagatik (gogorra dezagun bere familia integrista zela) gerra hau benetan anaien arteko gerra bailitzan bizi izan zuela bere baitan.

Tragedia hau zergatik gertatu zen azaldu nahirik, Historiara jotzen du eta ikusten du euskaldunen arteko borrokek Erdia Aroan dutela hasiera, batu beharrean interes partikularrengatik nork bere aldetik jo zuenean. Honela batzuk espainolen alde joan baziren, beste batzuek frantsesen alde jokatu zuten. Honi gaineratu behar zaizkio banderizoen guduak, interes ilun batzuegatik herria odolustu baitzuten.

Gauzak honela, Yon Etxaidek ikusten du Euskal Herriko arazorik handiena euskaldunen arteko batasun falta dela, eta honen ondorioz, bere ustez euskaldunen etsaiak direnen menpean egon beharra.

Baina badirudi azalpen historiko hauek egoera pertsonala azaltzeko ere balio dezaketela; izan ere, bere familiaren jatorria aztertzean, beamontesak, beraz, gaztelauzaleak zirela esan ondoren, bere burua beti agramontes sentitu zuela gaineratzen du¹⁹.

Elkarturik egon behar zutenen arteko banaketa hirukoitz hau (historian zehar, gerra zibilean, eta are familia barruan) sinbolikoki bere idazlanetan hainbestetan gertatzen diren anaien arteko gatasketan ere errepresentatuta egongo litzateke.

Lan hau amaitzeko ordua hurbiltzen ari dela uste dut. Dena dela, aitortu behar da gauza asko gelditu direla

ia-ia ukitu gabe. Hiru aipatuko ditut, nire ustez oso garrantzitsuak izan eta azterketa sakona beharko luketenak: ideologian José de Ariztimuñok izan lezakeen eragina; es-tiloa, bai hizkuntzaren erabilera hutsean, bai beronen balio sinbolikoetan; eta haren pertsonaien etsipenak existentzialismoarekin daukan balizko harremana.

Hala ere, ez ditut orrialde hauek bukatu nahi gauzaxo bat gaineratu gabe. Lehen esan dudanez, Yon Etxaidek euskal nobelari eskaintzen dion gauzarik garrantzitsuena pertsonaia konfliktiboa da... Baina, honez gain, beharbada, beste gauza bat agian sakonago eta garrantzitsuagoa, egon daiteke: G. Durand-en terminologia antropologikoa erabiliz²⁰, batzuetan iruditzen zait bere garaia arte euskal literaturan, eta batez ere euskal nobelagintzan nagusi zen «eguneko erregimen» baten ordezt («Jainkoa», «Nagusia» eta «Aita» hitzek errepresentatua), «gaueko erregimen» bat, ez naiz ausartzen sintetikoa ala mistikoa den esatera, proposatzen duela («Kristo», «Laguna» eta «Anaia» hitzek errepresentatuko lukete gaueko erregimen hori).

Hau egia izango balitz, mundu ikuskeran aldaketa handia izango litzateke eta suposatuko luke Yon Etxaidek euskal literatura lehenengo begiradan dirudien baino askoz gehiago aldatu duela... baina oraingoz nahikoa da esandakoarekin. ¶

1. Artikulu honetan 1988.ean Euskal Herriko Unibertsitateak Donostian antolatutako *Euskal, Frantses eta Hispaniar Literatur Ihar-dunaldietan* aurkeztu nuen komunikazio baten testua biltzen da funtsean. Komunikazioa argitaratu gabe gelditu zen. Orain argitaratzeko testu hari aldaketa txiki batzuk baino ez dizkiot egin.
2. Salvatore Mitxelenaren *Arantzazu*-k 1949.eko data darama, baina oker ez banago, 1950.ean kaleratu zen. Orixek *Euskaldunak* poema ere urte horretan atera zuen. Orixeren idazlan hau eta Etxaideren lehenengo nobela argitaratzeko baimenak batera lortu ziren, Yon Etxaidek berak kontatzen duenez (*Markes baten alaba*, C.A.P., Donostia, 1982, 7. or.).
3. J.M. Lasagabaster: «Euskal-nobelaren gizarte-kondairaren oinharriak», in *Euskal literatura eta linguistika: Bide berriak*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 1985, 359-360. or.
4. *Euskal elaberrien kondaira I*, Ed. Mensajero, Bilbo, 1983, 37. or.
5. Aip. lek., 362. or.
6. *El triunfo del liberalismo y de la novela histórica. 1830-1870*, Ed. Taurus, Madril, 1976.
7. Yon Etxaidek XX. mendean idazten duela hartu behar dugu kontuan eta bere literatur ereduak agian beste leku batzuetan bilatu beharko lirateke: XX. mendekoak izanik, XIX. mendeko errealisismoaren epigonotzat har daitezkeen kontsumo handiko nobela tradizionalistak (nolabait esateko), eta XIX. mendeko beste zenbait obra. Beharbada, W. Scotten eragina, honela dei badezakegu, zeharka etorriko zaio, zenbait idazlan konkreturen bidez. Bere gustuko literatura zein zen ikusteko, begira daiteke hau: «Etxaide'tar Jon'ekin Izketan», *Egan*, 1962, 184-189. or.
8. J.I. Ferreras, aip. lek., 100. or.
9. «Lehen edizioaren hitzaurrea», in R. Saizarbitoria: *Egunero hasten delako*, Ordago, Donostia, 1979, 24-25. or.
10. Ezaugarriok zeintzuk diren ikusteko: Jon Juaristi: *El linaje de Aitor*, Ed. Taurus, Madril, 1987, 67-69. or.
11. Honen berri Etxaidek berak ematen du *Eneko Agerroa*-ren amaieran agertzen den «Azken hitz»-ean.
12. «Jon Etxaide: idazle kontentagaitzaren tristura», *HABE*, 40. zenb. (84/04/01), 6-10. or.
13. *Historia social de la literatura vasca*, Ed. Akal, Madril, 1976, 157. or.
14. *Egan*, 5-6. zenb., 1955, 69-70. or.
15. «Jon Etxaide: kontaketa errealistaren hasierak», *ASJU*, xx-2 (1986), 487-497. or.
16. Aip. lek., 60-67. or.
17. *Ibid.*, 120-121. or.
18. *Ibid.*, 63-64. or.
19. *Etxaide jauna*, Erein, Donostia, 1986, 28. or.
20. *Las estructuras antropológicas de lo imaginario*, Ed. Taurus, Madril, 1982.

Yon Etxaide , idazle bikain eta
adiskide minar en or oitzapene z

*

JUAN SAN MARTIN

*

Yon Etxaide Itharte eta biok elkar ezagutu genuenetik laster lagun minak egin ginen. Izan ere, anaiarteko gerrate haren ondotik urri ginen mendizaleak eta urriago euskaltzaleak. Euskaltzaleok, ginen lekuan ginela, gure buruak isilpean gorde beharra izaten genuen. Garai haietan, elkar hobeto ezagutu ahala adiskidetzen ginen. Donostiako *Amaiak-bat* mendizale taldearekin ibiltzen zen Yon. Hortik ezagutu genuen elkar berrogeitagarren urte ilun haietan. Puntu honetan ohar bat egin behar dut, bere izenaren grafiaz Yon erabiltzen dut, bere gogozkoa zena bete nahirik.

Izatez donostiar jatorra genuen Yon Etxaide Itharte. Gipuzkoako hiriburuan jaioa 1920. urteko martxoaren 20an. Bere bizitzan zehar euskarari eta euskaltzaletasunari eskaintza oparoa emango zion idazlea. Eta, Donostian bertan hila, 1998ko ekainaren 30ean.

Euskarazko liburu bila aritzen nintzelarik zein uste-kabea izan nuen mendi lagun nuen Yonek *Alos-torrea* (1950) kondairan oinarrituriko eleberria bere sinadurazko eskaintzaz igorri zidanean. Ez nekien zelan eskertu ere eta Donostiara joan nintzen batean, Kale Nagusian *Grupo de Puertos de Guipúzcoa*-n delineante lana egiten zuen bulegora joan nintzaion pertsonalki eskertzeko. Gero, eleberri hura, berriturik eman zuen 1981ean.

● Juan San Martin idazlea eta euskaltzaina da.

Orduz geroztik, elkar lagun minagoak bihurtu ginen. Eta aitortu beharra dut euskal kulturaz inori ezer zor badiot, lehen lehenik Yon Etxaideri zor diodala, zeren bere gomendioek gidatu baininduten gure literaturako autorerik hoberenak ezagutzera, aldi berean baita ere bultzatu ninduen gure historia eta izaerak hobeto ezagutzeko Azkue, Arturo Campión eta beste zenbaiten lanak irakurtzera. Beti esaten zidan: gure literatura ongi ezagutzeko, iparrerialdera begiratu beharra dagoela, han hemen baino lehenagotik idazle asko eta oso onak izan zirelako.

Euskaraz idazten noiz hasi zen galdetu nionean, esan zidan, gaztetxo zela, bere lehen lana Till Eulenspiegel Erdi Aroko alemanaren abenturak euskaratu eta *La Cruz* astekarian argitaratzen hasi zenetik.

Yonen lana, ordea, urte ilun eta larri haietan iraultza bezalako iruditzen zitzaidan. Bera idazlea izateaz gainera, bere ogibidezko langela hartan klandestinoki euskara irakasten aritzen zelako. Sarri egiten genituen elkarrekin mendi ibilerak eta maiz etortzen zen bere ikasleak lagun zituela. Ikasleetariko bat zuen gero bere bizitzan emazte eta laguntzaile bikaina izango zuen Pilartxo Rekalde.

Mendian ibiltzaile bikaina zen, nekeak ongi benderatzen zituenetarikoa, eta 1952an elkarrekin ginen Pirinioetako gailurrik altuenetan, zortzi egunez Aneto eta inguruko beste zenbait gailurretara igoz. Donostiar eta eibartar talde txiki bat ginen eta, besteak beste, han lagun izan genuen Agustin Barrena donostiarraren gogoa zen Balaitus gailurrera heltzea, baina berak eskaladarik egiten ez zenez, Brecha Latour zeritzan labarrak izutzen zuen eta lagunduko ote nion eskatu zidan. Handik urtebetera han ginen Balaitusen. Baina Yon Etxaide bera ere ez zen atzean gelditu, gurekin batera gailurra hartu zuen. Ez bakarrik Balaitus, baizik Gran Facha, Punta Zarra eta Pico del Infierno ere bai. Horrek erakusten du norainoko mendizalea zen. Igerizalea ere bazen eta Piedrafitako ibilaldi haien ondoren Respumoso lakuko ur hotzetan ezbairik gabe sartzen zen buruz behera.

Gainera, Pirinioetako ibilera haietan, eguneroko ibilaldiaren ondotik, ilunabar aldera kanpinera itzultzen gi-

nenean ohiko euskal kantak kantatzen genituen elkarren artean eta Yonek horretarako zuen zaletasunaz ohartzenginen, gutako beste inork baino gehiago zekizkiela. Esan beharrik ere ez, zein egun alai bezain atseginak igarotzen genituen, Yonengandik beti zer ikasirik jasoz.

Bere euskaltzaletasunari eta euskal idazle bikaina izateari ikuspegi bat emateari deritzat gaur egin nezakeen ohorerik hoberena.

Purra! Purra! (1953) zeritzan ipuin barregarriz osaturiko liburu hura argitaratu zuenean nioen, bilduma horretakoak baino askozaz biziagoak zirela Plaentzia eta Eibar-kaleetan barra-barra kontatzen ziren umorezko ipuin eta gertaerak. Eta gure mendi ibileretan eibartarrok ahoz kontatzen genizkion. Nik, batzuetan idatziz igorri ere bai. Horren fruitua izan zen *Pernando plaentxiatarra* (1957). Bertako azken hiru gertakariak idatzi nizkion bezala eman zituen, euskara herrikoia ren lekukotzat. Geroago, gehigarri eta haurrentzako irakurgai eran, 1987-1989. urteetan sei aletan emango zuen *Purra! Purra!* gehiturik eta berritua.

Eibarren euskal gramatika ikasketan ari ginenok, lehenik Zabala-Aranaren metodoa erabili genuen, gero Bonifazio Ataunen hura, B. Arrigaraik hobekuntzaz berritutakoa. Yon Etxaidek ordea, *Umandi*-rena erabiltzen zuen, artean orri multikopiatu soiletan zena eta, bere gomen-dioz metodo hobetzat, kopiak igorri zizkigunetik hori erabili zen gure artean ere. Baina, Gipuzkoako Diputazioak Urkixo Mintegia sortzean, arduradun izendatu zituztenen artean Mitxelena eta Irigaray ere baziren. Orduan horien-gana jo genuen, Andoni Urrestarazu *Umandi*-ren *Gramática vasca* hura Mintegiaren babespean gure diruz argitara ematea proposatuz. Ontzat hartu zuten eta hala lortu ere 1955. urtean. Egia esan, isilpean alde zurretik ordaintze-ko gertu ziren harpidedunak lortu genituen, lehenik eibartar euskaltzaleen artean eta gero kanpoan. Adibidez, Yon Etxaidek inprimatuaren sorta ederra hartu zuen bere lepora. Gasteizen asko zirenez metodo horrekin euskara ikasten ari zirenak, erosketa handia egin ziguten. Beraz, dirulaguntza erraz lortu genuen eta baita argitalpen hura laster agortu ere.

Urte hartan eskatu nion Yoni, Eibarko euskaltzale talde bati hitzaldiren bat emateko, euskal literaturari buruz. Jakina, mendian klandestinoki izan behar zuen, bestela ezin baitzen urte haietan. 1955. urteko udaberrian zela uste dut, gure eskari hura bete zuena. Elgetako Egotxeaga pagadipean, bere gogozko autorerik hoberenen bizitza eta lanen berriak emanez. Horretarako, Egoarbitza gailurrean eta beste zenbait muinotan jarri genituen zaintzaileak, badaezpada, goardia zibil edo beste inor zalantzarri izan zitekeenik hurbilduko balitz aditzera eman ziezaguten.

Hala ziren denborak. Gerora, hitzaldi hartarako presatu zuen material hura zerbait gehiturik aurkeztu zuen Euskaltzaindiak 1956an antolatu zuen sariketara eta irabazle irten zen. Hara hemen idazleak nortzuk ziren: Añibarro, Astarloa, Axular, Elizanburu, Etxahun, Joanes Etxeberri Sarakoa, Etxepare, Iparragirre, Iturriaga, Iztueta, Aita Larramendi, Leizarraga, Mendiburu, Mogel, Oihenarte eta Zabala. Eta «Kuliska Sorta»-n argitara emango zuen liburua, *Amasei seme Euskalerriko* (1958) zeritzana, Mitxelena-ren «Hitz-bi» zeritzan hitzaurrearekin. 1990ean gehigarri euskara batuan berrargitaratua. Lehen argitalpenaren izenburuari egin zitzaizkion kritikak ez zituen onartzen eta hitzaurre gisa hainbat argitasun eskaintzen ditu, bigarren argitalpen honetan, literaturako agiri ugariak eskainiz.

Yon Etxaide gizon zuzen bezain zorrotza zen, bere lanekin ere beti zalantzas eta kezkatu agertzen zen. Hori erakusten zigun bere eleberrien berrargitalpenetan. Zeren denei egin zizkien, berriuspegiz, gehigarriak eta hobekuntzak. *Amasei seme Euskalerriko*-ren bigarren agerraldi horri egin zion hitzaurre gisako hartan, berberak hitzez hitz zioen honako hau:

Gogoan izan, nire ezin asean, Amaiur lau aldiz izkribatua izan dela, Joanak Joan hiru aldiz. Halaber Begia begi truk eta Pedro Mari, eta beste denak bi aldiz orainartean. Hain zaila baita niretzat obra bat ongi konposatzea! Baina beti norma bat izan dut ene baitan, nahiz zenbait adiskide ez nirekin bat etorri: hobe da gutxi eta ongi eta ez asko eta gaizki edo erdipurdi. Eta lan batekin oztopo

gaiztorik egiten badut, bide txarra aukeratu dudalako edo lana bukatuz gero gauza onik ez dagoela ohartzen baldin banaiz, puskatu beldurrik gabe. Orain artean ez dut damurik izan honela jokatuta.

Aipagarrientzat joko nuke eleberrigintzan goi mailara eramanez, *Joanak Joan* (1955), Piarres Topet Etxahun barkoxtar koblakariari buruz egin zuena. Gainera, hura izan zen Euskaltzaindiaren eleberri lehiaketan lehen saria jaso zuena. Gero, euskaldun irakurleen artean berebiziko harrera ona erakutsi zigun eleberri hark, eta 1980, 1986 eta 1992. urteetan berrargitaraldiak izan zituen. Bere berrargitaraldi guziak bezala, pasarteetako xehetasunen hobekuntzaz kezkatu, lana zabalduz eta hobetuz emanak dira.

Hurrengo lana Pio Barojaren *Las inquietudes de Shanti Andía* eleberriaren itzulpena izan zen, *Itxaso laño dago* (1959) izenburupean. Lan hura berritu zuen gero bi liburukitan argitaratzeko, baina oraingoan *Xanti Andia*ren *kekak* (1984) izenburuz.

Esan beharra dut, ordurako bere beste idazlan laburragoak aldizkari askotan argitaratzen zituela. Nik dakidanez, gehienetan honako izenordeak erabiliz: *Karranka*, *Zelai*, *Aldapeko*, *Uarrain*, *Igeldo*, *Etxaitar* eta *Etxaitar*. Horretatik nonbait, harreman zabalak zituen euskal kulturagintzan ari zirenekin, eta beti guziei laguntza emanez. Zer esanik ere ez Jon Mirande, Jokin Zaitegi, Isidoro Fagoaga eta beste zenbaitekin zituela harreman hertsia. Adibidez, 1962ko urtarrilaren 26ko Euskaltzaindiko Batzar agirian irakur daiteke honako hau: «Rudolf De Rijk jaunari Azkue-ren *Particularidades del Dialecto Roncalés* eta Aezkera bialdu jakozan Jon Etxaide jaunaren eskabidez eta eskerrak emoten dituz euskeraz oso ondo idatzitako karta batean».

Bere idazlan laburrok gogoan izateko, aipaturiko izenordeekin idatzitako artikulu, ipui, itzulpen, saio, bertso eta abarrak honako aldizkarietan agertu ziren, besteak beste: *La Cruz*, *Gernika*, *Euzko-gogo*, *Egan*, *Jakin*, *Gure Herria*, *Karmel*, *Olerti*, *Euskera*, *Zeruko Argia*, *El Diario Vasco*, *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País* eta abar.

Euzko-gogoa eta *Gernika* aldizkariekin zituen harremanengatik, Miarritze eta Donibane-Lohizunera maiz joaten zen. Behin, harpidedunentzat zekartzan *Gernika*-ren sei ale mugan atzeman zizkiotelako, zenbaki adina kartzela eman zioten, sei hilabete Martuteneko presondegian. Harpidedunetariko bat ni neu nintzen, baina Etxaidek, zigorra leporatuz, ez zuen eman harpidedunetariko inoren izenik.

Beste honako oroitza hau ere badut, 1962ko azaroaren 30ean, Dassance jaunak Euskaltzaindiko batzarraren burorde eginik, Inazio Maria Etxaideren hilberria ematean, aipatu zuen haren hutsunea betetzeko bere seme Yon Etxaideri aulkia eskaini behar zitzaiola. Baina Yonek uko egin zion, idazkari zen Mitxelenak 1963ko urtarrilaren 25eko batzar agirian jasorik datorrenaren arabera: «Eleuke euskaltzain izan gura. Bera baiño leenago egokiagoa bada-goela diño». Eta Irigaray jaunak berekin hitz egitea erabaki zen orduan. Baina ezin lorturik etsi zuten.

Handik laster, 1964an, Sebero Altuberen heriotza gertatu zen eta hutsunea betetzeko, euskaltzain osotarako proposatu ninduten. Batzar agiriak biltzen zituen *Euskera* argitaratzeko txanpenez urri genbiltzalako atzerapen handiak zituen eta oraindik ez nuen arestian aipatu dudan ukapenaren berririk. Mitxelenak deitu ninduen proposamena ontzan har nezan eta nik erantzun nion, Yon Etxaidek merezimendu hoberik bazuela eta haren alde egin zezatela. Orduan aditzera eman zidan Yonen ukapenaz. Eta nik berehala deitu nion Yoni, baina alferrik, ezezkoan zegoen, lehen ere ukapenarekin batean berak eman ziela nire izena eta nik har nezan bultzarazi ninduen. Esanez, bere iritziz, jendaurreko ekintzetarako berak baino dohain hobeak nituela, izakera irekiagoa euskararen arloan eta beharrezko lanak hobeto egin nitzakeela. Tamalez amor eman beharra izan nuen.

Baina noan berriz bere idazlanen adierazpenera, askok ez baitakite Yonek burutu duen lan handi bezain bikainari buruzkorik eta, azken batean, gizona bere obratik ezagutzen baita. Aipatutakoekin bateratsu, lau drama aipagarri idatzi zituen: *Amayur!* (*Euzko-gogoa*, 1951), gero,

hiru ekitaldiko antzerki hau, bi agerraldi hobetutan, liburu bezala argitaratua izan da 1978 eta 1983. urteetan. Iturrinoren bertsoetan oinarriturik *Markesaren alaba* (Egan, 1958), gerora, 1982an liburu batean berrargitaratua. Eta bestea, *Begia begi truk* (Egan, 1962), baina hau ere liburu bezala berrargitaratu zuen 1978 eta 1984an. Arturo Campiónen kontakizunean oinarrituriko *Pedro Mari* (1981) antzerkiratutako tragedia, eta abar.

Jose Artetxe zenaren *Caminando* euskaratu zuen, Egan aldizkarian zatika argitaratzeko, *Bidez-bide* (1952-1954) izenpean. Baita Yvar Lissner-en *Ainsi vivaient nos ancetres*, hau ere Egan-en *Egipto'ko gizalantze miresgarriaz idatzia* (1961) izenpean.

Historia gaiez eleberri luzeago bat eman nahirik, oinaztar-ganboatar borroketan oinarritu zen *Gorrotoa lege* (1964) deritzana burutzeko. Eleberri hau ere, hil baino lehentxeago, berrargitaratua izan da 1998. urtean.

Etxahun Zuberoako koblakariaren bertsoak hunkigarri zitzaizkion eta mugaz hemendik zabalkundea izan zezaten, *Etxaun'en bertsoak gipuzkeraz* (1969) publikatu zuen, Jon Miranderen lankidetzaz. Gainera, hori aski ez zitzaizkiolarik, *Etxahunen bertsoak*, egileak bere garaian eman bezala eta gaztekeraz zein euskara batuan jarriak publikatu zituen *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País*-en 1972-1989. urteetan.

Tartean, liburu berezi batean, Isidoro Fagoagak gaztekeraz burutu zuen *Domingo Garat. El defensor del Biltzar* (1951) biografia bikain hura, euskaraturik *Domiku Garat. Biltzarraren defendatzaile* (1979) agertu zuen.

Yonek bere etsipenezko uneak lanez gaintitzen zituena eta lehengo jarraipenez zetorren *Eneko Agerroa* (1981) eleberri historikoa. Hain gogoko zituen Zuberoa eta Baxenabarre artean, Behorlegiko larradi inguruetan kokatzen den gaia du eta hain maite zituen Agosti Xaho eta JohaÑe Miranderi eskainia da. Eleberri hau ere bigarren izkribaldi hobetuan eman zuen 1991. urtean.

Baina, nire ustez, hain hunkigarri zitzaizkion Etxahun Barkoxekoaren bertso haiek ez zioten laguntzen bere izate etsipenduaren egoerari, bai ordea etsipena area-

gotu. 1987ko irailaren 24an Joseba Etxarri kazetariari *Eguna*-rako egin zion elkarriketan agertu zizkion iritzien artean zioen: «Ezaguera nuen ordutik ez nuen bizia maite» (ikus 1998ko uztailaren 1eko *Egunkaria*, 23. or.). Esaldi hori niri ere behin baino gehiagotan agertu zidan. Eta nire aldetik erantzuten nion, gizarte hobea bati begira euskaltzalerik gehienok genituela horrelako etsipenak, baina gizarte hobekuntzaz hainbesteko eginbeharren aurrean, bizitzaren arazoak, ekintzari lotuz gaudituz beharrekoak zirela.

Bere etsipenezko jaitsaldiak ezagunak nituen, lagun du nahirik, behin baino gehiagotan mintzatu nintzaion eta baita berak erantzun ere, esanez: «Eta zuk, federeko zalantzak izanik, mundu honetan bizitzeko gogo duzu?». Nire erantzuna: Zergatik ez? Pertsonak bere naturarekiko du bizitzari atxikirik irautea eta iraupenerako beharrezko idealei oratuz aurrera joatea edo gogozko gaiekin murgilduz eta zerbait landuz bideratzea; zuk zerorrek euskalgintzan ari zarenean aurkitu beharko zenuke bizinahi gogoaren askapena, nioen, gure belaunaldian jasan beharreko zitzaiguna lasaiago har zezan.

Baina, behin, Etxahunen lan horiek *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País* aldizkarian burutzen ari zen garaian, etorri zitzaidan Martzelo Esnal elkarrekin adiskide mina laguntza eske, Yon behea jota ikusten zuela, eta inoiz esaten ziola nire itxaropena bekaizten zuela. Bere fede tinko bezain zintzoa ezaguturik, Patxi Altuna euskaltzainkidea lagun harturik jo genuen Karlos Goena sikiatrarangana eta harekiko harremanetan jartzeak bideratu zuen ezbeharren batetik aldeaz seneratzea.

Bere abertzaletasuna, sorreraz, Aitzolen idazlanetatik zuzpertia zen. Baina ez zen talde hertsia batean mugatzeko gizona. Gainera, demokraziarantz abiatu ginen neurri berean, beharbada abertzale askoren gure hizkuntzagana huts nabarmena ikusiz, lehengo bidetik, euskararen eta euskalgintza soilean mugatzen zuen bere ekintza guzia. Jakina da ideiatan ez zetorrela bat bere aitarekin, baina ez ordea bere aita maite ez zuelako. Yonengan aitaren euskaltzaletasunak eragin handia izan zuen eta eskergarri zi-

tzaion. Alderantziz, aitag ere oso maite zuen bere Yon, behin baino gehiagotan hala agertu zidanez. Bestalde, aitarenganako maitasuna argi utzi zuen, ondotik aipatuko dudanaren arabera. I.M. Etxaide Lizasoain, 1952tik 1962ra artean euskaltzainburu izan genuenaren mendeurrena ospatzean, Yonek bere aita zenaren oroitzapenezko bio-bibliografia txostena irakurri zigun: «Inazio Maria Etxaide Lizasoainen bizitza eta lanak» zeritzana. Ondotik, bere arreba Ana Mari urgazleak, beste laburrago bat aita-ren oroitzapenez (ikus *Eusker*a, XXX, 1985, 345-374. or.). Horrez gainera, «Gure aita» *Egan* (1962) aldizkarian.

Gero, *Etxaide jauna* (1986) deritzan liburu mardula argitaratu zigun, bere lehen partean Euskaltzaindian aurkeztu zigun txostenaz baliatuz, zabalago eta zehatzago landurik, noski. Baina liburu honek gehigarritzko beste arlo batzuk ere baditu, aitaren pentsakeraz gainera, bere lanetarik asko erakusgarri hor biltzen dituenez gero.

Azken urteotan, Yon Etxaidek, 1957tik Euskaltzaindiko urgazle zena, 1991.ean euskaltzain ohorezko izendatua izateaz gain, beste zenbait ohore ongi mereziak izan ditu. Adibidez, zituen merezimenduengatik, EIZIE (Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpretarien Elkarte) delakoak eta Euskal Idazleen Elkarteak ohorezko bazkide izendatu zuten.

Barnekoia zen, ez zitzaion gogoko jendaurrean agertzerik, baina lagunekin oso maitakorra eta zintzoa zen. Guk, hain hurbiletik ezagutu dugunok, bera ere benetan maitatzen genuen. Zuberoa eta zuberotarrak hain gogoko zituenez, azken urte hauetan Txomin Peillen euskaltzainkide eta adiskideak maiz uzten zion Santa-Graziko etxea, Pilartxo emaztearekin udaran oporrak han igarotzeko. Zer esanik ere ez, etsipenezko jaitsaldi haietatik irteteko, bere emazte Pilartxok asko laguntzen ziola.

Historiazalea zen eta horretaz asko irakurria, ikerketarako dohain onak agerrarazten ditu bere lanetan, egin zituen eleberririk batzuek ere argi erakusten digutenez. Arturo Campiónen lanak gogoko zituen eta maiz aipatzen zuen 1200. urtean Euskal Herriaren zatiketa etorri zenez, geroztik ez dugula izan bakerik.

Gure mundu honetan bakezko lasaitasunik aurkitu ez zuen adiskide honek, bere fede zintzoaren laguntzaz, beste mundurik baldin bada, hemen aurkitu ez zuena han izan dezala opa diot. (G. B.). ♣

Yon Etxaide, barne exilioan euskaltzale

*

JOAN MARI TORREALDAI

*

Yon Etxaideri *Jakin*-ek eskaintzen dion dossiertxo honetan agertzen diren lanen osagarri gisa balio du nire ekarpen honek. Yonen zenbait esaldi eta gertakari erabilerikiko ditut hemen, dokumentu zenbaitez hornitu eta aberasturik.

60ko hamarkadako hasiera-hasieran ezagutu nituen Yonen idazlanak, hain zuzen ere ni neu euskal kulturaz jabetzen hasi nintzen lehen orduan. Yon bera, pertsona, urteak geroago ezagutu nuen. Tarte horretan Yonen haserrearen berri ere izan nuen. 1966 edo 1967 behar zuen. Eta oker ez banago, Barojari buruz idatzi zuen artikuluan. Ni *Jakin*-en zuzendaritzan nengoen orduan, beste batzuekin batera. Mutiko gazte gu, euskaltzaleen gerra gramatikalez artean ondo enteratu gabe egon, eta Yon Etxaideri aditz-forma bat aldatu genion: *dieza*- gisa jartzen zuena *deza*- bihurtu genuen. A ze haserrea Etxaidereana. Ez dut gogoan, baina seguru horregatixe utzi zuela gure aldizkarian kolaboratzea.

Nik neuk pertsonalki harremanetan jarraitu dut ia-ia hil arte. Urtetan ez eta, *El libro negro del euskera* argitaratu nuenean, egon nintzen azkenekoz berarekin. Hil baino denbora gutxi lehenago. Etxean bisitatu nuen eta ale bat eskaini nion. Eta alearekin batera, nire miresmena eta es-

● Joan Mari Torrealdai Soziologian doktorea eta Kazetaritzan

kerrona. Miresmena, bere traiektoriagatik. Eta eskerrona, euskararen zapalketaren inguruan laguntza handia eman zidalako.

Harreman handiko adiskidetasunik ez dugu izan. Une bat salbu, esango nuke. 80ko hamarkadaren erdialde-
ra ekin nion euskararen zapalketaren inguruko materiala biltzeari. Alde batetik euskararena, eta bestetik zentsurarena. Han eta hemen bildu nuen ahal nuena, eta gero idazleei idatzi nien laguntza eske. Makina bat idazlek bere testigantza eman zidan. Yon Etxaidek materiala ekarri zidan, bisitatzera etortzen zitzaidan, gogotik animatu ninduen, lagundu. Pistak eman ere bai. Askok sofritua zen, biziki kezkatzen zuen gaiak. Sarri galdetzen zidan: «Aita Zubia-
garekin egon al zara? Beharrezkoa zaizu». Aitortu behar dut, damu naiz orain, berarekin egon gabe hil zela Aita Zubiaga. Gertakari asko ezagutzen omen zituen honek, euskararengatik jazarriak izan ziren lagun askoren kasuak.

Euskal Kultura Gaur liburua atera nuenean, gai nagusia azken hogeituroko kultura idatziaren historia bada ere, gerraosteko belaunaldiko bi euskaltzale eta idazle prototipiko omendu nahi nituen, modu xumean. Orrialde batean Martin Ugalde eta Yon Etxaide apartatu nituen. Martin Ugalde, exilio-exilioko pertsona miresgarri eta eredugarria. Eta Yon Etxaide, barne-exilioko euskaltzale aparta.

Yon Etxaideren euskaltzaletasunaren froga batzuk nahi nuke ezagutzera eman. Pertsona bera da, euskarako klaseak ematen dituena, euskararen gainean idazten duena, exilioko aldizkariak klandestinoki zabaltzen dituena, euskaldunon historia ukatua ezagutzera emateko idazten duena, euskara salbatzeko euskaraz mintzo dena nonahi eta noiznahi. Desgiroko euskaltzale militantea dugu Yon Etxaide.

Euskaltzaletasunaren frogak, Yonen kasuan, berak jasandako zauriak dira. Gertakari batzuk ekarriko ditut nik hona, berak kontatuak edo berari gertatuak. Aipatuko ditudan paper hauetarik gehienak berak eman zizkidan, eta beste batzuk artxibotan bilatuz eskuratu ditut. 1985ean Yonek pasa zizkidan paperen artean bazeuden batzuk *Etxaide Jauna* libururako prestatuak eta beste batzuk nire-

tzako idatzi eta gero argitara eman dituenak *Purra! Purra!*-ren azken bertsoian.

Dokumentu horietako batzuk bildu eta jendearen eskura uztea dute helburu ondoko lerrook.

«Frankotar euskaltzaleak»? Iruzurra!

Lehen orduko pertsegizioa, euskararen aurkakoa, barretzen hasi zenean, Franco-ren altxamendutik dozena bat urtera, zenbait frankista (ez falangista) euskal gaiak erabiltzen hasi ziren, euskal kulturara hurbiltzen. Herri-mailako ekintza bat edo beste egiteko posibilitateak ireki ziren, guxti batzuk, bakanak. Herri-mailako jardunaz gainera beste bide bat ere jorratu zuten: euskal kultura jasoarena, bide intelektuala-edo.

Bide berri hauen aurka altxatzen da Yon Etxaide 1949an, aldizkari klandestino batean:

«Vascongado» izenekiko gure etsaiak or ari dira buru-belarri, Franco'ren jaurbideak ez dula euskeraren aurka egiten azaldu naian.

Alakuok, edo-ta jakitez gezurretan ari dira edo-ta Franco'ren alderdikidetasun itxurakeriak eraginda begiak arras lausoturik dituzte. Lanbidez eta oitzez gezurretan ari diranak, eurak asmatutako gezurrak sinisten omen dituzte, ta auxe gertatu bide zaie, leentxe egoki xamar aipatutako taldekoai. Alegia, gezurraren gezurrez beren buruak iruzur.

Yonek bazekien urte horietan Gipuzkoako Diputazioaren inguruan zegoen mugida: 1945ean sortu zuten *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País*; bi urte beranduago, izen bereko argitaletxea montatu zuten; hurrengo urtean, 1948an, *Egan* aldizkaria; 1949an, *Munibe*.

Yonek ez zekiena da (nahiz eta usaindu) proiektu horien atzean zegoen jomuga. Adibide gisa, *Egan* zertarako sortu zuten honela esplikatzen dio *Boletín*-eko zuzendaria Donostiako Prentsa eta Propagandako Delegatuari:

La finalidad espiritual que persigue la pretendida publicación es la de recoger y encauzar dentro de las normas

patrióticas de la Sociedad, a la juventud intelectual de las tres provincias vascongadas brindándoles una plataforma para sus actividades. Proyectábamos también, que algunas de sus páginas estuvieran escritas en vascuence —cuentos y versos—, un vascuence puro, sin arbitrarios neologismos de laboratorio, precisamente para tratar de desvirtuar lo que los separatistas hicieron en este sentido y para no dejar esta baza en manos de los enemigos pues al otro lado del Pirineo, los vasco-franceses en estrecha colaboración con los emigrados políticos han iniciado una intensa campaña en pro de los estudios vascos y creemos político que no debe dejárseles la exclusiva tanto por la desviación que podían dar a la propia naturaleza de los estudios como por lo que en sí pudiera suponer...

Hauen aurka posizionatzen da argi eta garbi Yon Etxaide, exilio guztiarekin batera. Barruan, aldiz, badira aginteak eskaintzen duen bide posibilista hau aukeratu dutenak.

Yon Etxaideren orduko posizioa zehazki ezagutu dezakegu, berak 1949an exilioko aldizkari baterako idatzi zuen artikuluari esker. Yonek berak eman zidan eskura artikulua, makinaz joa. Seguru esan zidala non publikatu zuen, baina ez dut gogoan orain. (Eranskin gisa ematen dugu hemen «Zer gertatu zan Santo Tomas egunez?» artikulua).

Aipaturiko artikuluan bereziki gertakari batez ari da. 1947ko Santo Tomasetan debekatu zuten *Arantza* antzerki-az. Ez dut zertan laburtu, zehatz-mehatz kontatzen baitu berak gertatua. Oraingo talaiatik begiratuta, interes handia du artikulua agintearen jokabidea ezagutzeko: debekua (antzerkiaren hiru emanalditik bi debekatzen dira), kontrolaren zehaztasuna (lore «separatistak» kentzea) eta zigorra (bazkaria antolatzeagatik multak). Yonen tesia ere bistan azaltzen da: frankismoak ez du nahi euskara bizi dadin, eta legez ezin duena azpikeriaz lortzen du.

Genozidioaren beldur

«Jenozidio» hitza erabiltzen du berak *Zeruko Argia*-ri eskaini zion elkarrizketan (1979):

Frankismoak Euskalerriarekin egin zuen jenojidioa, gaurko belaunaldikoak ondotxo konturatzen ez diren modukoa izan zen. Ni behintzat, askotan, etsirik egon nintzen gure Herria —herria bere hizkuntzarekin alegia, zeren hizkuntza galduz gero ezin baititeke izan geure herria— biziarekin aterako ote zen frankismoaren hatzaparetatik.

Genozidio honen marka batzuk jasotzen saiatu zen bera. *Etxaide Jauna* obrarako prestatu zituen orrialde batzuk aukeratu zizkidan, eta horietan agertzen da etxe edo denden izen-aldaketak frankismoan, bere amak kontaturiko tranbiako emakume arrantzaleen anekdota, Luzia Ordozgoitiren kasua, ortografiaren garbiketa frankista, eta abar.

Kontatzen dituenak ez baino berak egindakoak aipatuko ditugu hemen, modu arin batean.

Euskara irakasten

Angustiaturik bizi zuen genozidio honi aurre egiteko, Yonek euskara irakasten du, gure historia irakasten du, mendian, txokoz-txoko, ahal zuen tokian. Gutun batean kontatzen dit (1985):

Ni ezkondu artean beti euskarazko klaseak ematen ari nintzen gure hizkuntzarenganako amodio hutsez, batzutan Santa Maria elizako lokaletan, bestetan kaiko San Pedro elizaren lokaletan, Club Vasco de Campinen eta abar, hots lekua urrurik nun utzi, hantxe.

Doan eta modu txarrean ibiltzea zen bat eta salaketatik nola babestu zen bestea. Gutun berean anekdota hau kontatzen du:

Horra ba, kaiko San Pedro elizaren lokaletan klasean ginen batean polizia agertu zitzaigun. Bi ziren, ohi bezala. Bat, Del Estal zen, donostiarra bera, Tudelan (Muskarian), ekolojisten bilkura famatu hartan poliziak hil zuen neskatoren (Gladys Del Estal) osaba jatorra. Lehendikan ere ezagutzen ninduen, zeren gartzelan sartu nindutenean bera etorri baitzen ni atxilotzera. Berez mutil ona, atsegina eta beti edukazio haundiz jokatzeko zuena. Nik bera-

ren oroipen ona dut. Alderdi txar bat zuen, polizia iza-tea, ene ustez beste ezertarako balio ez zuelako. Horra ba, bat-batean azaldu zitzaizkigun ikastaldi erdian, esanaz salaketa bat izan zutela abertzaleak han biltzen ginela gure egintzak prestatzeko euskal ikastaldien aitzakian eta kuadernu eta liburu guztiak erakutsarazi zizkigun. Laster ulertarazi nion han ez zela politika izpirik eta gure egin-kizuna euskararen aldekoa zela soilki. Berehala barka-mendu eskatu zidan eta trankil jarrai genezakeela aditze-ra eman, eta sentitzen zuela gertatua, baina bere eginbe-harra kunplitu beharra izan zuela salaketa faltsu bat zela medio. Geroztik ez ginduzten gehiago molestatu. Beraz, hemen ez zen euskararen jazarpenik izan Estatuaren al-detik, baina aditzera ematen dizu zer giroan bizi ginen edozein salaketen mende.

1985ean, gutun hori idatzi zidanean, ahaztuta ote zeukan Yon Etxaidek aginte frankistak egin zuen sarras-kia, jenezidua?

Giroa, giro txarra, azpimarratzen du berak hemen. Garai hura ezagutu dutenei, badirudi gogorrena zera ger-tatu zaiela, eguneroko bizitzan jasan ohi zuten babes falta hori, indefentsioa, arbitrariotasuna, edozein denuntziaren menpe egote hori. Eta horren ondoan, agintearen jokabi-de juridikoak ez duelako halako garrantzirik. Ez dakit ba-lilio duen interpretazio honek. Baina gogoan dut Koldo Mitxelenari ere esangura berdintsuko zerbait irakurri nio-la aspaldi.

Nolanahi ere, jakina da giroa zernolakoa zen. Giroa barik desgiroa, horrela esan zuen Yonek 1979an:

Nik giroa baino desgiroa esango nioke hobeto guk euskal lanari ekin genion denbora tristeari. Euskal giroa forma-tu beharra zegoen alde guztietan aurkitzen genituen era-gozenak urratuz. Legeak ateak isten zizkigun. Euskaraz idatzitako libururik ez zen posible izan argitaratzea 1950garren urteraino.

Desgiroan ere euskaraz

Desgiroan ere Yon Etxaidek, ahal zuenero, euskaraz egin ohi zuen. Berak dio:

Gai honetan nik errespetu izugarria jartzen nuen nire laguneren artean. Etxaiderekin ez zen erdaraz egiterik. Beti euskaraz, jendearen eredugarri.

Beti euskaraz. Gaur ez da erraza, eta orduan gutxiago. Lizarrako ostatuan eskapada ederra egin zuten Yonek eta bere lagunek. Euskaraz mintzatzeagatik salatzearekin mehatxatu zituen gizon batek, eta Yonek erantzun: «Haga Ud. lo que quiera, pero nosotros seguiremos hablando en euskera, porque es nuestro idioma y no hay ley que lo prohíba». Esan eta egin, salatzailleak goardiazibilei abisatu, eta laster izan zuten hauen bisita. (Ikus «Lizarraran salatuak»). Koadrilako bi legez kanpo zeuden eta goardiazibilak etorri aurretik hanka egin zuten eta lehenengo autobusean itzuli ziren, eta besteak biharamonean. Txangoa izorratuta ere, honela bukatzen du Yon Etxaidek bere kontaktuzuna: «Baina, bestalde, gure euskara gaisoak ez al zuen defentsa bat merezi?». Horrelakoa zen Yon Etxaide, oso-oso.

5.000 pezetako multa eta kartzela

Ni neu poliziak detenitu ninduen bi aldizkari horien (Jokin Zaitegiren *Euzko Gogoa* eta Isidoro Fagoagaren *Gernika*) zabaltzailatzat eta kolaboradoretzat salatuz eta Martutene-ko gartzelan sartu ninduen aurrena eta gero Gas-teiz-ko gartzelara esposaturik eraman. Eta guzti hau euskal-kulturaren alde lan egiteagatik.

Ez du esaten, ordea, bost mila pezetako zigorra ere jarri ziola Gipuzkoako Gobernadore Zibilak. Ordurako kartzelan behar zuen Yonek, Martutenen, hara bidaltzen diote-eta multaren agiria. Dokumentu honek ez du aipatzen kolaboratzaile izana, ez eta zabaltzaile izana. Honela dio Gobernadore Zibilaren testuak hitzez hitz:

El Excmo. Sr. Gobernador Civil de esta provincia ha acordado imponer a Vd. la multa de CINCO MIL pesetas por poseer escritos y propagandas contrarias al Régimen.

Formulak formula, Yon Etxaidek arrazoi du, seguru. Oker ez banago, aldizkari «klandestino» bateko bost aletik gora etxean edukitzea, propaganda ilegaltzat joa zen.

Ez da harritzekoa, hortaz, fitxa poliziako beltza izatea gure Yonek. *Purra! Purra!* argitaratzeko tramitazioan, *Ministerio de Información y Turismo*-ko Delegazio donostiarrak liburuaren fitxa bidali zuen Madrila, eta honi itsatsirik Etxaideren txosten politiko-soziala deitzen zena. Honela dio 1951ko abenduaren lauan egindako fitxa polizialkoak:

DON JUAN ECHAIDE ITARTE. Persona de buena conducta en todos los aspectos. El G.M.N. (*Glorioso Movimiento Nacional*) le sorprendió en esta capital, no habiendo evacuado ni tomado parte alguna en favor de los rojos separatistas. En la actualidad no se le conocen actividades políticas de ninguna clase pero consta que fue sancionado con 5000 pesetas pasando a disposición del Juzgado por impago de la misma, como consecuencia de poseer propaganda contraria al Régimen. En el año 1948, fue sancionado con 1000 pts. por haber celebrado una comida en el Bar del barrio de Zubieta (sic), a la que concurrieron más de 30 comensales sin la correspondiente autorización.

Zentsurarekin borrokan

Bi libururekin izan zituen arazoak aipatzen ditu Yon Etxaidek *Zeruko Argia*-ko entrebistan, *Purra! Purra!* ipuin-bildumarekin eta *Joanak-Joan* eleberriarekin:

Neure *Purra! Purra!* ateratzeko, lehendabizikoz baimena ukatu zidaten. Bigarren saioan gaztelaniazko itzulpena eginerazi zidaten eta horrela lortu nuen baimena. «Joanak-Joan» eleberriarekin nerebiziko galbarioa pasa nuen baimena lortzeko. Gutxienez urtebetean jardun nintzen borrokan Información y Turismoko jendearekin. Hemengo delegazioak Madrili botatzen zion aitzakia eta Madrilak hemengo delegatuari. Gogoratzen naiz, azkenean, Madrilan errazago lortzen zirela baimenak hemen baino, eta legeak hemengo delegazioaren bitartez egitea eskatzen baldin bazuen ere, uste dut kasurik gehienetan zuzenean egiten zela, hemen baino eragozpen gutxiago aurkitzen zelako.

Joanak-Joan liburuaren tramitazioaz ez dut nik artxibotan informaziorik aurkitu, fitxa soila besterik. Bestea, ordea, *Purra! Purra!*, ongi dokumentatua daukat.

Purra! Purra!-ren ibilbide administratiboa 1951n hasten da eta 1953an bukatu, 21 hilabete beranduago. Azaroaren 3an *Itxaropena* argitaletxeak Gipuzkoako Delegatuari aurkezten dio eskaria, originalaren bi kopiarekin. Hilabete beranduago bidaiatzen du dossierrak Donostiatik Madrila. Eskariari itsatsia goian aipatu dugun Etxaideren txosten poliziakoa dago orain.

Abenduaren 19an Batanero zentsoreak ipuin-bilduma debekatzea proposatzen du, arrazoi hauengatik:

Suspendida en atención tanto a la personalidad del autor —de antecedentes contrarios al Régimen—, como del contenido de la obra —cuentos sucios—.

Abenduan bertan ematen zaio ezetzaren berri argitaletxeari eta honek Etxaideri. 1952ko urtarrilaren 2an *Itxaropena*-k material guztia itzuli egiten dio autoreari, Madrilen gelditu den bi aleetako bat salbu.

Badirudi hemen amaitzen dela historia. Bada ez. Liburuak bere bidea jarraitzen du Ministerioaren barruan. Madriletik Donostiako Delegaziora txostena eskatzen dute, han ez dagoela euskara dakienik eta. Donostiako txostenak baietza proposatzen du:

... tengo el honor de devolverle la obra titulada PURRA-PURRA, y que a juicio de esta Delegación Provincial puede ser autorizada ya que solamente se trata de una serie de cuentos y anécdotas graciosas con el ánimo de distraer al lector y sin ninguna mención política ni ninguna frase que pueda rozar el aspecto moral ni religioso.

Zer gertatu zen gero? Ez al zitzaion honen berririk eman *Itxaropena*-ri, autoreari? Ez nonbait. Ez dakigu, egia esan, Madrilen erabaki positiborik hartu zenentz.

Dakiguna da, hurrengo urtean, 1953an, seguruenik uztaila aldera, tramitazio berri bat hasten dela. Bigarren saioa, aurrekoarekin zerikusi gabea. Oraingoan, *Itxaropena*-ren bitartekotzarik gabe, Etxaidek berak zuzenean eskatzen du baimena. Eta Donostiako Delegaziora jo beha-

rrean, Madrila jotzen du. Zuzenean Madrila jo ahal izateko itzuli egin ditu ipuin guztiak. Oraingo saio honek lortu du berea: 1953ko uztailaren 29an lortzen du baimena, irakurketa honi eskerrak:

Supuesta la exactitud de la traducción al castellano del texto vascuence, el contenido de dicha traducción nada tiene que objetar.

Laburbilduz: 21 hilabete behar izan da ipuin inoxente batzuk publikatu ahal izateko, obra guztia itzuli egin behar izan da. Eta gainera, Batanero zentsoreak euskara jakin gabe lasai ederrean erabakitzen du *Purra! Purra!*-ko ipuinak lizunak direla, «cuentos sucios» direla.

Bukatzeko

Yon Etxaidek «desgiroa» aipatu duenean badaki zertaz ari den. Guk gertakari soil batzuk aipatu ditugu. Baina desgiroak duen itzala zabala da, zabala eta luzea oso.

Ez ditugu aipatu ere egin, esaterako, 50eko hamarkadan autore batek publikatzeko zituen zailtasunak. Ez da zentsura bakarrik.

50eko hamarkadan idazle izatea kalbario izugarria zen. Yon Etxaidek behin eta berriz igo behar izan duen kalbarioa, bere hitzak erabiltzearen. Kontu egin 50eko hamarkadan 5 obra argitaratu dituela Yonek: *Alostorrea* (1950), *Purra! Purra!* (1953), *Joanak-Joan* (1955), *Pernando Plaentxiatarra* (1957), *Amasei seme Euskalerriko* (1958). Obra bakoitza guruzbide bat, zein baino zein gogorragoa.

Desgiro honek bete-bete harrapatzen du gure auto-rea.

Apenas dagoen nork publikatu barruan. Etxe erlijioso pare bat, eta 1952tik aurrera *Itxaropena*-ko *Kuliska sorta*. Baina *Kuliska sorta* ere egitura txikia da, oso txikia.

Nork zabaldu, banatu, falta da. Non saldurik ere ez dago. Euskarazko liburua saltzen duen liburudendarik ez dago, ezta Donostian ere. Irakurlearengana iristeko liburuari gelditzen zaion bide bakarra, harpidetza-sistema da.

Zenbat harpidedun, denetara? 200? 500? Yon Etxaidek liburu bakoitzaren argitalpenean bizi izan ditu zailtasun hauek, muga hauek. Eta barrera horiek hausten saiatu da. Ikusia nago Yon Etxaide euskaltzaleen etxeak bisitatzen, bere liburuak saldu nahita.

Gogorra da, bai, 50eko hamarkadako euskaltzale eta idazle baten bizitza! Yon Etxaiderena lekuko. ¶

Zer gertatu zan Santo Tomas egunez?

«Vascongado» izenekiko gure etsaiak or ari dira buru-belarri, Franco'ren jaurbideak ez dula euskeraren aurka egiten azaldu naian.

Alakuok, edo-ta jakitez gezurretan ari dira edo-ta Franco'ren alderdikidetasun itxukeriak eraginda begiak arras lausoturik dituzte. Lanbidez edo oitzez gezurretan ari diranak, eurak asmatutako gezurak sinisten omen dituzte, ta auxe gertatu bide zaie, leentxe egoki xamar aipatutako taldekoai. Alegia, gezurra-
ren gezurrez beren buruak iruzur.

Ez ditut edestu asmo txosten onetan francotarrak amabi urte luze oietan euskera galtzarren egindako egiñal ta astakeri guziak. Arlo luzea, azkengabea bailitzake, batez ere lenengo beroaldian egin zituztenak zenbatzen. Azter dezagun soilki, francotarrak, ozki, azpikeriz ta dollorkeriz Santo Tomas egunez egin zutena beren egingaia patxadan tajutu ondoren.

Geintsuk jakin-dakite, 1947'ko Santo Tomas egunez Principal antzokian zedozer bakan xamarra gertatu zala. Gutxik ordea, oso gutxik dakite an zeatz gertatutakoa. Egi au argi ta garbi azaltzea da gure betebearra.

Nork eratu zun Principal antzokiko euskal-jaia? Zer dala-ta eratu zun? Zertzuk ziran jai orren helburuak?

Jaialdia Donosti'ko Aurrezki-Etxeak eratu zun, Santo Tomas egunari antziñako euskal-kutsu ederra berriro erastearren. Egun orretan eundaka ta eundaka maizter etorri oi-dira beren baserritatiek Gipuzkoa'ko uribururaño beren nagusiekin urteko kontu garbiketa egiteko. Goizean, peria, lukainka edo txistor jatea, zarata ta alaitasuna Zarraldean batez-ere; ondoren, bazkari ona nagusien etxean, akeita, txola ta... txokor edo puro eder bat erre-tzalleak. Gero, kalera. Nora baña?

Gorputza ase-ase dagon ezkerro gogoia asetzera... ta gure baserritarrak urtetan eta urtetan Principal antzokian asetzen zuten beren gogo-egarria euskal-antzerti eder bat ikusiz eta gure bertso-lariei entzunaz. Ala izan oi-da aspaldi. Obeki mintzatuz, ala izan zan 1936'garren urte negargarriraiño. Gerokoa guztiok dakigu...

Donostiar Aurrezki-Etxeak, francotarrak eten zuten oitura au berpiztu nai izan zun, eta an bildu diruak «Ongintza Bazkuna» edo «Junta de beneficencia»ri eskeñi. Asmo polita, lan ederra, norberetzako irabazpide gaberik urkoaren onbearrez egiñal! Asmua zan bezela iru antzekizun egin izan ba'lira, Ongintza Bazkunak ogeitabost milla pesetatik gora jasoko lituke.

Agerkaiak (Programak) eta «Arantza» euskal-antzeriaren erdel-itzulketara (bideak «lautzearren» erderara itzultzea eskatzen baidute) «Subsecretaría de Educación Popular» deritzaionera bialdu zituzten eta batere eragozpenik gabe baimena sellatuta bialdu zuten.

Ostegun goizean lenengo iragarkiak (anunzioak) azaldu ziran izperringitan eta egun berako goizeko amaiketan «Subsecretaría de Educación»etik urrutizkiñez ots egin zuten Aurrezki-Etxera, esanaz, iru antzezkizunak eragotzitak gelditzen zirala.

Galdetu zitzaien nola egin lezaketan alako lege austerik berak baimena eman zien ezkeroz. Erantzuna: «Arantza» antzertia etzegola «Dirección General de Cinematografía y Teatro»n izenpetua ta egin nai izan ezkeron an izenpetu bear zala. (1947'ko otsaillean, Agate Deun egunez, Aurrezki Etxeak Kursaal antzokian eratu zun euskal jaiari «Gai dagonaren indarra» antzertia jarri zuten eta au ere etzegon izenpetua ta etzuten izenpetzekorik aiatatu. Ezpaitzien buruak eman alako aitzeki ederrik. Geroztik ondo pentsatu zuten. Gañera, legez ezpa'zegon zertan eman baimena. Eman, ordea, ezin kendu liteke gizonki jokatzu).

Guztiau gaiztakeriz ta asmo txarrez zegiten. Ostegun eguerdia zan. Santo Tomas igandea. Etzegon iñola ere astirik antzertia izenpetzeko. Nola Madril'era bialdu an aztertu ta oniriztekotan Donosti'ra bialdu iru egunen buruan? Eta iragarkiak nola ipiñi bitartean ez jakitanean eta «Educación»ekoak galazten zutelarik?

Gauzak zuzenbiderik etzula ikusita, Aurrezki Etxeko zuzendaria, Dotres «Subsecretaría de Educación»eko buruarekin egotera joan zan eta arrenka eta arrenka «Arantza»ren antzezkizun bat egitea laga zuten. Beste bi emanaldiak antzerti gabe bete zitzaizuten.

Legea jarri, legea kendu! Orain, etzan bearrik «Dirección General de Cinematografía y Teatro»n izenpetua egoterik. Bañan, entzun ondo: Arantza antzezkizun bakarrean. Asmoa: Aurrezki Etxea galpideratu geiago euskal-jairik eratu etzezan, uste baitzuten beste bi emanaldiak ezin beteko zituztela antzerti gabe.

Agate deunaren egunean egindakoa gogo txarrez bada ere utzi zuten. Bigarren jaialdia eratutakoan, antz eman zioten, Aurrezki-Etxeak, jai au urtero berpiztutzeko asmoa artu zula ta orretan ezin amor eman. Ainbesteko ausarkeria mugatu bearra zan, eta azpikeriz, makurkeriz eta gaitz asmoz Aurrezki-Etxearen asmoak ondamentiratu nai izan zituzten.

Alabaña, izenez galazten zutena antzertia zan eta diru bilztearen galera ain aundia izan etzedin, azkeneko unean, buru-be-

larri ta bazter guztiak nastuz, iritxi zan zazpitakoaz gañera beste jaialdi bat eratzea lauretan, txistulari, dantzari, bertsolari ta abar. Larunbat arratsaldeko bederatziak inguruan Aurrezki-Etxean «Gobierno Civil»eko deia izan zan (garbiki mintzatuz Andrade jaunarena) auxen esanaz: zazpitakoa ezik beste antzezkizunak eragotziak gelditzen zirala. Erantzun zitzaien «Arantza» batean bakarrik ipintzen zala. Erantzuna: «Con 'Arancha' o sin 'Arancha' no pueden dar Vds. más función que el de las siete». Ta urrutizkiña zintzilikatu zuten.

Santo Tomas'en eguna etorri zan eta eratzallien biotzak dar-dar zeuden. Utzi zuten antzezkizun bakarra ez ote zuten galeraziko oraindik?

Eta antzerti bitartean gertatu ziranak? Ez det geiegi luzetsi nai baño au, adigarria da ta esatera nua.

Antzokian sakabanaturik ogei polizi ba'zebiltzan nola-nai, buruzagitza osoa ta guzi, antxen baizebiltzan aipu gaiztoko Andrade ertzainburua ta Palomo ta Carvajal burupekoak.

Atsedendia zan. Palomo sartu zan antzeztokian eta mundua jausi bailitzakean orruka asi:

– Quién ha colocado estas flores aquí!

Loreontzi batean gorri-zuri margodun loreak ziran eta... noski, ostoa orlegiak.

Aurkeztu zitzaion ipiñi zituna ta Palomo'k dirautso ozenki:

– No sabe Vd. que estas flores tienen los colores separatis-tas? Haga el favor de quitar inmediatamente las blancas y colocar en su lugar amarillas.

– Lo siento mucho, señor, –erantzun zion besteak (Antoñana jaunak)– pero no hay flores amarillas en todo el teatro.

Orduan, Palomo'k bere eskuz txuriak erauzi (arrancar) zitun. Antoñana jaunak irrikeriz bota zion:

– Le advierto a Vd. que ahora florece el Primero de Mayo.

Baño Primero de Mayo'k etzion nunbait ainbesteko buruko miñik egiten eta lore gorriak antxen gelditu ziran.

Alako zirtzilkeritan ibilli ziran laga zuten antzezkizun bakarra nundik eta nola eragotziko. Erantzun txar bat aski litzake. Izan edo ez, aitzekia erraz idorotzen baita.

Ondoren, antzerti au zala-ta, Aurrezki-Etxeak ertilari guziaz bazkari bat eman zienean Zubieta'ko auzoan, polizikoak atzetik ziran. Eratzallea ta antzezlari guziak erotu zituzten Gobierno Civil'era bein edo geiagotan eramanaz abertzale abestiak kantatu zirala aitortu-azi naian ikararen-ikaraz. Naiz ta bazkaldarren artean karlista taldeko batzuk izan etzuten iritxi iñork berak nai zutenik

aitortzea. Bañan, au gora-bera berena egin zuten: bazkaria egiteko baimenik eskatu etzalako eratzalleari milla pestako multa eman zitzaion. Eratzalleak (Etxaide'tar Yon jaunak) etzun Zubietara joaterik aal-izan bazkaria aukeratzeko ta orretxegatik beste bat bialdu zun (Agote'tar Emili jauna). Bizikleta artu ta Zubietara joatea egin zulako beste milla pestako multa erantsi zioten. Azkenik, jatetxeko nagusiai bazkaria baimenik bage eman zutelako bosteun pesta. (Esan bearrik ez jatetxe ortako nagusiak abertzaleak dirala, beren aldekoak izan ezkerro ezpaizuten multarik izango).

Itz bitan: ez dute esango «egiterik eztago» baño makurkerioien bitartez argi ta garbi aditzera eman nai dute zedozer egin naian dabiltzanak alper-alperrik dabiltzala, aurrez-aurre ta gizonki eragozten ausartzen ezpa'dira ere azpi lanez galduko dituztela. Alako makurkeriak bide dirala nork eratu bear du euskal antzeritirik?

Aurrezki-Etxeak beñepein Franco'k diraun artean ez geiago eratzeko asmo sendoa artu du. Izan ere nola eratu iñolako garantiarik ezpa'dago? Baimena eman eta biaramonean Hitler'en gixa itza jaten ba'dute? Nola, aurretik baldin ba'dakite beren ondamentiaren billa dabiltzala?

Antzerti jai oni ezpa'dagokio ere beste agiritxo bat azaldu nai det emen. «Aurrezki-Etxe»ko «Abril 1947» zenbakia ateratzera zijoaztenean, artu zuten «Subsecretaría de Educación Popular»tik euskaraz ez idazteko agiria. Beraz, zenbaki ontarako gerturik zituzten euskal-idazlanak jaso egin bear izan zituzten eta arrezkeroz ez dakar aldizkingi onek euskerazkorik.

Zertan gera, beraz, francotar «euskaltzaleak»? España'ko zuen adiskideak euskeraren alde edo kontra ari dira? Zuetakoren batek oraindik esango digu francotarrak euskera «monumento nacional» egin dutela. Bai noski! Bañan onenian ez dezu jakingo zergatik egin duten alakorik eta ezpa'dakizu ere oraintxen esango dizut: bertantxe lur emateko. Orduan idazkitxo dotore bat jarriko dute monumento orretan onelakoren bat esanaz: «Este monumento conmemora la existencia de la gloriosa lengua vascongada que fue en su vida el orgullo de la nación española».

Auxe dezu, francotar euskaltzalea (?) zuen nausitxoen ametsa.

Donosti'n, Urrilak 18. 1949.

YON ETXAIDE, BARNE EXILIOAN EUSKALTZALE
• JOAN MARI TORREALDAI •

Gaiak

MARKOS ZAPIAIN
Terroristaren poza

77

Terroristar en poza

*

MARKOS ZAPIAIN

*

frantziar batek ganorazko filosofia bat plazaratzen duela-rik, berehala deitzen diote «terrorista»: halaxe zeritzon DescombeseK Kojèvenari; Sartrek ere anatema bera maizetan jasan behar izan zuen; Deleuze eta Foucault terrorista-tzat salatu zituzten Ferryk eta Renautek; azkenurreneko eskumikatua, Pierre Bourdieu dugu (*Le savant et la politique: essai sur le terrorisme sociologique de Pierre Bourdieu*, Jeannine-Ver-dès-Leroux-ek idatzia, ez naiz orain altxatuko argitaletxea eta begiratzera). Kasuotan, atentzioa ematen du salatzaileen eta salatuen arteko aldeak, obraren erakargarritasunari eta garrantziari dagokionez.

Clément Rossetek, alde batetik, Giza Eskubideak aldarrikatzen dituen pentsamoldeari deritzo terrorista, ikusiko dugu; eta, bestetik, berak sorturiko filosofiari.

Txarrenaren logika

Rosseten beraren filosofia terroristak txarrenaren logika bat nahi du gauzatu, baina ez da pesimista, baizik tragikoa. Pesimista, ikusi ostean mintzo da; terrorista, aldiz, ikustearen ezinaz. Pesimistak natura edo izatea bezalako zerbait badela onartzen du, eta exkaxa dela eransten. Zentzu honetan, txarrena onartzen du pesimistak. Baina zen-

Markos Zapiain Filosofia irakaslea eta *enbolike* euskal saio

tzu honetan, alegia, nolabaiteko zentzu bat, norabide bat, ordena bat, antza denez dagoeneko badauzkagunak, aintzat harturik. Zentzu txarra, norabide kaxkarra, ordena exkaxa, izate gaiztoa; baina zentzua, norabidea, ordena, izatea. Ezin inoiz aldatu ez hobetu, dio pesimistak, beti bezain txar iraungo du betirako. Pesimistak, horrenbestez, halabeharra ukatu egiten du nahitaez.

Terroristarentzat, berriz, emendatzen du Rossetek, ez dago mundurik; pesimistaren txarrak munduaren logika bat adierazten du; terroristarenak, berriz, pentsamendua-
ren logika bat, guztiz ezindua munduaz pentsatzeko.

Pozaren ganorazko gorazarreak, hortaz, ikuspuntu terroristaren eskatzen du; eta terroristak ez du lilurazko jakinduriaren bat xede, ez baikorraren zoriona; guztiz bestelakoa den zerbaiten bila dabil: alegia, eromen kontrolatua eta poza. Rossetek Pascalena jasotzen du: alde batetik, «hain beharrezkoa zaigu ero izatea, non ero ez izatea, bestelako eromen mota bateko ero izatea bailitzateke». Bestetik: «poza, poza, pozezko negarra».

Pozaren besarkada osoa

Rosseten esanetan, pozaren nahitaezko ezaugarrietako bat bere izaera totalitarioa da. Osoa da poza, ala ez da. Edota, zehazkiago (gero ikusiko duguna aurreratzearen), aldi berean erabatekoa eta nolabait ezdeusa. Bozkariotsuak, jakina, zehazki honexegatik edo horrexegatik pozten dela esango dizu. Ordea, baldin itaunka jarraitzen bagatzaizkio, berehala ohartuko gara beste horrek ere pozten duela, eta orobat harako hark, amaigabe. Haren gozamena ez da partikularra, baizik orokorra. Rossetek dioenez, pozak guztia onartzen du: piztu duen objektu zehatzaz haratago doa, oro hunkituz, dagoen guztiaren izaera dontsua pozarren aldarrikaraziz: poza guztiari eta edozeri ematen zaion besarkada itsu baten antzekoa baita, iraganari, orainari eta geroari baldintzarik gabe xuxurlaturiko baia.

Rossetek halako totalitarismo bitxiaren ondorioetako bat nabaritzen du: bozkariotsuaren berezitasuna dugu ez

dela gai, paradoxaz, bere pozaren zio zehatza azaltzeko, ezin duela azaldu zergatik dagoen pozik. Zeren honi buruz aldi berean larregi leukake esateko, eta deus ere ez. Esateko gehiegi: Sarriren ihesa, *Ruavieja* kafezko likorea, pattar eta uxualaz egina, Deleuzeren ahotsa, *Urrezko astoa*, amamaren kroketak, Mexikoko Merida eta Puerto Escondido, *Zoperna jenerala*, *Mr. Tambourine man*, Filosofia eskola zoragarri hura Zorroagan, amandazko bixkotxak, *Zazie metroan...*; horien guztien merezimendua laudatzen amaiturikotan, oraindik guztia luke esateko dagoenaren dohatsutasunaz —ia guztia.

Baina, zehazten du Rossetek, orobat esateko deus ere ez: zeren poza ezin baita ezein egitate zehatzez azaldu: alde batetik, alabantza osoa ezin delako egitate bakar batean bermatu; bestetik, ez dagoelako ezein egitate poza esplika lezakeenik, zeren pozak atzera egiten baitu beti azterketaren eta gogoetaren eragin marruskatzaile eta erretzailearen aurrean. Izan ere, azterketa argi batek munduan dagoen edozer barregarri, eta aintzat hartzeko duinez, agerraraziko du, bere hauskortasunagatik eta bere izaera bukakor eta ezin hutsalagoagatik, denbora eta espazioaren neurriezintasun amaigabe izugarriaren aurrean.

Ordea —dio bozki Rossetek—, poza, bitxikiro, bada, ezerezetik eskegirik, euskarririk batere gabe, bada ere. Arrazoiaren objektiorik sendoena ere pozarren uzten du alde batera bozkalentziak; eragozpen argudioak bost axola zaizkio. Era ulertezinean dirau, harro: inongo labankadarik ezin du azkendu.

Rosseten esanetan, seta horrek poz sakon ooren eta bere kausa baino areago bere aitzakia den objektu zehatzaren arteko errotiko aldea azaltzen du. Poza beti da emendio, bere kausarekiko neurritz kanpokoa den efektu: amaigabe zabaltzen du zio zehatz batetik itxaron zitekeen onura. Emendio horixe berorixe da dontsuak ezin azal —are adieraz— dezakeena. Esateko gehiegiaren eta gutxiegiaren artean galdurik, bizitzaren onarpenak adierazezin dirau, eta onarpena azaltzeko eginahal guztiak nahitaez bilakatzeten dira aldarri, edo marmar ulertezin eta entzunezin.

Esanikoaren aurrean, hiru objekzio nabaritzen ditu Rossetek:

Histuraren zehazgabetasuna

Lehenbizikoa, pozaren zehazgabetasun hori, ezin kausa jakin batean mamitze hori, bat datorrela hitzez hitz bere aurkakoarekin: malenkoniara eta historara bultzatzen duen erromantikoen zehazgabetasunarekin hain zuzen. Ez da aski guztiz aurkakoak diren izpiritu jarrera bi ditugula ihardestearekin, antzekotasun formalaren nabarmenak azalpen bat eskatzen baitu; izan ere, dontsua bere pozaren zioa nahiz alaitzen duenaren izaera zehazteko gai ez den ber, malenkoniatsuak ere ez daki bere historaren zergatikoa, nahiz falta zaionaren izaera, zehazten; ez badu esaten bederen, Baudelairek bezala, malenkonia bere muina dela, eta falta zaiona ez dagoela dauden gauzen artean.

a) Izan ere, objekzio honi honelaxe ihardesten dio Rossetek: munduko gauzen osotasuna munduaz landako gauzen osotasuna bezain azalezina bada ere, funtsezko ezaugarri bat dute bereizgarri: beren existentzia. Lausotasun erromantikoaren eta dohatsuaren arteko desberdintasuna honetan datza: lehenbizikoak porrot egiten du ez dagoena azaldu nahian, eta bigarrenak porrot egiten du dagoena azaldu nahian. Poza beti dabil dagoenarekin atzera eta aurrera; tristura berriz ez dagoenarekin. Honen harira, Rossetek Montherlanten ateraldia gomuta du:

Ez dago emakumeak maitatzeko era bat baino: maitatzea. Beste guztia: adiskidetasuna, estimazioa, sinpatia intelektuala, maitasunik gabe, mamu bat da, eta mamu krudela, zeren mamuak baitira krudelak: errealitateekin beti konpon gintezke.

Bozkariotsua beti konpontzen da errealitateekin, zeinei buruz ezin adieraz baitezake zergatik zaizkion gozamen iturri; erromantikoa, aldiz, goibel dabil beti, irrealtasun krudelekin borrokan: hauen gainean ezin esan dezake zergatik atsekabetzen duten.

Pozaren aitzakia

Rossetek azpimarraturiko *bigarren objektzioa*, edota *be objektzioa*, sen onak pozaz duen usteen datza: poza ez dabil hutsean, badu beti zergatikoren bat. Izan ere, igurikimen zehatz bat asetzearen ondorio da oro har, nahi den horixe berorixe lortzearena: ezin ezergatik poztu.

b) Ordea, ihardesten du Rossetek, halako kasua, bitxia dirudien arren, ez da adibiderik gabea: badaude kausa oroz berex diren bozkalentziak, euforia aldiak, erabat adostezi-nak itxuraz goibelbideak baizik eskaintzen ez dituzten egoerekin —espetxea. Hara Rossetek dakargun adibide dei-garria, Micheleten haurtzaroko oroitzapen hauxe:

Oroitzen naiz egoera hartan, deus gabe, etorkizunak izu-tua, etsaia bertantxe, eta mundu guztia nitaz trufatzen be-ti, egun batean, osteguna zen, goizez, neure txabolan, su barik, guztia elurak zuritua, ogirik izango ote genuen ja-kiteke, itxuraz guztia bukatu zegoela, eta inolako itxa-ropenik gabe, hotzak pitzaturiko eskuaz haritz egurrezko mahaian (orduz geroztik beti neurekin daukat) jo eta boz-kalentzia gazte etorkizunez bete batek hunkitu ninduen.

Angelus Silesiusek arrosak ez duela zergatirik zioen. Poza ere zenbaitetan arrazoi barik ager liteke. Are gehiago, Rosseten esanetan balirudike egoerarik tamalgarrienean pozaren muina hobeki geuregana dezakegula.

Noski, ohiko poza ia beti dago zergatiren bati lotua. Baina, egia bada ere egoera egokiak bozkalentzia errazten duela, eta gozamen kausa batek gozamena sortzen ohi duela, hortik, dio Rossetek, ez da eratortzen nahitaez ho-rrela lorturiko gozamena, eragin duen kausa zehatzak agortzen duenik. Zeren kausa, halakoetan, eraginiko efek-tua baino gutxiago da; zenbait senide liskarretan ere, kri-sia pizten duten etsaitasun arrazoi adierazi agerikoek —he-rentzia batengatik eztatidak adibidez—, agerrarazi bai-zik ez dute egiten lehenagoko gorroto mordoa, eztatida-rik gabe ere bizirik liraukeena, itxuren mozturropean disi-mulaturik. Orduan errime aldarrikatzen bada ere diru ara-zoak medio heldu direla elkar gorrotatzera, egia alderan-

tzizkoa da: diru arazoak direla eta liskartu dira, aurretik elkar gorrotatzen zutelako. Ez du diru arazoak piztu gorrotoa, baizik gorrotoak diru gatazka.

Era berean, dio Rossetek, poza datzan maitasun mukurua, sakonean, pizten omen duen kausa oroz landakoa da: zenbaitetan inongo asebetetze zehatzik gabe ere ageri baita, ezustean. Horregatik hitz egin daiteke hemen dago-kion efektua baino gutxiago den kausa bati buruz: zeren kausak ez baitu sortzen, baizik agerraraztera mugatzen da, «efektu» —oker— deituriko zerbait, kausaren aurretik zegoena. Spinozak dio afektu bakarrak poza eta tristura direla. Beste guztiak aldaketak dira, poza zein tristura halabehararen gorabeheren mendean daudelako gertatzen direnak. Lagun batenganako maitasuna interferentzia soil bat da, pozaren eta bestearen artean. «Maitasuna poza da, kanpoko kausa baten ideiaz lagundua». Era berean, gorrotoa: kanpoko kausa baten ideiak lagunduriko tristura.

Bozkalentzia, horrenbestez, bera pizteko edo eragozteko gorabehera bultzatzaile oroz berex dela nolabait, narbaritzen du Rossetek.

Ezein objektuk, berak bakarrik, ezin egin lezake bozkariotsu inor; edota, hobeki esanik, edozein objektuk egin lezake bozkariotsu edozein pozkor. Baina orduan objektu horrek, paradoxaz, benetan eskain dezakeena baino gehiago eskaintzen du, «objektiboki» duena baino areago.

Rossetek jakinarazten digu frantsesez esaten ohi dela munduko emakumerik ederrenak ere ez dezakeela daukana baino gehiago eman; alegia, alferrik dela errealitatek eskain dezakeena baino gehiago itxarotea. Ordea, pozak egunero gauzatzen du ezinezko balentria hori: kontua ez da errealitateari honek eskain dezakeena baino gehiago eskatzen diola, baizik errealitatek zentzunez itxaron zitekeena baino gehiago erdiesten duela.

Delfoseko auriga

Puntu hau ilustratzearren, Rossetek eskultura greko bat darabil, Delfoseko Aurigaren figura enigmatikoa, Joko

Pitikoen gurdi lasterketan garaile. Bere irribarrea aski konplexua da: badago bertan, ziur aski, irabazteagatiko kontentamendua; baina bada aldi berean, zerbait gorde bezain barea, aipatu kontentamendu hutsa ez bezalako zerbait islatzen duena.

Zuhurtasun hau era askotan interpreta liteke: interpretazio psikologikoa berez dator ia, baina, Rosseten iritziz, ez da oso konbentzigarria: heziera oneko gazte bat dugu, ikusleen zein garaituen aurrean bere garaipena apaltzeko bezain ahalke; ikusleriak, umiltasun honen kariaz, areago maitatuko du; garaituen hisia, aitzitik, areagotu egingo da ziur aski.

Hegelen interpretazioa: grekoen baretasunak ezin izan zuen asetasun biribilik erdietsi, nostalgia sekretu batek erasaten baitzuen: izan ere, gizaki grekoa, bera berez zenaz aski zuenez, gizakiari dagokion patu izpirituala bere gain hartzeko guztiz ezgai izan baitzen.

Rossetek era guztiz desberdinean interpretatzen du Aurigaren irribarrea: bertan pozaren berezko larria dakus, eta, gainera, ohiko zorionerako gertu zegoen gizon baten hunkidura, bat-batean txoil bestelakoa eta askoz ere biziagoa den zerbait sentitzen duelarik. Bere betegintzarrea ez da inperfektua: baina, gainera, perfektutasunaren aurreikuspen orori nagusitzen zaio. Eskultorearen zintzelak Aurigaren begirada atzeman du, honek irabazi izanaren zorionaz pentsatzeari utzi eta guztiz bestelakoa den zerbait sentitzen hasten den unean: bizitzea den poz osoa, bizitzagatiko zoriona, euforia arraroa, munduaren existentziagatiko alaitasuna, norbera gainera munduan izaki.

Sexu poza

Partikularretik orokorrera igarotze hau, kontentamendu soil batetik estasi kosmiko antzeko batera, arras nabarmena da, azpimarratzen du Rossetek, espezie bizidunen gozamen nagusian: sexualitatean. Sexu plazerrean nabaritzen da bereizezin duen poza ez datzala protagonistek —nahiz heroi bakarrak, Onanen dizipuluaren kasuan— bertatik lor-

tzen duten etekinean: sexu pozan badago zerbait gizabana-koaren interesa osotoro gainditzen duena, moralki zein fisikoki. Moralki, protagonistak sarritan galdu egiten du sexua-rekin, eta fisikoki ez du ezer irabazten. Izan ere, sexu poza bere kausari ihes egiten dion efektua baita, bere onuradun ustekoaz landa doan etekina. Hortik dator nolabaiteko desliluratzea poz hori sentitzen duenaren aldetik: ez baitu bertatik mozkinik lortzen. Baina bada halaber poz goren bat: bertan itxaronikoa baino askoz ere gehiago aurkitzearena. Sexu plazerrak beti agerrarazten du alde zabal bat igurikiri-ko eta erdietsiriko plazerraren artean; diogularik sexu plazer-rak lekualdatzen gaituela —banoa, banator—, alde horri buruz ari gara. Itxaroniko gozamenaren orde ez dugu goza-men biziagoa soilik, baizik batik bat bestelakoa; zeren orduan ez baita gorputz zehatz bat ageri gozamen iturri legez, baizik gorputz guztiak, bereizezinki; are existentzia oro har, supituki beti eta nonahi maitagarri legez sentitua. Halatan, orgasmoan mamitzen dena, singularretik orokorrera igarotze legez azaltzen du Rossetek, plazer partikular bat bilatze-tik unibertsal gisa sentituriko bozkalentzia lortzera.

Rossetek sexu gozamenaz dioena, noski, mamitu eta beteriko orgasmoen kasuetara aplika dakioke soilik: izan ere, sexu plazerra, maizetan, poz orokor batera bideratu bari-rik, aitzitik, etsigarri legez sentitzen da, zabaldu orde her-tisiko bagintu bezala, latindar adagioa lekuko, animalia oro aritu ostean goibeldu egiten dela dioena: *post coitum omne animal triste*. Histura hau gerta daiteke txortaldia betetzeak ez dakarrelako berez ondorioz sexualitatea, zentzurik zabal eta alaienean, betetzea. Orgasmoa sexu pozaren nahitaezko baldintza da, baina ez baldintza askia. Alegia, asegabetasun psikiko bat ager liteke, baita ohiko sexu harremanak dauz-katen lagunen artean ere. Askotariko sexu xedeak daude, koitoak-eta arras era exkaxean betetzen dituztenak.

Giza eskubideen fanatismoa

Hirugarren eta azken eragozpena, Rosseten zerrendan, aurrekoak baino kezkarriagoa apika: unibertsalera igaro

nahi izatea bera, berez litzateke susmagarria, proselitismoarekin eta fanatismoarekin pareka bailiteke, zeinetan uste bat ezin baita sentitu gizaki guztiei kolpe batez ezar dakiokeen heinean baizik. Sinesmen zein sentimenduren bat ezin bereganatu ahal izatea, baldin ordu arte sentitu ez duten beste guztiek ere onartzen ez badute, onean zein txarrean: hara fanatismoaren betiko araua. Eta Rossetek «terrorista» deritzo fanatismo hau elikatzen duen pentsaerari.

Baina, ezustean, hasieran esan bezala, giza eskubideak aldarrikatzen dituen pentsaerari deritzo hain zuzen «terrorista» Rossetek, nahiz duela bi mendez geroztik liberal eta progresista legez saltzen den; pentsamolde honen arabera, berdinak gara gizaki guztiok.

Ezer ez da, Rossetentzat, fastikagarriagoa zein penagarriagoa, itxuraz beren onuradunak direnentzat, berdintasun eta anaiatasun adierazpen hau baino: zeren, gizaki hau nire berdina delako pentsamendutik, fanatikoak berehala ondorioztatzen baitu nahitaez pentsatu behar duela neronek pentsatzen dudana, oniritzi nik on deritzodana; eta, erresistitzen bazait, odolak eta suak berehala jarriko dute arrazoibidean; ezin badut, hitza —egunkaria eta irratia, gure kasuan— kenduko diot. Lagun hurkoarengan berdin bat ikustea, beti da gutxiago mesede bat bortxa bat baino.

c) Hala ere, erantzuten dio azken objektzio honi Rossetek, eguneroko totalitarismoaren berezkoa den bizio hori, guztiz arrotza zaio pozaren orokortasunari. Bien arteko desberdintasuna honetan datza: fanatikoak, pozak ez bezala, ez du aski bere onarpen ahalmen mugatuarekin, ezin da bizi bestearen etengabeko onarpenaren bitartez baizik. Totalitarismoak defendituriko sinesmena ez da batere sendoa bere baitan; horrenbestez, fanatikoak guztizko zehazgabetasun horri bere indar guztiekin lotzen zaio, ezin baitu sendotasun serioa aurkitu onarpen zabal baten bitartez baizik: horixe du nolabaiteko sinesgarritasuna lortzeko era bakarra; are, izate itxura soila lortzekoa. Honexegatik hain zuzen ez du totalitarismoak atzera egiten onarpen hori derriortzeko inolako bitartekoren aurrean, hil edo biziko

arazo baitu. Herriaren epaitik totalitarismoak iguriki duena ez da horrenbeste egiaren lekukotza bat, baizik existentzia lekukotza bat. Fanatismoaren nolakotasuna, dio Rossetek, ez du soilik «jende orok sinesten duenez, egia da» bezalako esamolde batek azaltzen; baizik, sakonkiago, «jende orok sinesten duenez, sinesten dudan hori *zerbait* da» esamoldeak. Laburbilduz, totalitarismoa lotzen zaion dotrina, jakintza oso batek bakarrik bete dezakeen espazio huts antzeko zerbait da (era perfektu biribilean egundo gauzatu ezina). Aitzitik, poza aski da bere baitan, eta ez du kanpoko ekarpenik behar.

Atzemundutiarrak

Azken ohar bat auzirik funtsezkoenari heldu baino lehen: mintzagai dugun poza inolaz ere ez da bereizten bizipoz hutsetik, existitzeko gozamen soiletik. Tradizio filosofiko luze batek, Platonengandik Heidegger arte, uste du, aitzitik, ez dagoela benetan gizakiarentzat eskuragarria den pozik, bizipoz soil hori, eta existitzen den gauzaki oro, «gaituz» baizik: ez omen dago munduan objekturik, «objektiboki» desiragarritzat har daitekeenik. Rosseten esanetan, atzemundutiarren tradizio filosofiko luze horrek arrazoibide haxe darabil: poza ez da lilura hutsa; baina pozaren iturri gauzazkoaren —honaindikoaren— ziztrina aintzat hartzeak berehala ezeztatuko luke poza; beraz, esperientzia mistiko edo metafisiko bat beharko du izan. Platonek, esate baterako, hilzorian dagoen beltzargaren oihua bozkalentzia eta askatasun kantutzat hartzen du. Oro har, atzemundutiarren poz hori honainditiko ihesaldi baten gisara ageri da, haraindi iraunkor baten altzoan babesa bilatzen duena; existentzia iheskorragatiko ihesa, izaki eternal baten abarora. Platonentzat, bizitzan benetan lor daitezkeen poz iheskorak ukatzearen ordainetan erdiets liteke benetako poza; era berean, gorputzak maitatzea, maitasun idealaren ordeko kaxkar bat baino ez da; eta gorputz maitasunak ahalbidetzen duen giza endaren iraunaraztea, merkealdietako hilezkortasuna baino ez, izatearen betierekotasunaren kopia txar bat.

Ordea, Rossetek dioenez, bizipozak ez du inoiz izate hilezkor eta aldagaitz baten iraunkortasun eta betierekotasuna bilatzen. Alderantziz: ez dabil gogara existentzia iheskor, aldakor, bukakor batean baino, halakoxea den heinean maitatua gainera. Igaro eta aldatu egiten den denborarena da existentziaren dasta, finkoa ez denarena; bestalde, bizitzaren iraunkortasun hoberen eta ziurrena hiltzen joate horretan datza hain zuzen. Bizitzaz atsegin hartzeak, nahitaez eskatzen du hilkorra izateaz alaitzea, egonkortasun eta iraunkortasun eza deitoratu gabe. Udazkenak, Rosseten esanetan, ez gaitu liluratzen udazkena delako, baizik uda aldatzen duelako, neguak alda dezan baino lehen; bere izate berezia aldaketa horretan datza hain zuzen. Ordea, ia ezin da ikusi zertan letzakeen «bere baitako» udazkenaren lilura, Platonen dizipuluren batek irudika lezakeen eran. Bere baitako udazken bat ez litzateke egiatan batere udazken eitekoa. Existenziaren lilura ez baita neurtzen betierekotasunean esku hartze problematiko baten arabera, baizik, alderantziz, ontologoek eta metafisikoek izateari atxiki dizkioten ezaugarriekiko arrotasunaren arabera.

Rossetek oroitarazten du Ulisesez Odisean sarritan jartzan dituela aurrez aurre existentziaren kemena, nahiz iheskorrena eta miseriazkoena izan, eta hilezkortasunaren zurbila eta funsgabea, nahiz aintzagarriena izan; Kalipsok epopeiaren hasieratik beretik eskaintzen dio hilezkortasuna, baina etengabe arbuiautuko du Ulisesez; era berean, Akilesen hil osteko hilezkortasuna adeitasunak bultzaturik baino ez du laudatuko: Akiles halabeharrez aurkitzen du, hilkoei egin bisita batean, eta hilezkortasunaren lehenbiziko laudorioa entzun ostean, eten egiten du Akilesek Ulises:

Ez ezak heriotza apaindu, ene Ulises prestua: nahiago nik lurraren gainean izan, baserritar txiro baten zerbitzura bada ere, idi-zaindari, hiliko hauen guztien, iraungiriko herri honen, errege izan baino.

Honelaxe laburbiltzen du aurrekoa Rossetek: bizitzearen egitate hutsak berez ezeztatu eta ukatu egiten ditu izatea eta bere zenbait atributu ontologiko, adibidez hilezkortasuna eta betierekotasuna.

Gomuten puntalakurlotasuna

Rosseten esanetan, bizitza bera bere baitan gozamen iturri bat izatea, nahiz zenbaitetan beren onuradunek bizkarra ematen dioten, horren lekukotza egitate arrunt eta eguneroko batek ematen du, hain zabaldua ezen ereduzkotzat har baitaiteke: gizaki gehienok geure oroitzapenak gogoratzean sentitzen dugun ardura bizia alegia: halako trantzean ageri dugun zehaztasunekiko arreta oso nabaria izaten ohi da, are oroitzapen horiek deus bereziki interesgarri edo pozgarri aurkezten ez dutenean: aski baita gertatu izanaz, existentzian agertu izanaz, bilaka daitezzen, bertan esku hartu zutenek geroago gogoratzen dituztelarik, eztabaidagai amaigabe; eztabaidon beroa txit bitxia begitantzen ohi zaio arrotzari, eztabaidagaia ia beti arras ezdeusa izaten ohi baita. Baina, gertatu denez, ezin ezer osotoro zehaztu gabe utzi. Hori bai, gertatzen ari zen bitartean, edo jakin genuen unean, bost axola izan zitzaizgun; baina orain, oroitzean, jasanezina zaigu entzutea egun hartan dilistak jan genituela, eta ez guk primeran gogoratzen ditugun txitxirio bikain haiek; edo Igorretako baserrira martxoaren 13an hurbildu ginela, eta ez apirilarenean; nahiz Erdi Aroko kontzilio hartan dilista batean 999 aingeru sartzen direla erabaki zela, eta ez ezin konta ahala; edo artista haren seme-alabek Joannes eta Irati izena dutela, eta ez Beñat eta Garazi; zein liburu ospetsu hark *Oraingo gazte eroak* duela izenburu, eta ez *Oraingo gazta beroak*; eta abar. Nondik dator halako ardura bizia orainaldi zenean oro har axolagabeziaz, are desatsegin lanbrotsu batez, sentitua zenarekiko? Rosseten iritzirako, gomutatzearen izaera puntalakurloak, honen, horren zein haren —existentzia osoaren— izaera sakratuaren onespena adierazten du. Halatan, oroimenaren jarduna existentziaren aldeko lekukoa dugu, gertatu eta *gero* ageri dena soilik, hori bai; iraganiko errealitatea osotoro onartu eta besarkatu nahi izatetik dator zehaztasunengatik mania; agertze, gertatze eta ezagutze hutsaren kariaz existitzen den orok hartzen duen garrantzia, oroitzeko unean onesten dugu.

Pozaren paradoxa

Heldu gara Rossetek pozaren muineko paradoxatzat duenera. Honela adieraz liteke: poza baldintzagabeko gozamena da, existentziari dagokiona; haatik, ez dago ezer existentzia baino gozamen gutxiagokorik, baldin hoztasun eta izpiritu argitasun osoz azter badadi. Garai orotan, eskarmentuak pentsamendua existentziaren aurka mintzatzera behartu du, defendaezin eta maitaezintzat hartzera. Eskarmentu hau funtsean denbora zein espazio gabezia erabakitzen da: bizitzara datorren inork ez du inolako aukerarik ez irauteko ez espazio amaigabea leku duin bat betetzeko. Ororen buru maite duguna leku-denborei dago kienez azken batean zeinen ziztrina den aintzat hartzea, filosofiaren alderik mingarriena da Rosseten iritzirako, gogeta guztiak usteltzen diren lohizuloa, filosofiaren salbamena ahalegin guztiak mendez mendez nahitaez irensten dituen putzu beltza, bizitza arrazoiaren bitartez berrerostearren, eta existentziaren ezdeusaren artean zentzuzko adostasun bat bilatzeko eginahal oro itotzen den ur uherra. (Montaignerentzat pentsamendurik arriskutsuena zen, gaitz guztiz erremediaezina, heriotza zigor baten pareko: «eritasunik ankerrena, geure izatea mesprezatzea da». Filosofia osoa, Montaigne, Nietzsche eta Gil Bera bezalako zenbait kasu bakarren salbuespenaz landa, existentziaren eta bere hauskortasunaren aurka nagusitasunez abiarazi eta garbi irabaziriko prozesutzat jotzen du Rossetek. Parmenidesengandik hasi eta Heidegger arte, gogorra izan da ageri zaigunaren aurka jaurtikiriko sutunpakada).

Alta bada: Rossetek dioenez, adostezinak dira poza eta bere zuribide arrazionala: gozamena pentsaezina da: bizi eta senti daiteke, baina ez adierazi. Ordea, poza pentsaezina izatetik ez da ondorioztatzen lilura hutsa izan dadin. Alegia, poza aldi berean ezin pentsatuzkoa eta existentea da.

Alternatiba bat aurkezten digu hemen Rossetek: edo poza existentziaren tragikotasuna ezeztearen amets iheskorrean datza —kasu horretan poza ez litzateke parado-

xazkoa, baina bai lilurazkoa. Edota nahitaez tragikotzat harturiko existentziaren baieztapenean datza: kasu horretan poza paradoxazkoa litzateke, baina ez lilurazkoa.

Rossetek bigarren alternatiba du onesten: ziur da poza tragikoarekiko adostasun paradoxazko batean datzala. Pozaren pribilegioa baita, hain zuzen, aldi berean erabat jakitun eta guztiz ezaxola izatea existentzia osatzen duten zoritxarreko. Zoritxarraren aurreko ezaxola horrek ez du adierazten kontuan hartu nahi ez duenik, baizik, aitzitik, guztiz erne dagoela bere aurrean. Ez dago egiazko pozik ez bada aldi berean oztopatua, ez badu bere burua gezurtatzen: paradoxazkoa baita poza, ala ez da poza.

Pozaren eroa, krudela, babesa

Pozaren izaera paradoxazko honetatik hiru ondorio funtsezko ateratzen ditu Rossetek:

Lehenbizikoa: poza funtsean ilogikoa eta irrazionala da. Seriosa eta koherentea izateko, beti faltako zaio argudio konbentzigarriren bat, edota soilik ezagugarria eta adierazgarria. Honexegatik hitz egiten da «poz eroaz», nahiz esaten norbait «pozez ero» dagoela. Ez dago pozik ez bada eroa, lagun bozkariotsu oro nahitaez da bere eran zentzugabea.

Bigarren: Rossetek nabarmentzen du poza nahitaez dela krudela, ez baitzaio batere ardura ez paturik ilunena, ez gertaerarik lazgarriena, ezta gogoetarik tragikoena ere. Poza ez da zorion pertsonala, ez da sentimendu psikologiko bat. Ezaxolatia da sentimendu ororekiko, sorgortasun orokor antzeko bat nagusitzen baitzaio, anestesia bihotzean. Ordea, ezaxola hau ez da inondik inora inozoa; aitzitik, guztia esperimentatu ostean baizik ezin da agertu. Pozaren eta krudeltasunaren arteko batasunak, gozamen sakon ororen berezko izaera gupidagabeak, edozein lagun nahiz gauzarenganako errazkeria sasiatseginaren arbuioa eskatzen du.

Hirugarren eta azkena: poza nahitaezko baldintza da, ez apika bizitzarena oro har, baina bai bederen arretaz gi-

daturiko bizimoduarena. Izan ere, dio Rossetek, pozezko eromenak baizik ez baitezake, paradoxaz orobat, beste eromen guztiak eragoztea ahalbidetu, neurosiaren etengabe-ko gezurretik babestu. Ezin bizitzen jakin, poza aintzat hartzeke. Baina jakinduria hori da ahaleginik gogorrena eskatzen duena: ez baitago deus bizitza hau ongi bizitzen jakitea bezain zail.

Pozaren babesa, azpimarratzen du Rossetek, lagungarri izugarri, misteriotsu, ezagutezin bat da, are bere ondorio onurazkoak sentitzen dituenarentzat. Zeren sentitu ostean, ez baitaki pozaz aurretik baino gehiago, ez du existentziaren aldeko argudio berririk, eta erabat da ezgai esateko zergatik edota zertarako bizi den; ordea, aurrerantzean bizitza guztiz maitagarria irudituko zaio betirako.

N neurosia eta itxaropena

Errealitatera egokitzeko beste era bat ere nabarmen-tzen du Rossetek, zabalduena: neurotikoa. Bizitzaren osagai malurazkoak nahitaezkoak direla ezeztatzean datza; aitzitik, behin-behinekotzat ditu neurotikoak, eta piskanaka ezabatu ahal balira bezala dihardu. Deus ez da maizago ageri, deus ez da modernoagoa, errealitatera egokitzen saiatzeko era hau baino. Bihotzeko —aluko— aldizkari batean, bertako betiko batek dio: «anima zaitetz bizimoduz aldatzera. Aski da adore, adiskidetasun eta konfiantza apur batekin». Pentsamolde hau sarritan aurki daiteke filosofo ezagunen obretan. Rossetek, ordea, sorburu duen sentsibiltate izpirituala ez dela eternala azpimarratzen du, ezta giza naturari berez dagokiona. Pentsaera bereziki modernoaren berezitasuna da, eta dagokion neurosi arrunt zabalduarena. Ez dago haren aztarnarik XVIII. mendea baino lehen: zeren erreala saihestea, Ilustrazioaz geroztik hobekuntza eta aurrerabide ideien bitartez gauzatzen dena funtsean, lehenago bestelako sineskeria moldeen laguntzaz betetzen baitzen.

Itxaropena, Rosseten iritziz, neurotikoa da. Hesiodok, *Lanak eta egunak*-en, itxaropena gaitz txarrentzat hartzen

du. Itxaropenaren antza duen oro, bizio bat da, izan dadin gabezia bat, aldixartze bat, ahultasun bat: bizitzak ezin duela gehiago adierazten du, ataka erasotu eta estuan dela. Itxaropentsuarengan bizitzeko atsegina falta da, eta ordezeko indarren baten laguntza behar du; itxaropentsuak ez du bizi duen bizitza gogoko, baizik bestelako bizitza bat, hobetua, inork inoiz biziko ez duena. Itxaropentsuak ez du jadanik baliabiderik, hutsik dago, agorturik, mangata; benetako iturri bizi indarra duten osasun eta kemena dieta berezietan, botiketean eta drogetan bilatzen dituen bezala. Itxaropenaren beharretik askatzen gaituelako dugu poza indarrak handiena: bere aurrean itxaropen oro barregarri ageri da, ordezeko kaxkar.

Pozak, bizitzaren onarpen baldintzagabeak, berez dakar aldi berean giza gehiegikeria eta krudelkeria guztiak ere onartu behar izatea; beti aipatzen dute hori pozaren aurkako argudio gisa bizitzeko indarrak ez dutenek, era nahasian itxaroten dutenek baldin gizakiek eraginiko izugarrikeria eta nazkagarrikeriak atzera egingo balute —eta horretan ahalegintzea guztiz duzu zuzen eta laudagarri, noski—, aldi berean existentziaren berezko zoritxarra ere ezeztatzea lortuko litzatekeela —eta hori itxarotea guztiz duzu eri eta neurotiko. Erdietsezina den bestelako bizitza batean hobeki izango direlakoan oro etengabe aldatzeaz arduratzaren direnak, buru nahasketaren funtza den bizitzeko ezgaitasuna adierazten dute. Zentzu honetan, Rosseten ustez ideologia progresistak proiektu zozopoto samarrak dira funtsean, iradokitzen duten heinean giza arazoetan benetan konpongarri eta hobegarri denarekin batera, alegia, gaitz akzidentalaren apaltze edo ezabatzearen bitartez, mui-neko gaitzak ere konpon litezkeela, aski balitz bezala zientziaren aurkikuntzaren bat zein gizarte antolakuntza txukunagoren bat gizakien berezko izaera ezdeus eta iheskorra erauzteko; kale argiteria hobetuz minbizia eta heriotza garaitu ahalko bagenu bezala. Muina lausotze honek —muina ezin baita ukitu—, azala nabariarazteko —azala ukigarria baita—, ordainezko asebetetze haluzinatu bat ahalbidetzen du, inondik ere. Baina aberrazio sakon baten adierazpen ere bada, nahasmendu patologiko batena, arrunt

zabaldua bada ere. Eromen molde bat deritzo Rossetek, aldi berean erremediaezina baina ez benetan larria, nahiz batzuetan ingurugiroa serioski kutsa dezakeen, zenbait ideologia kolektibo honezkero xeblebre ezker abertzaleko tribu batzuetan ondino babesten den sua lekuko.

Terroristak Espainian eta geurean

Espainia aldean, «terrorista», «frantziskotar» eta «faxista» sinonimo legez darabiltzate; demagun pentsalari batek Espainiako Barne Ministerioaren mendeko hedabideekin (denak) bat ez datorren zenbait iritzi argitaratzen duela liburu batean: kazetari espainolak, orduan, salatu egingo du: «oso gaizki, hori ez da egiten, hara terrorista frantziskotar hori, faxistei arnasa ematen»; aurreko gogoeta egin duenaren dizipuluak, hauxe emendatuko du: «oso gaizki, hori ez da egiten, horra hor faxista frantziskotar hori, berriz ere terroristei arnasa ematen»; orduan hirugarren batek, *El País*-en bezala EHUn ere goiti egin nahi baitu, bere zuhaitz genealogikoa erreko du, amonaren izeba bat frantziskotarra izan baitzen zeharka —karmeldar oinutza, zehazki—, eta lehengusu bat Villasanterekin tratuan ibilia. Ondoren komuneko zulotik botako du bere burua, behinola Anaia Otsoa Legenduna besarkatu baitzuen.

Geurean, berriz, azkenaldian argitaratu den pentsamendu libururik bare, eszeptiko eta umoretsuena —erbestatuena ohi da umorerik sakonena—, *Hitzen ondoeza*, terrorista espantagarri batek idatzi du, bere egoeraren latza goiti-beheiti bozkalentzia tragikorako beti prest ematen duena. Ondoezak joarazi duen hogeita seigarren hitzak, *Alaitasunak*, honelaxe dio (Apeza: Torquemadaren oinordeko kazetaria; Groucho: Sarri):

Apez bat Groucho Marx saldatzen:

— Eskerrak eman nahi dizkizut munduari eman diozun alaitasunagatik.

Eta Grouchok:

— Nik ere eskerrak eman nahi dizkizut zuri, munduari kendu diozun alaitasunagatik. ♣

Bibliografia

- ROSSET, Clément. *La force majeure*. Minuit. Paris, 1983.
ROSSET, Clément. *Logique du pire*. PUF. Paris, 1971.
DESCOMBES, Vincent. *Le même et l'autre*. Minuit. Paris, 1979.
RENAUT, Alain; FERRY, Luc. *La pensée 68*. Gallimard. Paris, 1985.
SARRIONANDIA, Joseba. *Hitzen ondoeza*. Txalaparta. Tafalla, 1997.

Egunen
gurpilean

kultura • 97

Barcelo eta Camembert • Levi eta Semprun

ALBERTO BARANDIARAN

literatura • 103

Negurako hazkurria • Poeta bizien kluba
• Zaharraren mapak, gaztearen haizeak • Bidaien
kontaketak, kontaketen bidaia • Zakuan geratzen direnak

XABIER MENDIGUREN ELIZEGI

ikuskizunak • 109

Bai Euskarari-Ez Ikuskizunari • Apoaren eremu txikian
• Albokaren begikatea • Albokaren folk berria
• Kubako uzta • Umore saila

IMANOL AGIRRE

soziolinguistika • 116

Zer da Jurilinguistika? • Nor da Eurokartaren aurka?
• Nor da Eurokartaren alde? • Eurokarta ez dela aski?

ERRAMUN BAXOK

telepolis • 121

Gara • Egunkaria • Informatikari euskaldunak
• Apatia • Liburuak

LUIS FERNANDEZ

Barcelo eta Camembert

Ikusi ditut Miquel Barcelo artista mallorquiarrak Palermonean iaz prestatu zuen erakusketaren argazki batzuk. Marra lodiko zaldi apokaliptikoak, enbor tximistak erdibiturikoak eta oihuka ari diren buruhezurak estaltzen dituzte Vucciria auzoko eliza zaharraren horma eta zutabe koskatu eta arrailduak.

Istorio kontatu beharrekoa du elizak. XVII. mendekoa da, Kataluniak Sizilian agintea zueneko, eta izena ere hala du: Kataluniarren Santa Eulalia. 1951n zaharberritu zuten, baina Italian —batez ere Italiako hegoaldean— plater guztien osagarri diren arrazoiengatik, putetxe, zalditegi eta judo eskola izan da geroztik tenplua. Cosa Nostraren aurkako azken urteotako erreakzioaren barnean, hiriburu-ko auzoetako taldeak antolatzen hasi ziren egitarau kulturak prestatu eta lokalak atontzeko eta, udalaren laguntzaz eta baimenez, Santa Eulalia aukeratu zuten erakusketak baterako. Eta Barcelori eman enkargua. Iritsi zenean ez zegoen kristo triste eta ahaztu bat baizik. Hori ere lapurtu zuten handik gutxira.

Argazkiak ikusi ditudanean —pintorea sabai garaietako eraikin huts eta hotzean galdurik, kolore biziko pintura poteez inguratuta, bakardade harrigarrian— akordua egin dut hiri hartan pasatako egunekin. Ikusitako elizekin.

Turistendako desastre hutsa da Palermo. Ematen du gerra batetik atera berriak direla, urteetan kezka prosaiko batera ez dutela izan. Atariaurre ederreko etxeak, jauregien manerakoak, arratoiez populatutako orube sastrakez beteak dira, parte zaharreko kaleak higuingarriak iruditzen zaizkio askori, eta merkatua egiten den auzoetan txakurrak borrokatzen dira lapurtutako okel puska miserable batengatik. Denak, baita Italian horren ugari diren artelanek ere, badu dekadentzia sekulakoaren marka.

Horrek egiten du, hain zuzen ere, erakargarri. Kontrastea miresgarria da. Beste toki askotan edertuta egongo liratekeen etxe, eliza, jauregiek bere horretan diraute Sizilian, urteen marka agerian. Ez dago belztasunari beldurra. Ez dago diru publikoak finantzatzeko itxurakeria. Hemen, artelanak ez dira ozenkiago mintzaten. Artea Sizilia da. Hots, dena.

Horregatik uste dut Barcelok onartu zuela mandatua. Uztailetik irailera bitarte bertan landu zituen Mallorcatik zekartzan marrazki eta eskulturak, Migel Anjel moderno baten gisara, eta Julio II.aren presioak Capresekoaren pazientzia agortu bazuen ere, Palermorenak ez zuen Felanitxekoa etsiarazi. Egun batean, lurrikararen ondorioz hormak txuka hasi ziren kixua eta pinturarekin, eta beste batean azken asteetan pintaturiko koadroak eliza osoa betetzen zuen piztina batean ikusi zituen artistak, nabigatzen, itajureek zulatu baitzuten sabaia. Beste goiz batez iritsi eta berehala usaindu zuen lapurren bisita. Soilik materiala eraman zioten. Gero Espainiako Erregeak joan zitzaizkion... munduko kalamidade guztietatik bizirik atera eta gero Barcelok agindutako egunean inauguratu zuen erakusketa.

Tema? Harrokeria? Profesionaltasuna? Dena delakoa, artista plastikoek duten grinaren adibidea. Eta hori bada zeozer, meritoen zakuan jarri beharrekoa. Batez ere oraingoan bezala arte garaikidea gutxiesteko ahotsak nagusitzen diren garaietan.

Jon Alonsoren *Camembert helburu* liburuak hor du oinarri. Nafarrak elkarrizketa batean zioen, gutxi gorabehera, ez dagoela gaur egungo arte garaikidean adar jotze hutsaren eta benetako artearen artean antzematerik. Hamai-ka erakusketari buruz idatzi behar izan duen honek sinatuko luke esaldia. Honakoaren konstruktibismoaz eta hakoaren metaplastizismoaz azalpen ulergaitz gehiegi entzun ondoren, ohartu naiz artista ezagutzea dela benetakotasuna begiztatzeko formula bakarra. Hori oso gutxitan gertatzen denez, sormenaren nondik norakoaren berri izatea lagugarri da inondik ere.

Gertatu zitzaidan duela ez asko, Iturenen. Lagunak nituen han, pintoreak biak, eta bisita batean ohi baino

gehiago luzatu ginen arteaz eta sormenaz, plastikaz, benetakotasunaz eta itxurakeriaz. Egin zidaten azalpen oso konpletoa bere lan egiteko moduarekin. Esan nahi dut azaldu zidatela nola pintatzen zuten, zergatik eta zeren bila. Hitz egin genuen sentsazioez, aurreiritziez, ametsez eta helburuez. Joandakoaz eta etorriko zenarenaz. Liluratuturik atera nintzen. Esan dezaket ez dudala inor ezagutzen beraiek bezala biziko duenik artea eta sormena. Eta ezagutzen ditut sortzaile batzuk, gehienetan azalpen bortsatuak eman behar izaten dituztenak honako koadroaz edo halako liburuaz. Eskatu gabe azaltzen dizutenak zergatik erabili duten kolore hori hor eta zer dela-eta idatzi duten liburua estilo indirektoan. Eta idazleek badute joera, ez dakit zergatik, gaur egun egiten den arte plastikoa gutxiestekoa. Jon Alonsok kontrakoa uste arren.

Niri gustatzen zait. Koadro batzuekin liburu askorekin baino dezente gehiago gozatu dut. Esan dezaket arazorik gabe aipatuko nituzkeela dozena bat margo zirrara betirako utzi didatenak. Liburuak... oraintxe ez dut bat bera ere gogoratzen.

Levi eta Semprun

Juan Garziak dotore euskaratutako Primo Leviren *Sistema Periodikoa* liburua irakurtzen ari nintzela, gero eta jakin-gura handiagoa pizten zitzaidan barrenean ikusteko berak bizitako Auschwitzeko esperientziaren inguruko pasarterik sartzen ote zuen. 186 orri irakurri behar izan nituen *Zerio* deritzana topatu arte. Han, idazle italiarrak kontatzen du Lagerren —kontzentrazio eremuan alegia—, jatea, jatea lortzea, estimulu behin eta behinena zela, «zeinaren atzetik baitzetozen zerrendan, alde handiz, bizirau-penaren inguruko gainerako arazo guztiak, eta are atzera-go etxearen oroitzapenak eta heriotzaren beldurra bera». Jateko —esan nahi baita egunero ematen zieten ogi apurra eta arbi-zoparen katilua baino zer edo zer gehiago jateko— lapurreta beste irtenbiderik ez zegoen. Ausardiaz eta zuhurtziaz eskuratu zitezkeen produktu exotikoen tru-

ke —jaboi puska, listaria, mistoak, gurina!— erraza zen ogi gehiago edo litro bat salda lortzea.

Levik garai hartan Auschwitzeko laborategian lan egiten zuen —kimikaria izaki— eta etiketarik gabeko hiru zilindrotxo lapurtu zituen egun batez. Ferro-zerioa zen, pizgailuen harritxo arruntak egiteko erabiltzen den aleazioa. Sua pizteko urrezko material honen truke lortutako ogiari esker, dio berak, errusiarrak iritsi arte bizirik iraun ahal izan zuen.

Ezin izan nuen liburuarekin jarraitu. Berehala ekin nion duela bi urte irakuritako *Hau gizon bat bada* kontakizuna errepasatzeari. Ez dut lanik irakurri honek baino hobeto definitzen duenik gizakiaren barne gaiztotasuna, bere perbertsioa eta gorroto guztia. Juan Garziak berak dio Levirena mende honetako lekukotasunik «larrien eta mamitsuenetakoa» dela, baina kontua da —Leviren zorigaitzerako—, berea beti hartu izan dela literaturgintza biografikoaren ereditako. Eta badu bere esanahia sailkapenak, idazleak berak onartu baitzuen *Hau gizon bat bada* lanean Auschwitzetik igaro izan ez balitz ez lukeela inoiz idatziko.

Liburuan mahairatzen du idazleak izuaren esperientziaren gainean hainbat hausnarketa. Hain zuzen pentsatzea eta gauzei kontu egitea biziraupen-faktorea izan zela esan zuen behin baino gehiagotan Levik. Philip Roth idazlearekin izaniko elkarrizketa batean azaltzen zuen sentimendu hori. «Ulertzeko desira bortitz batek bizi nindian, atergabe erasotzen zidaan batzuek zinismo-seinale garbitzat jo duten jakinmin batek: giro munstrokara bainaberri -munstroki berri- batera aldaturik gertatuko litzatekeen naturalista baten pareko jakinmin batek, hain zuzen». Levi saiatu zen beti ulertzen, azken arrazoia bilatzen, eta horri esker —eta beste faktoreei esker, jakina— izan zuen beti giza-kontzientzia. Horri esker ez zen erabat gizagaldu, mantendu zuen bizitzarekiko ilusioa eta horri esker atera zen bizirik.

Horrek ez du esan nahi, noski, halako duintasun goren mailakorik gorde zuenik kontzentrazio eremuan egon zen urte luzean. Esan nahi dut gizakiak jasan dezakeen

guztia jasan zutela bertako judutarrek —erlijio horretakoa zen Levi— eta bere pasarte batean dioen bezala, beharrak eta minak giza ohitura eta instinto gehienak isiltasunera makurtu zituztela. Ez zegoela denborarik, ez gogorik ez indarririk duintasunaz hitz egiteko. Pasarte bat oso esanguratsua da. Auschwitzen gertatu zen —ezagutzen dela— matxinada bakarrean, judutar talde batek lehertarazi zuen hildakoen gorputzak errausteko erabiltzen zen la-bea. Hurrengo egunean denen aurrean urkatu behar zuten matxinatuetakoa bat. Exekuzioaren aurretik, kontzentrazio eremuko arduradunak diskurtso luze eta ulertezina egin zuen, eta bukatzean agindu lehorra eman zuen. Segundo bat lehenago, oihu batek gogo guztiak kolpatu zituen: «Kamaraden, ich bin der letzte!» (Adiskideak, ni naiz azkena!). Deia entzun zutenean artean ez zen erreakziorik izan, Levik idatzi zuenez. Ez ahotsik, ez marmarrik, ez keinurik. Gorpuaren aurretik igaro ondoren, barrakoietara erretiratu ziren denak eta han, isiltasunean eta burumakur, beti bezala, gosea amatatzeari ekin zioten gogotsu. «Gizakia desegitea gaitza da, ia sortzea adina: ez da erraza izan, ez da laburra gertatu, baina zuek, alemaniar horiek, zuek lortu duzue azkenean».

Jorge Semprun idazle espainiar-frantziarraren bizipena Levirenaren antzekoa izan zen. Buchenwaldeko eremuan bizi izandakoa, 1995ean *La escritura o la vida* liburua idatzi zuen PCEko kide ohiak. Bere esanetan, kontzentrazio eremutik atera eta berehala egin zuen saioa bizitakoa kontatzeko, baina amore eman behar izan zuen. «Ez zen ezinezkoa idaztea, baina idazketatik bizirik ateratzea». Liburu honetan italiarraren antzeko hausnarketak egiten ditu Semprunek, eta gogoratzen du kontzentrazio eremuan beti sentitu zuen bizitzeko grina, gertatzen ari zena ulertzeko jakinmina.

Ez dakit Semprun itxurati samarra den edo ez, lagun batek sutsu ohararazi didan bezala. Egia da Levi baldintza gogorrenetan bizi izan zela, Buchenwald ez baitzen inola ere Auschwitz izan. Egia da Turingo judutarraren kontakizunetan umiltasun erabatekoa transmititzen dela, bere lekukotasun hutsaren bidez pintatu nahi izan balu

bezala giza tragedia hori, eta Madrileko intelektualaren kasuan lerro guztiei dariela jakinduriaren soberbia, garbi utziz bera, etikoki eta moralki, beti egon zela hiltzaileen gainean.

Akaso horrela izango da. Garrantzitsuena da ordea biek kezka bera izan zutela azkenean libre gelditu zirenean: jendeak sinetsiko ote zien. Eta biek aukeratu zutela literatura hori kontatzeko. Biei esker, egun zer edo zer gehiago dakigu gizakiaz. ¶

N egura ko hazkurria

Udaberria atean egongo da zuk hau irakurtzerako, eta San Jose loreekin batera hasiko ziren liburu berriak ere ernamuintzen, hostoak eta orriak ugaltzen. Ni, berriz, San Sebastian egunean hasi naiz oharrok idazten, urtarrilaren 20an. Hartzak hibernaziorako bezala, liburu-mordo bat dut bilduta nire kobazuloan, inurri langile baten moduan bizkarra oker-oker eginda Durangotik ekarriak. Zaharrak berri izan daiteke zuentzat baina, komentatuko dizuet nire neguko irakurraldiotan zein izan ditudan mokadurik goxoenak.

Poeta bizien kluba

Aspaldiko partez, poesia izan dut pozbiderik handiena. Urtean zehar oso gutxi argitaratu da, eta bazirudien poesia idatzia desagertze bidean zihoala, errezitaldien eta bestelako ikus-entzunaldien mesedetan. Baina ez. Sei poema liburu ekarri nituen Durangotik, eta seiek eman didate zer pentsatua.

Joan Mari Irigoienek *Hautsa eta maitemina* kaleratu du, heriotza, denbora, amodioa eta halako gai esentzialesi buruzko poema labur, gogoeta kontzentratu, ia tximistaren gisakoak; badira hitz neurtuzkoak ere, perfekzio formal harrigarriekin.

Iñigo Aranbarrik *Harrien lauhazka* eskaini digu, aurreko poema-bildumatik bederatzi urte iragan ostean; ahalmen txundigarriak dituen poeta da Aranbarri: erritmo sendoa, adierazbide bortitza, lexiko zabal bezain zehatza, erreferentzien ugaritasuna, irudi berrietarako gaitasuna... Irakurleari lana eskatu ez ezik exijitu ere egiten dio, azaleko kriptikotasuna urratu eta sujerentzia esanguratsu eta paradoxen eremura jauzi egiteko.

Jose Luis Padron idazle berria da eta ez da. Esan nahi baita, sari asko irabazi eta argitalpen instituzional mordoxka izan dituela gaur arte, baina orain ezagutu duela lehenengo edizio komertzial normala, *Txori erratuen bilera* liburuarekin. Sintzeritatea aitortuko nioke bertute nagusitzat, tonu oro har samur eta batzuetan zorrotz batean gauzak esan nahia, poema on batzuen ondoan topiko samarrak ere dexente diren arren.

Xabier Izaga gasteiztarra dugu, zalantzarik gabe, egile guztiz berria, gazte-gaztea ez bada ere: 38 urte ditu, horietako asko (17 pasa) espetxean emanak. *Bart irakurtzeko gaur izkiriatura* poema-bilduma ere Herrera eta Puerto bezalako borroka-leku mitikoetan idatzia da gehienbat (ea behingoz iragan mitikora igarotzen diren, hainbat lagun-en oinazetoki izateari utzita). Ez dakit «esperientziaren poesia» izeneko kategorian sartzen ahal den, baina egilearen esperientziak badu, izan, errainu zuzena bere poesian. Alabaina, salaketazkoa ez baina ironikoa da kartzela aipatzen duenean erabilitako mintzamoldea; aipagarriak dira maitasunezko poemak ere, doinu samur, hunkigarri batean eginak.

Zaharraren mapak, gaztearen haizeak

Sei poema-liburu zirela esan dut, eta lau aipatu. Beste biak xeheago komentatu nahiko nituzke, hainbeste izan baitira burura ekarri dizkidaten gogaiak, sentipenak, iradokizunak... Rikardo Arregi Diaz de Herediaren *Kartografia* da bata; Igor Estankonaren *Anemometroa* bestea. Zaharra eta gaztea berbak erabili ditut izenburu honetan; gaztea da izan ere Estankona (21 urte), baina ez oso adintsua Arregi (40); hala ere, liburu guztiak irakurriak eta ikusi beharrekoak ikusiak dituenaren jakituria-doinuz mintzo da bere liburuan, eta horregatik hartu dut «zaharra» izendatzeko lizentzia.

Erritmo lasaia, estilo barea eta jarrera amultsua azaltzen dituen poesikera da *Kartografia*-koa, eta azpian grina taupaka, bezatuta bada ere beti atezuan; bikoiztasun mo-

duko bat sumatzen da: batetik sentsualtasun gozo bat, eta bestetik hedonismoaren arrosak eta arantzak dastatu dituenaren estoizismoa, zalantzan. Bidaiaren presentzia titulutik bertatik antzeman daiteke, baina garrantzikoena ez da geografia fisikoen deskribapena: hori baino nabarmenagoa da giza geografia, egunerokotasun eta errealitate puskak jasotzen baititu han-hemen, ez tratatu bat egiteko baizik eta polaroid batekin harrapatu eta irudiak txintxetaz josita bezala erakusteko.

Poesia narratibo eta erreflexiboa egin du batera Arregik, tarteka irakurleari keinu ironikoak ere eginez, nostalgia jolastuz, gaztetasunari betiko adio esan balio bezala. Musikari eskainitako atalari iritzi diot besteak baino ahulxeagoa, erritmo-joko dialogiko politak izan arren, baina oro har liburu zoragarria iruditu zait, epikaren osteko garai honetarako ezin aproposagoa, batailaren ondoko goiztiriko sosegua ekarriko baligu bezala.

Estankonak baditu hainbat gauza Arregirekin bat, hala nola, musikaren erreferentziak, mundu klasikoaren zaletasuna, sentsualtasuna, egunerokotasuna, inteligentzia, epika gainditzea (ez epika ukatzea)... Konparazioak beti daude lekuz kanpo, ordea, eta aipa dezadan zergatik iruditu zaidan hain nabarmena *Anemometroa*.

Adimen argi bat da poema hauen gidari. Sentimenduez dihardu, baina sentimental jarri gabe. Baditu, zati batzuetan, maitasunaren inguruko gogoeta eta jolasak, erromantizismo-ukitu bat azaltzera ere ausartzen da, baina inoiz melenga izan gabe. Distantziak ezartze hori da Estankonaren poetikaren ezaugarri berezietakoa; gogoeta politikoak ere egiten ditu baina koiunturalismotik ihes eginez, uruntasuna erabiliz sakontasunerako bidetzat; era berean, idazketa bera gaitzat hartzen duenean halako sinetsaiztasun bat sumatzen zaio, literatura benetan ezagutu eta maite duenak bakarrik ahal dezakeen moduan («gaur egungo stakhanovismo literarioaren aurka nagoela. / Oraindik bihozkadetan eta sinestesian sinesten dut»).

Estilo hausnartzaile eta sentibera hori ez da liburu honen alderdietako bat baino. Hori bezain inportantea edo inportanteagoa da poemotan unearen eta elemen-

tuen atzemate bat, natura osoaren jabetze teluriko bat, bizitzaren eta errealitate inperfektuaren afirmazioa, baita bizi-poza ere, poesia ona egitean hain zaila den sentipena... Irudi originalak sortzeko eta gauza txikiei erreparatzeko gaitasunaren bidez gauzatzen da aurreko guztia («Nik maite ditut hostoen nerbioak eta gauza errugabeenak / eta sukarraren dezimak»). Akatsen bat bilatzekotan, poemei biribiltasuna falta zaiela esango nuke, egileak ez duela asmatu egitura egoki bat ematen.

Ondorio gisa, Estankona iruditu zait azken urteotan plazaratu diren poeta guztien artean pertsonalena, ahots propio eta azkar baten jabea, ez inondik ere «gazteen saldoko bat», kritikari despistaturen batek hor nonbait esan duen legez. Nik behintzat asko espero dut Arratiko idazle honengandik.

Beste ondorio bat, orokorragoa oraingoan: askoz poesia bitalagoa egiten da gaur egun, batekoz beste, orain dela urte batzuetako poesia abstraktu haren aldean. Joera hori ez da sortu berria, badira urte batzuk nabarmentzen dela, nahiz ez dudan esku artean neure intuizioaz haragoko datu askorik. Dena dela, esanda geratzen da.

Bidaien kontaktak, kontaketen bidaiia...

Gero eta merkeagoa omen da bidaiatzea. Abenturaren demokratizazioa omen da hori bidaiazaleen eta saltzaileen ustez; bidaiaren tribalizazioa, azken abenturazale aristokratikoen ustetan. Txoko ezkutuak aurkitu nahi dituenak gero eta zailago du, eta dozena bat mendebaldarrek zapaldu ostean birjinal eta jator izateari uzten dio edozein bazterrek. Bidaiaren gorabeherak kontatzea izan daiteke modu bakarrenetakoa esperientzia horri kutsu erromantiko apur bat emateko, turista alternatiboen saldoan erori ez garela sinesteko. Beharbada horregatik ugalduta dira hurrenbeste bidaien inguruko argitalpenak: lagunentzako diapositiba-saioak nahikoa ez eta erreportaiak, aldizkariak, kronikak, egunerokoak... Geure kobazulotik gehiegi urruntzen ez garenoi ere parte hartu beste erremediorik ez

zaigu gelditzen, eta ni ere literatura-mota honen ohiko kontsumitzaile bihurturik nago. Bidaiatzeko modu merkea da eta, zalantzarik gabe, kulturen ekosistemari kalte gutxien egiten diona.

Gure artean, Jon Arretxe dugu bidai liburuen egilerik emankorrena, eta 1998an ere ez du hutsik egin munduko bazterrak erakusteko ahalegin horretan. *Oroituz* izeneko nobela bat du bere azkena, eta funtsean gizon batek bere burua aurkitzeko egindako bilaketa kontatzen du, India eta Nepalen zehar, monje budista eta guru hinduisten artean, turismo mistiko bete-betean. Dena dela, aski ezaguna da honezkero Jon Arretxe eta ez du publizitate gehiagoren beharrik. Propaganda egin nahi diet ordea hain ezagun ez diren neska biri: Amaia Elosegik eta Esther Mugerzta dute izena, eta *Txirringaren aienean* izeneko bidai liburua idatzi dute. Liburu bat egitea ez da inola ere lan erraza, probatu duenak jakingo duenez, baina askoz gaitzagoa iruditu zait niri liburuaren oinarrian dagoen bidaldia burutzea: izan ere, Amaia Elosegik eta Esther Mugerzak Asia osoa alderik alde gurutzatu baitute bizikletaz bi urteko bidaietan. Turkian hasi eta Birmaniaraino, tartean Iran, Pakistan, India, Nepal eta Txina zeharkatuz, estatu-izenak bakarrik aipatzearen, bidean zehar ezagutu eta ikusi dituzten herri eta kulturak askoz ugariagoak baitira. Liburu mamitsua da, 350 orritik gorakoa, baina benetako atseginez irakurtzen dena. Interesa batzuetan erori egiten da, txango batean nekaldiak sortzen diren bezala, baina orrialde batzuk bikainak dira. Hortaz, etxetik atera gabe bazterrak ezagutu nahi dituzuenok, hemen duzue ahaztu ezinezko liburua, Estherrek eta Amaiak bere ibilalditik bueltan ekarria, edozein *souvenir* baino gogoangarriagoa.

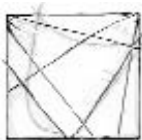
Hau ere Asian, baina batetik bestera gehiegi mugitu gabe: *Palestina zauritua* idatzi du Imanol Muruak, palestinarren tragedia historikoaren eta egungo ezin bizi mingotsaren kronika lazgarri bezain hunkigarria. Ipar Irlandako liburuan erakutsitako talentua eta begi zorrotza ezagun ditu hemen ere, baina orduko *guinness*-aren alaitasunaren orde z basamortuko hondarraren garratza izango da ahoan geratuko zaigun gustua.

Bidai kronikak bai baina abentura hutsezko fikzioak ez daude gaur oso modan, literatura zaharkituztat joko bagenu bezala edo. Eta, hala ere, abenturazko kontaketa on bat beti da plazer-iturri, altxor-uharte guztiak bezala gure bihotzaren altxorra betetzera doana. Abentura klasiko horietako bat idatzi du Joanes Urkixok: *Thule*, XIV. mende amaieran kokaturiko istorioa, non marinel bizkaitar eta merkatari veneziar batzuk Ipar Atlantikoan zehar abiatzen diren lurralde berrien bila...

Abenturazko klasikoen erreferentzia uneoro izan du buruan Anjel Lertxundik *Lehorreko koaderno*a idaztean. Gazte-literaturako bilduma batean atera da, Urkixorena bezala, baina ez dakit gazteei, oro har, asko gustatuko zaien (orain urte batzuetako *Lurrak berdinuko nau* eder hura bezala). Dakidana da, literaturazalearentzat egiazko kutixia dela liburu hau; abenturen kontaketa kontaketen abentura bihurtzen du, ariketa abil eta original batean, sorkuntza-prozesuari buruzko koaderno zoragarri bat lortuz emaitza gisa.

Zakuan geratzen direnak

Askok geratu zaizkit komentatzeko: itzulpenak, haur eta gazte literaturako liburuak (tartean Atxagaren berriak), helduentzako eleberriak (Aristiren *Urregilearen orduak*, Elexpururen *Krabelina beltza*, Urretabizkaiaren *Koaderno gorria*, Egañaren *Pausoa noiz luzatu*), saiakerak (Jon Alonsoren *Camembert helburu*, Luis Fernandezek *Etxepare porno*, Garzia eta Sarasuaren arteko elkarriketa-liburua, Ana Irigoienek *Frida Kahlo* biografia...), edo egile askoren arteko ipuin-bildumak (bat erotikoa, bestea ekologikoa, hirugarren bat izua eta zinema elkartzen dituenak, *Egunkaria*-ren urterokoa...). Ea hurrengorako toki pixka bat geratzen zaidan. ¶

Bai Euskarari—Ez Ikuskizunari

Ez dut kolokan jarri nahi Bai Euskarari kanpainaren arrakasta handia. Itzela izan zen. Oihartzun sakonekoa. Nahitaezkoa. Eta gainera, garai ezin hobean plazaratua. Hala eta guztiz ere, baimena eskatu nahiko nuke zenbait kritika mahai gainean jartzeko.

Lehenengo eta behin, harritu egin ninduen telebistarako publizitate iragarkiak zekarren musika-gaia. Europako hizkuntz zaharrenaren alde Vangelis-ek *1492 Conquest of Paradise* izeneko filmerako idatzi zuen partitura nagusia. 1992. zorigaiztoko urtean filmatua Ridley Scott iparramerikar zinegilearen zuzendaritzapean. Epikoa zalantzarik gabe, Colonek egin omen zuena bezalaxekoa. Hala ere, hiru belauntzi haietan joan ziren euskaldunen abizenak baino ez ditut lotura gisa aurkitzen. Ez ote zegoen euskal musikagintzan nota sobera honelako kanpainari soinu-banda egoki bat hornitzeko? Baiezkoan nago.

Dena den, zaporerik mikatzena zuzeneko ikuskizunetan sortu zitzaidan. Nire aburu apalean futbol zelaietan eskainitakoaren diseinua oker zegoen. Telebistak bereganatu zuen indar gehiena eta zuzeneko jaialdia hotz samar gertatu zen. Bilboko San Mames zelaiari dagokio nire kritika, bertantxe izan bainintzen.

Bihotzean gordeta genuen 1978ko jaialdi erraldoi eta gogoangarria. Eszenatokia zelaiaren erdi-erdian eta tauletatik saso hartan kantagintzan ziren izar guztiak igaro ziren. Emanaldi luze eta mamitsua. Garaiko arazo teknikoez josita (kantugile batengandik bestearengana tarte amaitezinak, kasu). Baina, sentimenduaren eremuan ederto murgildua. Ez dut uste hogei urte beranduago plazaratuak horren itzal ederra islatuko duenik.

Satelitepean antolatu zen ikuskizun honek ez zuen zuzeneko kilika sortarazi. Bideoaren nagusitasunak, zuzeneko musikaren gainetik, ordu eta erdiko saio urruna

eman zuen. Oso ausarta zen diseinuak porrot egin zuen. Zalantzarik ez dago bost zelaien arteko lotura ekimen aparta zela. Baina etengabeko konexioek eta deskonexioek zirrargarri izatera prest zegoen festa zapuztu zuten.

Harrigarria bada ere, nolabaiteko zirrara telebistaren bidez jarraitu zutenek bereganatu zuten, jaso dudan hainbat iritziren arabera. Bien bitartean, harmailetan asperetzen ari ginen. Egia esan, ez dut euskararen jairako Bartzelonako Olinpiaden irekieraren edota Pariseko futbol mundialen ikuskizunak bezalakorik eskatuko. Bitarte urrikoak garela badakigu.

Halere, euskal ikuskizun erraldoiak ez dira atzo goizekoak. Anoetako aterpean, esate baterako, nahiko eskarmentu metatu da azken hogeitau urteotan. Zuzenak eta zuzenean. Bai Euskarari kanpainari dagokionez, protokolo gutxiagoko emanaldi bat merezi genuen.

Harmailak gainezka (honelaxe aditu zuen *Euskaldunon Egunkaria*-k) izan daiteke begi-niniek grabatu zuten irudirik hunkigarriena. Taulen gaineko erregaia baino ez zuen falta sua bizteko. Oraingoan, su gabeko kerik.

Apoaren ere mu txikian

Azken bolada honetan bada poeta-idazleek sortutako ekinaldi ttipien uhin interesgarria. Formato txikiko ikuskari hauek musikaren laguntzaz jantzi dira. Horra hor *tandem* deigarriak, musikari eta idazleen artean osatuak: Koldo Izagirre eta Joseba Tapia; Mikel Markez eta Pako Aristi edota Iñigo Aranbarri, Jose Luis Otamendi eta Bide Ertzean.

Atzera begira jarriz gero honelako esperientziak izan direla gurean adieraz dezakegu. Gaur egungo daturik harriagarriena, berriz, batera sortu den kantitatea da. Gogoan dut Atxaga-Ordorika-Iturralde hirukoteak 1986-87. urteetan plazaratu zuten *Henry Bengoa Inventarium*. Joera honetan aitzindari eta ederrenetakoa.

Gure etxetik landa honelakoak ere aurki daitezke. Nire diskotegian maitekiro gordetzen dut Daniel Viglietti

eta Mario Benedettiren arteko *A dos voces* (Bi ahotsetara) izeneko errezitala, 1993an Buenos Aires-en grabatua. *Inventarium*-ekin gertatzen den bezala, ildo poetikoak eta giro musikalak bat egiten dute errezital horretan ere. Hiza eta gitarraren soka apalak bat. Besterik ez, giza-zirrara bizteko.

Gitarra barik Koldo Izagirrek trikitixa nahiago izan du. Joseba Tapia aurkitu du lagun eta ikuskizunari *Apoaren edertasuna* jarri diote izen. Lehenagoko orriotan Koldo Izagirreren aurreko abenturaz luze mintzo nintzen. *Dena lanbrotute ikustot* ekinaldiak hiru poeta, aktore bat eta ge-roago Bide Ertzean deitura hartuko zuen musika taldea batzen zituen.

Oraingoan bi aulki baino ez. Batean kontalaria, bestean trikitilaria. Apoaren istorioa ondo ederto ehuntzen da kontakizunen eta kantuen bitartez. Testuari kalitate handikoa irizten diot baina zalantzak sortzen zaizkit irakurtaldiaren egokitasunaz. Ñabarduraz jositako istorio hau patxadaz irakurtzeko gonbitea. Zuzenean aditzeko ez ote da mamitsuegia. Orekatsuagoa iruditu zitzaidan aurrekoa.

Dena den Izagirre-Tapia-rena ohikoa ez den lana da eta irauten duen bitartean hurbiletik jarraitzea merezi du. Aristi-Markez bikoteak, berriz, Daniel Viglietti ekartzen dit gogora. Mikel Markez-en estiloak Silvio Rodriguez-ena ezezik Viglietti-ren islada ere agerian uzten du. Musikari errenteriar honek jakin badaki zer diren formato txikiko ekimen hauek. Lehenago Jose Mari Karrere ipuin kontalariarekin batera ibili baita. Sasoi hartako zenbait narrazio zuzeneko kantu inprobisatuen bidez sortzen zuen. Ausarta benetan.

Jose Luis Otamendi eta Iñigo Aranbarri ere trebatuak dira formato txikiko ikuskizunen bidean. Sarajevori eskaini zioten aurreko ekitaldi bat bideo-irudiak erabiliz. Gaur, Bide Ertzean musika taldearekin dabilta. Poesiak liluratu eta harrapatu zituen musikarien kasua dugu Bide Ertzean-
en istorio txikia.

Poeten berba, apoen kro-kroa. Bakan batzuen lilura. Edertasuna emanaldi ttipi hauetan aurki daiteke, ikuski-zun jendetsuen zorabioan baino sarriago.

Albokaren begikatea

Iazko urte amaieran Bilboko albokari zahar bati egin zitzaion omenaldia. Txilibrin deitzen zioten Silvestre Elezkano izenekoari. Aurreko belaunaldiekin lotura gorde duen azkenetakoa. Horra hor Kepa Junkeraren aitite panderojolearekin ibilitako Txilibriren pasarteak. Nola demontre bizi daiteke albokari Bilbao bezalako porlanezko hiri erraldoian? Misteriorik handiena zela zioen Laja trikitilariak.

Egia esan, Txilibrin Bilboko Pagasarri mendiarekin lotu ohi dugu. Albokak lurra behar eta mendi horretako erromerietan leku aproposa aurkitzen baitzuen. Eta Pagasarriren magalean aurre egin zion garai goibelei.

Gogoratu behar, gaur horren hedatuak diren herri musika-tresnek krisialdi latza igaro zutela orain dela bizpahiru hamarkada. Alboka, txalaparta, trikitixa... esku gutxitan ziren. Albokari dagokionez, Bilbo aldean Txilibrin eta Arratian Leon Bilbao altxor baliotsu honen jagole nabarmenetakoak izan genituen. Belaunaldi berriei lekukoa eman zietenak. Herri-usadioaren begikate ezinbestekoak.

Leon Bilbao, Maurizia panderojolearekin zebilena, utzi gintuenetik hona omenaldi frankoren protagonista izan da, Kepa Junkeraren disko baten titulua eta guzti. Txilibrinek, oster, gure artean jarraitzen du eta merezimendu handiz jaso zuen omena. Azken batean, hauek ditugu aurreko erantzule gaurko berbikundearen arrakastari dagokionez.

Bilbo aldean, kate honetan Ibon Koteronek disdira handiz lotu du bere lana. Txilibrin eta Leonen lekukoa hartu eta albokaren enbaxadore dabil herriz herri. Antzinako soinua musika berrien aroarekin harremanetan jarri duen enbaxadorea, hain zuzen.

Gipuzkoako lurretan, berriz, Joan Mari Beltranek burrututako lan aipagarria nabarmendu beharrean gaude.

Berak segida eman baitzien zaharkitzen ari ziren musika joera hauei. Herri-musika eskola sortu eta tradizioa berreskuratzeko grina zabaldu zuen. Honelaxe, gaur inor gutxi harritzen da Exkixu taldeak alboka rock indartsuarekin nahasten duen tenorean.

Albokaren folk berria

Patuak egungo folk talderik berritzaileenetakoari Alboka izena jartzea nahi izan du. Josean Goikoetxea, Alan Griffin, Josean Martin Zarko eta Juan Arriola talde honen oinarri dira. Dagoeneko bi lan plazaratu dituzte (*Alboka*, 1994 eta *Bi Beso Lur*, 1998). Azken lana kalitate handikoa dela adierazi nahiko nuke. Kritika oso onak jaso arren euskal ikusleek ez diete arreta handirik eskaini. Gure mugetatik at arrakasta ez dute falta etxean guztiz ezezagunak diren bitartean.

Euskal folkaren egoera arraroa behin baino gehiagotan aipatu dut orriotan. Oraingoan talde fin batek altxatu du hegaldia eta bertan hegoak moztu bide dizkiote. Europan jorratzen diren bideetatik abiatu eta eremu zeltako kutsadura ez du ezkutatu nahi. Taldeari ikusleen arrakasta baino ez zaio falta baina euskal merkatu honetan folkak ez dauka merezitako lekua.

Jende gutxik jakingo du ETBk gabonak zoriontzeko pantailaratu duen kantuaren musika Albokaren ardura izan dela. Pantailaren sona handiko izar multzo haren atzealdean lau musikari kokaturik zeuden. Alboka taldearen kideek lan arras duina bete dute gure belarriak ase egin dituen gabonetako melodian.

Badakit bizitza ez dela zinea... eta ETB ez dela zentzu handiz jokatu ohi duen telebista. Hala eta guztiz ere, lanerako balio handiko jendea aukeratuz gero, emaitza ona begibistan dago. Xabier Euzkitze, bertso sortzaile trebe eta fina da. Alboka gaur egungo eszenako talderik samurrenetakoa. Biak batera aspaldian txoriaren etxean sortzen ez zen gustu handiko barne emaitza eskaini dute. Profesionalen aukeraketan dago koxka.

Kubako uzta

Kuba irlan azukre-kanaberaren uzta bezain emankorra dugu musikagilearena. Silvio Rodriguez-ek eta Pablo Milanes-ek (kritikak eta guzti) iraultzari jarri diote nazioarteko ahotsa. Euskal Herrian aski ezagunak dira beraien kantu eta kontzertuak. Silviok etorri zen azken aldi bietan (badi-ra urte franko), gitarra soilik soinean zuelarik, milaka zaletu bildu zituen. Kubatarraren kantuek bizi-bizirik diraute.

Miresmen handiz gogoan gordetzen ditugun bi kantugile hauek alde batera utzita, Kubako bestelako alea aztertu nahi dugu. Azken boladan baitarabilte hainbat izen berri hitzetik hortzera. Francisco Cespedes, Compay Segundo eta Lucrecia ditut ikusmiran.

Arestian aipatutakoek egundoko harrera izan dute Hego Euskal Herrian, Penintsulan sona itzela jasotzeaz batera. Gaztelaniazko espazioari buruz ari gara, jakina.

Francisco Cespedes aurtengo aurkikuntzarik biribile-na izango balitz bezala aurkezten dute telebistako iragar-kiek. Egia esan, *Vida loca* (Bizi eroa) kantuaren arrakastak zoratu du hainbat gazte. Jakin dezazuen, Alejandro Sanzen lagun min honek Kubatik alde egin eta Mexikon jarri duela bizilekua. Ikusteke dago noraino helduko den Kari-beko erauntsi gisa aurkeztu duten kubatar ohia.

Compay Segundok joan den udan egin zion lehenengo bisita Euskal Herriari. Hau ere irlak eman duen itzal handiko musikaria da. Baina kontuan hartu beharko da arrakastak laurogeita hamar urtera heldu zen sasoiari jo duela. Ry Cooder-ekin grabatutako lanak nazioarteko bidea zabaldu baitzion.

Bilboko Plaza Barrian zuzenean ikusi genuenok jakin genuen zer dela eta horrenbeste zarata. Komunikatzaile aparta izateaz gain, irlako tradizioaren erakusle bikaina da eta bere hornidura bako lan musikala sustraietan dazta. Eta erro hauek nazioarteko bilakatzen dute. Compay Segundok irlan dirau.

Amaitzeko Lucrecia izango dut hizpide. Celia Cruz-en oinordekoa izatera deitua denak aspaldian erabaki

zuen Estatu espainiarra bizilekutzat. Saltsaren erregina honek eszenatoki ugariren hautsa harrotu du. Euskal eguzkipean kantatu zuen azken aldia Getxoko Folk Jaialdian izan zen. Gorputz mugimendua eta ahots malgu eta bikaina dira bere armak. Gizarte-kontsumo honetan ongi moldatu den karibetarrak ez du aukerarik galtzen bere saltsa saltzeko.

Umore saila

Umorearen sailkapenari buruzko hausnarketa arin batekin emango diot amaiera artikulu honi. Ikuskizunaren tartan umorea azukrea bezain garrantzitsu bilakatu da. Telebistan dela, antzokietan dela, zineman dela, nekez aurkitzen dugu umorerik gabeko emaitza. Horra hor telebistako lau irribarre.

Sikofonia: pantailatik joan eta etorri den telesaio honetako joerari dagokionez, umore zuriaren sailan jarriko nuke (aurpegi zuri eta sudur gorriko clown klasikoaren il-dotik). Sinplekeria larregi, agian. Erraza, arina, ironikoa.

Lourviers: pantaila txikian nahiz tauletan Txomin del Regato delakoaren moldaketa garaikidea (Iñigo Aranbarrik aldizkari honetan behin azaldu zuen bezala). Ganorabakoa, lodia, parodiazalea.

Algara: 1992. urtean estreinatu zen *Clown Club*-en formatoaren jarraipena. Clown garaikiderik hoberenen bilkura. Irudimen handiko umorea. Azkarra, ikusgarria, zuhurra.

CQC: Caiga Quien Caiga. Espainiako telebistan dagoen umorerik finena. Gran Wyoming *showman*-aren neurrikoa. Gaztelaniaz ekoizten den nire saiorik gustukoena. Zirikatzailea, zorrotza, argia.

Norberak aukera dezala irri egiteko zioa. Gaurko ikuskizunetan soberan baita. ♣

Zer da Jurilinguistika?

Gero eta gehiago aipatzen da zientzia berri hau, sozilinguistikatik hurbil dagoena baina ikergai bereziarekin: hizkuntzei buruzko zuzenbidea, adibidez Estatu batek hizkuntza ezberdinei ematen dizkien estatusak eta testu ofizialetan oinarritzen den hizkuntz politika.

Guy Carcassonne legegizonak aztertzen duelarik zein neurritan Herri hizkuntzen Eurokarta (1992) konpatible den Frantziako konstituzioarekin (1958) jurilinguistika konparatibo ariketa bat egiten du.

Asma dezakegu jurilinguistika orokorra, giza eskubi-deetan oinarriturik eta nazioarteko zuzenbidea erreferentziatzat hartuz. Bartzelonan hizkuntz eskubideen adierazpen orokorra egin zen legelari eta hizkuntz arduradun askoren artean. *Declaració universal de drets lingüístics* (1996) idazkiak definitzen dizkigu hizkuntz eskubide indibidualak eta kolektiboak. Abiapuntua da hizkuntza dela herriaren adierazle nagusia:

7. art. Hizkuntza guziak dira nortasun kolektiboaren adierazleak, errealitatea ikusteko eta deskribatzeko molde bereziak. Ondorioz hizkuntzek hartzen dituzte beren funtzioen betetzeko behar dituzten baldintzak.

10. art. Hizkuntz erkidego guziak zuzenbidez berdinak dira.

Deklarazio hau, UNESCOren babespean idatzia izanagatik, ez da oraindik Nazio Batuetan eztabaidatua. Halere hizkuntza gutituen aldeko ideologiatzat baliagarria da.

Nor da Eurokartaren aurka?

Aurtengo urtarrilaren 30ean Parisen bildu da «Eurokarta sinatzearen aurkako konbenio nazionala». «La Pensée libre» mugimenduak deituko ditu «laiko» guziak errepubli-

karen batasunaren izenean, herritarren berdintasunaren zaintzera: berdintasuna legearen aitzinean, ikaskuntzari begira. Eta gainera lurraldearen balkanizazioa eragozteko.

Non daude arrisku horiek guziak? Eurokartan jakina. Heientzat Eurokartaren sinadura bizpahiru menderen atzerapena litzateke. Zein neurri dituzten begibistan, gehienik elebitasuna. Arduradunak kontratatzen badira elebitasuna kontuan hartuz, bereizketa bat ezartzen da herritarren artean, funtzio publikoan enplegu bat erdies-terakoan. Elebitasunak bizitza publiko guzia inarrostean du, idazki ofizialak 7 hizkuntzetan itzuliz, bi hizkuntza inposatuz ama eskolatik unibertsitateraino, formakuntza teknikoa barne.

Ideologia honen atzean da frantsesa dela askatasunaren hizkuntza eta beste herri hizkuntzak etnismoaren oinarriak direla, nortasun kolektiboak indartuz nazioa hausten dutelakotz. Federalismoaren alergiaz dute jakobino hauek eta ez dakit Europa batuarekin nola konpontzen diren.

Nor da Eurokartaren alde?

Eurokartako 94 neurrietarik, 52 badira 1958ko konstituzioaren aldetik onargarri direnak, 1789ko giza eskubideen deklarazioak finkatzen duen adierazpen askatasunaren izenean, beste printzipio konstituzionalak baztertu gabe, nola errepublikaren batasuna, hala herritarren berdintasuna. Neurri horien zerrenda esanguratsua da, irakurtzeko pazientzia duenarentzat.

Irakaskuntzaren artikuluan 10 neurri. Herri hizkuntzak irakatsi eta erabiliko dira ama eskolan, lehen eta bigarren mailan, lanbide heziketan, unibertsitatean, ikasleen nahia eta kopuruaren arabera. Historia eta kulturaren irakaskuntza azpimarratua da, baita ere irakasleen formakuntza. Era-kunde batek neurtuko du herri hizkuntzen aitzinamendua.

Justiziaren artikuluan 7 neurri. Herri hizkuntzak erabilgarriak dira ahozko eta idatzizko frogetan eta eskaeretan, zigor auzietan, auzi zibiletan eta administrazio auzietan. Auzipetuek beren hizkuntzan hitz egin dezakete, itzul-

tzaile baten laguntzarekin beharrez. Bi alderdiek onartuko dituzte herri hizkuntzez idatzi akta juridikoak. Hau dena epaileak pentsatzen badu jokamolde horiek justiziaren administrazioa hobetuko dutela. Gainera legediaren itzulpena egin liteke herri hizkuntza guzietara.

Administrazioaren artikuluan 5 neurri. Herri hizkuntzen erabilera onargarri da inprimakietan, administrazio testuetan, eskualdeko eta lekuko aktetan, toponimian: bi baldintza, hiztunek nahi badute eta hizkuntza ofiziala baztertu gabe. Herri hizkuntza dakiten arduradunek beren herrira itzultzeko ahala ukanen dute.

Beste 5 neurri dudakoak dira eskubide kolektibo bezala idatziak baitira. Ahalmen indibidual gisa irakurritz onargarri da herri hizkuntzen erabilera eskualdeko eta lekuko biltzarretan, zerbitzu publikoak eskatzeko, eskaerak eta erantzunak adierazteko.

Komunikabideen artikuluan 9 neurri. Horietarik 4 neurri berehala aplikagarriak dira gaurko egoeran: herri hizkuntzezko emankizunak irрати eta telebista publikoetan; entzunezko eta ikus-entzunezko ekoizpenak egiteko laguntzak; hizkuntza berdina duen auzo herriko komunikabideetan sartzeko ahala; komunikabide ezberdinen irekitzeko baimena.

Beste 5 neurri osagarriak dira konstituzioaren alde-tik, baina komunikazio politikaren aldaketa sakona eskatzen dute; herri hizkuntza bakoitzarentzat telebista eta irрати kate oso bat, aldizkari bat, ikus-entzunezko estudio bat; komunikabide horietako langileen formakuntza.

Kulturgintzaren artikuluko 10 neurriak. Kulturaren alorretan proposatuak diren neurri guziak onargarriak dira. Estatuak onetsiko eta lagunduko ditu ekimenak, itzulpenak, ekoizpenak, antolaketak, egitarauak, sorkuntzak, zabal-kuntzak, mugaz gaineko harremanak.

Gizarte bizitzaren artikuluko 9 neurriak. Ekonomia mailan Toubonen legeak (1994) frantsesa inposatzen du kontratuentzat, publizitatearentzat eta abar. Baina lege honek ez baitu indar konstituzionalik, ezin da irizpidetzat hartu.

Horiek horrela, eskainiak diren neurri guziak konpatibleak dira konstituzioarekin. Ondorioz legediatik eta

erakundeetako araudietarik kenduko dira herri hizkuntzen erabilera mugatzen duten erabakiak ekonomian eta gizarte bizitzaren alorretan. Herri hizkuntzen aurkako jokamoldeak baztertuko dira eta heien aldekoak sustatuko: bankuetako eta saltegietao dokumentuetan, ospitaletan eta osasun zerbitzuetan bereziki, segurtasun aholkuetan eta kontsumitzaileen eskubideak adierazteko.

Mugaz gaineko harremanen artikuluko 2 neurriak. Hitzarmenak eginen dira herri hizkuntza bera duten Estatuaren artean. Harremanak eta lankidetzak antolatuko dira hiztunen artean, irakaskuntzaren, informazioaren eta lanbide heziketaren alorretan. Eta horretan bururatzeko da sinagarri diren lerroaldeko zerrenda.

Eurokarta ez dela aski?

Jadanik ondorio onak ekarri dizkigu. Konstituzio frantsesaren irakurketa berri bat eman digu. Konstituzionalista argi batzuek (Jean-Pierre Allinne, Guy Carcassonne, Thierry Michalon) erakutsi digute errepublika hizkuntzaren 1992ko norma bezain garrantzitsua dela 1789ko deklarazioak finkatzen duen adierazpen askatasuna, «askatasun guzieren iturburua». Zuzenbidez, frantsesa administrazio publikoaren hizkuntza normala bada ere, beste hizkuntzak ezin dira baztertu. Heien erabilera posible da hiztunek nahi badute. Baina ahalmena ez da aski. Bi mende badira, euskal departamendua ere posible dela eta oraindik ez dago.

Frantzia bezalako estatu legalista batean askatasun publiko batek indar guti du norma baten aitzinean, bereziki legediak norma indartzen duelarik. Ordu da lege nagusi batek herri hizkuntzen erabiltzeko askatasuna ofizialki finka dezan. Ordu da Europako, nazioarteko zuzenbidean sar gaitezen herri nortasunen zaintzeko. Hori du erran nahi Eurokartaren onespak.

Zertan da urraspide hori? B. Poignant-ek, txostenaren egileak, Bordelen bildu gaitu euskaldunak eta okzitanoak, urtarril honen 21ean, puntu bat egiteko. Lan talde batek aztertzen du onargarri diren neurrietarik zenbat

izenpetuko dituen gobernuak, gutienez 35 eta agian 52ak.

Beste lantalde batek ikertzen du zein hizkuntzei aplikatuko zaien Eurokarta. Euskarari dudarik gabe eta hexagonoko beste 6 «hizkuntza historiko geografikoei». Gainera berdintasunaren izenean itsas-haindiko hizkuntza guziek ere hartzen dute konbenio horren babes: Martiniakako eta Reunioneko kriollerek, Polinesiako eta Kanakiako herri hizkuntzek, Guyanako hizkuntza amerindiarrek besteak beste. Orotara badira ehun hizkuntza baino gehiago. Espainiako konstituzioak ematen duen ofizialtasuna lau hizkuntzetan mugatzen da. Zer gertatzen da beste hizkuntzentzat?

Izenpetzea aurtengo omen da. Gertakari nagusia legebiltzarreko debatea izanen da, alabaina Eurokarta onetsiko delarik, lege nagusi bilakatuko da beste legeen gainetik, nazioarteko konbenioa delakotz. Badakigu alderdi guziak zatituak direla herri hizkuntzen alde eta aurka. Badirudi halere gehiengo bat badela herri hizkuntza ofizialki onartzeko ondare nazionaltzat.

Eurokarta ez dela aski, ofizialtasuna ere ez. «Badira hizkuntza ofizial anitz hiltzen ari direnak», zioen B. Poignant bretoiak. Halere Eurokartaren inguruko borrokak eta debateak askorengan berpiztu du herri hizkuntzei buruzko atxikimendua. Eta J. Fisman-en arabera, hori da nortasun kolektiboaren indartzeko faktore nagusia. ¶

Gara

Egunkari baten itxiera tamalgarria izan zen komunikazio munduko albiste nagusia, iaz, Euskal Herrian. *Egin* gabe, *Euskadi Informacion* kazeta probisionala kaleratu izan da oraintsu arte, eta azkenean *Gara* izeneko egunkari berria kaleratu da.

Euskal Herriko Egunkaria Gara. Hori du titulu konplettoa eguneroko berriak. Agerkari erdalduna da, *Egin* bezala, baina itxura batean euskarari toki gehiago emango diote beste hartan baino. Hasi, hala hasi dira, baina aldez aurretik asmo horiek zer norabide hartu duten ikusita... Borondate falta baino, agian formula bera izango da huts egin lezakeena. Denborak esango digu. Bestalde, frantsesez idatzitako artikulua eta iritziren batzuk plazaratzeko asmoa ere azaldu dute. Kasu honetan ere, formula horrek, balio sinbolikotik aparte, funtzionatzen ote duen ikusi beharko da.

Ondo antolatutako gizarte mugimendu baten emaitza izan da *Gara*. «Mila milioi baietz», bota zuten erronka, eta lortu dute. Erredakzio zeharo moderno bat prestatu ahal izan dute, iMac ordenadore distiratsuz betea, eta produktua sendo ageri zaigu hasieratik bertatik.

Badirudi «herriaren» garaipen bat dela lortutakoa. Hala ere, ez dezagun ahantz, *Egin*-en itxiera lazarriaren ondorioak ez dira amaitu. Hernaniko egoitza zaharra poliziak itxita dauka oraindik. Kazetariak beren gauzak ere ezin izan dituzte hartu. Baltasar Garzon epaile espainolak, bitartean, bere argudio irristagarri guzti-guztiak berretsi izan ditu kasuari buruz atera dituen azken autoetan: ETA, ENAM, KAS, *Egin*... dena gauza bera da, eta denak kriminalak, beraz. Pixkanaka, orduan atxilotu zituztenak askatu dituzte, baina guztiek milioika pezetako fidantzak ordaindu eta gero. Bada oraindik auzi honengatik preso dagoen pertsona bat, Xabier Alegria Gipuzkoako Batzar Nagusietako HBko ordezkaria, eta beste bat, Ramon Uran-

ga egunkariko kontseilari ordezkaria, koma egoeran askatu behar izan zuen Garzonek, burmuinetako gaitz larri baten ondorioz. Atxilotuez aparte, langileak. Bistan dago ez direla guztiak *Gara*-n lanean hasi. *Egin*-eko zuzendaria, Jabier Salutregik, kartzelatik irtendakoan zera esan zuen elkarrizketa batean, egunkari hobea bat sortzea besterik ez zutela lortu, *Egin* ixtearekin. Horrela esplikatuta, badirudi garaipena izan zela iazko udako kolpea, mesederako gertatu zela... Diagnosi tristea da hori, eta okerra: adierazpen askatasunaren danbateko larri hura zein erraz eman ahal izan zuten gogoratzea komeni zaigu oraindik. Kontu penagarri hau itxi gabe dago oraindik.

Egunkaria

G*ara* berriaren aldamenean, *Euskaldunon Egunkaria* ere berrituta ageri zaigu urte hasieratik. Orrialde gehiago, diseinuan hobekuntzak... Edukiaren aldetik ere aportazio interesgarriak egin ditu: lehen *Estatuak* zeritzon atala, Espainiako eta Frantziako albisteei zegokiona, desagertu egin da orain. *Europa*-n sartu dira hango albisteak; eta lehengo *Nazioarteko* atala, berriz, *Mundua* da orain —Europako berriak salbu, jakina—. Berriz ere, *Egunkaria*-k demostratzen du horrekin, perspektiba nazionala erakusten beste edozein euskal komunikabideren aurretik dagoela.

Bestetik, iritziaren atala ere indartu du egunerokoak. Beti izan da, seguruenik, zatirik irakurrienetakoa, eta ondo dago alde horretatik indar gehiago ematea. Irakurleak iritzigintzan zuzenean inplikatzeko bideak ere jarri dituzte. *Galdeiozu* atalean, astero pertsona ezagun batek saiatu behar du irakurleen jakinmina asetzen. *Erantzuiguzu* atalean, berriz, galderak botatzen ditu egunkariak, eta jendeak du iritzia emateko aukera. Lastima da, hala ere, azken atal horretan mania hartu dutela ataleko arduradunek galderak gipuzkeraren doinuarekin egiteko, «al» partikula derri gor sartu beharko balitz bezala...

Azkenik Interneten eguneroko edizioa agertzen ere hasi da, azkenik, *Euskaldunon Egunkaria*. Diseinu aldetik

egoki egin dutela esan daiteke, baina oso iraungipen laburra jarri diote produktuari. 24 ordu besterik ez diraute egunkariko testu aukeratuak Interneten. Hurrengo goizekoak, aurrekoa ezabatzen du. Benetan, euskarri elektronikoko berriaren baliagarritasuna alferrik galtzea da hori. Gu-txienez astebeteko egunkari guztiak jartzen dituzte Interneten dauden periodiko gehienek.

Bestalde, *Egunkaria*-k edizio digitalerako egiten duen testu aukeraketan —ez baita egunkariko testu osoa ematen Interneteko webgunean— hutsune nabarmen bat dago: iritzi ataleko ezer ere ez da aukeratzen! Atal hori indartu denean, eta gauza jakina denean oso irakurria dela, ez du batere zentzurik hautu bitxi horrek. Aldiz, burtsako informazio atala sartzen dute egunero, alfer-alferrik, Interneten Espainiako burtsen minutueroko bilakaera zuzenean segitu daitekeenean, klik ttipi bat eginda (euskal enpresa bati esker, hain zuzen, Norbolsaren webgunean).

Inform atikari euskaldunak

Interneteko saltsekin jarraituz, iazko azaroan (*Jakin*-eko Telepolis atal honetan aipatzeko astirik ez genuen izan), «Euskara eta Internet» lemapean, Informatikari Euskaldunen 2. Topaketa ospatu zen Donostian, Udako Euskal Unibertsitatearen Informatika sailak antolatuta. 160 bat lagun elkartu ginen bertan. Giro onean, iritzi trukaketa interesgarria izan zen. Proiektu majo batzuk ere aurkeztu ziren. Orduko hartarako ireki zuen leihoa Interneten, esate baterako, UZEIren Euskalterm terminologi datu-baseak. Euskara, ingelesa, frantsesa eta gaztelania hartzen dituen hiztegi elektronikoko handi bat da Euskalterm. Tresna bikain bat, Europako beste hizkuntza batzuekin batera proiektu zabalago batean lot daitekeena gainera (Melin proiektua).

Topaketa hartan azaldu ziren beste bi lan, ahotsaren prozesamendu informatikoaren ingurukoak izan ziren. Bi ikertalde dihardute lanean EHUn, batak euskarazko testua makinaren bidez ahots bihurtzen, besteak ahozko euskara makinek errekonozitu eta transkribitzeko ahaleginean.

Makinekin «berbetan» egin nahi izateko grina modernokeria hutsala irudituko zaio askori, baina atal teknologiko honen garapena ezinbestekoa zaio euskarari. XXI. mendean, makinek «hitz» egingo dute, noski. Ez badiegu euskaraz irakasten, erdaraz egingo digutela argi eta garbi dago. Diglosiaren beste fronte bat datorkigu hortik... Bi lantaldeek topaketa hartan emandako informazioaren artean datu azpimarragarri bat: ikerketan sakontzeko lantzen dituzten proiektuetan, biek dute Telefonica enpresa sozio teknologiko gisa. Zertan ari ote da Euskalnet?

Apatia

UEUko Informatika Sailak topaketen balorazioa egin zuen komunikatu batean, zenbait ondorio edo ideia aipagarri azpimarratu ziren. Horietako bi, honako hauek:

- *Euskaldun zibernauten sare bat antolatu behar dugu. Lehenengo aukera bezala EuskaraZ zerrendan parte hartze aktiboa bultzatu behar dugu. Geroxeago azpitalde berriak sortu beharko lirateke.*

- *Euskal Herrirako Web domeinu bat lortu beharko genuke eta katalan eta galegoek egin duten antzera ziber-hiri bat antolatu beharko genuke.*

Zibernauta euskaldunen sareari dagokionez, esan liteke zeharo desegituratua dagoela. «Antolatu, bultzatu, sortu behar dugu». Errazegi esan ditzakegu horiek, baina nola ekin? Internauta euskaldunen artean apatia hedatu eta larri bat dagoela iruditzen zait. Informatikarien topaketan azpimarratu zenez, euskara hutsezko posta-zerrenda elektronikoa, EuskaraZ, erdi hila zegoen orduan, sortu eta bi urtera. Harrezkero, beste bizpahiru hilabete igaro direnean, orduan baino hilago dago... Bitartean, euskal itzultzaile eta zuzentzaileen EIZIE elkarteak bere webgune propioa ireki du, eta harekin batera Itzul izeneko posta zerrenda aktibo samarra (oraingoz, bederen), baina hori gai partikularren inguruan eztabaidatzekoa da, eta ez du betetzen internauta euskaldunen elkargune izateko funtzio garrantzitsua.

Euskal Herrirako web domeinuaren kontuan, berriz, hor ere ez dago mugimendurik. Internauta gazte baten ekimen partikularra izan da orain arte «.eh» euskal domeinu izena erreibindikatzeko lan hau, eta horretan dirau. Momentuz, ez dirudi fronte horretatik ezer aterako dugunik. Interneteko autoritateek Mendebaldeko Sahararako dute gordea «.eh» marka oraingoz, eta gainera suspentsoan dago martxan jartzea egoera «argitzen den bitartean».

«Katalan eta galegoek» dituzten ziber-hiriei dagokie-nez... Vilaweb edo Vieiros bezalako zerbitzu/gida internautiko dotoreak dituzte haiek beren hizkuntzetan, eta hemen, berriz, ez ekimen profesionalik, ez instituzionalik, ez pertsonalik: apatia. Esparru honetan zertxobait mugitu den pertsona bakarra Aitor Lopez de Aberasturi internauta arabar gaztea izan da. Berak sortu du, ekimen pertsonal hutsagatik, arteari dion maitasunagatik, *Kaixo!* bilatzaile elebiduna. Dituen muga guztiekin, horixe da euskal internautismoak duen tresna bakarra une honetan. Uste dugu merezimendu osoz jaso duela urtarrilean *Argia* saria Lopez de Aberasturik. Izan ere, *Argia* astekariak Interneteko ekimenak ere saritu ditu aurtengo sarietan, komunikazioaren esparru horrek duen garrantziaren seinale (beste aipamen bat Eusko Ikaskuntzak Interneten argitaratzen duen *Eusko News & Media* aldizkariarentzat izan zen).

Kaixo! bilatzailearen sortzaileak izandako azken ekimenetako bat euskal internauten artean inkesta zabal bat egitea izan da. Babes ofizial apur bat ere lortu zuen honetarako, Eustat institutuarena, eta emaitzak hau idazteko orduan publiko egin ez diren arren, jarri zuen formularioa, bederen, hirutik bik euskaraz bete zuela badakigu (Lopez de Aberasturik berak eman digu datua). Bada zerbait. Apatiarenekin ihartu honetan, norbait mugitzen dela eta saiatzen dela dirudi..

Liburuak

Komunikazioaren esparru hauetan, euskarazko liburu-
ren batzuk ere azaldu dira azkenaldi honetan. Atal hau

sinatzen duen kazetari honek *Etxepare Porno* delakoa kale-ratu zuen Alberdaniarekin. Euskarak teknologia berrien esparruan, eta bereziki Interneten, aurrez aurre dituen arronken eta zailtasunen gainean egindako entsegu bat da, begirada ironiko eta pesimista samar batekin egina.

Beste bi lan, berriz, euskal kazetarigintzaren inguru-koak izan dira. EHUUn irakasten duten bi kazetarik idatzi dituzte: Txema Ramirez de la Piscinak *Kazetari lana Euskal Herrian* argitaratu du UEUrekin, eta Javier Diaz Nocik, berriz, *Euskal kazetaritzaren historia* argitaratu du Interneten (!), edizio elektronikoa bikain batean (ez dago paperean), Eusko Ikaskuntzarekin.

Diaz Nociren eta Ramirez de la Piscinaren lanek aipamen bibliografiko soil hau baino gehiago merezi dutelakoan, hurrengo baterako utziko ditugu hausnarketaren batzuk. ¶

JAKiN

Tolosa hiribidea, 103-1.C
20018 DONOSTIA
Tel. 943.21.80.92
Fax 943.21.82.07
jakin@jalgi.com